

**ASABİYET OLGUSU VE EMEVÎLER
DÖNEMİNDE YÖNETİME ETKİSİ**

Enbiya AÇIKGÖZ
Yüksek Lisans Tezi
Danışman: Doç. Dr. Eyüp KURT
Şubat, 2024
Afyonkarahisar

T. C
AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANA BİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

ASABİYET OLGUSU VE EMEVÎLER DÖNEMİNDE
YÖNETİME ETKİSİ

Hazırlayan
Enbiya AÇIKGÖZ

Danışman
Doç. Dr. Eyüp KURT

AFYONKARAHİSAR 2024

ETİK VE BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “**Asabiyet Olgusu ve Emevîler Döneminde Yönetime Etkisi**” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilen eserlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

21/02/2024

İmza

Enbiya AÇIKGÖZ

T.C.
AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ENSTİTÜ ONAYI

Öğrencinin	Adı- Soyadı	Enbiya AÇIKGÖZ
	Numarası	190697104
	Anabilim Dalı	İslam Tarihi ve Sanatları
	Programı	İslam Tarihi ve Sanatları
	Program Düzeyi	☒ Yüksek Lisans ☐ Doktora ☐ Sanatta Yeterlik
Tezin Başlığı		Asabiyet Olgusu ve Emevîler Döneminde Yönetime Etkisi
Tez Savunma Sınav Tarihi		21.02.2024
Tez Savunma Sınav Saati		10.30

Yukarıda bilgileri verilen öğrenciye ait tez, Afyon Kocatepe Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği'nin ilgili maddeleri uyarınca jüri üyeleri tarafından değerlendirilerek ☒oy birliği – ☐oy çokluğu ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Hacı İbrahim DELİCE
MÜDÜR

Bu tez, Enstitü Müdürlüğünce kontrol edilerek, elektronik imza kullanılarak onaylanmıştır.

ÖZET

ASABİYET OLGUSU VE EMEVÎLER DÖNEMİNDE YÖNETİME ETKİSİ

Enbiya AÇIKGÖZ

AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANA BİLİM DALI

Şubat, 2024

Danışman: Doç. Dr. Eyüp KURT

İslam öncesi dönemden itibaren Arap hayatını siyasi, sosyal ve ekonomik açıdan etkileyen asabiyet, hayatın vazgeçilmez bir unsuru olmuştur. Arap Câhiliye hayatında önemli bir konumu bulunan asabiyet İslamiyet'in geliş ortamında da önemli etkileri vardır. Hz. Peygamber, İslam'ı tebliği esnasında asabiyyetin olumlu yönlerinden faydalanırken olumsuz yönlerini de engellemeyi amaçlamıştır. Özellikle asabiyyetin İslamiyet'le bağdaşmayan yanlarını da yasaklamıştır. Hz. Muhammed'in (sav) vefatıyla Müslümanların ilk halifesi olan Hz. Ebu Bekir asabiyet konusunda Hz. Peygamber'in uygulamasını takip ederken Hz. Ömer de halife olmasıyla beraber asabiyet konusunda benzer bir tutum takınmıştır. Fakat asabiyyetin de sebep olduğu Hz. Osman ve Hz. Ali dönemlerinde meydana gelen iç karışıklıklar, asabiyyetin yeniden güç kazanmasına zemin hazırlamıştır. Emevîler dönemine gelindiğinde ise devletin kuruluş yıllarında özellikle Muaviye b. Ebi Süfyan ve Abdülmelik b. Mervan gibi kabiliyetli halifelerin de çabaları sonucu asabiyet, belli bir dengede tutulmaya çalışılmıştır. Ancak ilerleyen süreç içerisinde devletin bekasından daha ziyade halifelerin kendi isteklerini ön plana çıkarmaları sebebiyle belli bir terazi de tutulmaya çalışılan asabiyet kontrolden çıkarak halifeler asabiyyetin kontrolüne girmiştir. O kadar ki bazı halifeler belli bir kabileden güç alarak halife olduğu gibi bazı halifeler de kabile asabiyyetinin gücüne yenilerek hal olmuştur. Çalışmamızda asabiyet kavramının çerçevesi çizilerek İslam öncesinden itibaren Emevîler'e kadar geçen süreçteki asabiyyetin olumlu ve olumsuz etkilerine değinilmiş sonrasında ise Emevîlerin yıkılışına kadar asabiyyetin yönetime nasıl tesir ettiği üzerinde durulmuştur. Emevî devletinin yıkılması sonucuyla birlikte çalışmamız nihayete ermiştir.

Anahtar Kelimeler: Emevîler, Asabiyet, Arap, Kaysî, Yemenî

ABSTRACT

THE PHENOMENON OF ASABIYYAH AND ITS EFFECT ON MANAGEMENT IN THE UMMAY PERIOD

Enbiya AÇIKGÖZ

**AFYON KOCATEPE UNIVERSITY
INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT OF ISLAMIC HISTORY AND ARTS**

February, 2024

Supervisor: Assoc. Dr. Eyüp KURT

Affecting Arab life politically, socially and economically since the pre-Islamic period, asabiyyah has been an indispensable element of life. Asabiyyah, which had an important position in Arab Jāhiliyya life, also had important effects on the arrival of Islam. During the Prophet's proclamation of Islam, he aimed to prevent the negative aspects of asabiyyah while benefiting from its positive aspects. In particular, he prohibited the aspects of asabiyyah that were incompatible with Islam. Abu Bakr, who became the first caliph of the Muslims after the death of Prophet Muhammad (PBUH), followed the Prophet's practice on the issue of tribalism, while Umar took a similar stance on the issue of tribalism when he became caliph. However, the internal turmoil that occurred during the reigns of Uthman and Ali, which was also caused by the tribalism, paved the way for the regaining strength of the tribalism. When it came to the Umayyad period, in the foundation years of the state, especially as a result of the efforts of talented caliphs such as Mu'awiya b. Abi Sufyan and Abdulmalik b. Marwan, the asabiyyah was tried to be kept in a certain balance. However, in the following process, as the caliphs prioritized their own wishes rather than the survival of the state, the asabiyyah, which was tried to be kept in a certain balance, got out of control and the caliphs came under the control of the asabiyyah. So much so that while some caliphs became caliphs by taking power from a certain tribe, some caliphs were defeated by the power of tribal asabiyyah. In our thesis, the concept of asabiyyah has been framed and its influence from the pre-Islamic period until the Umayyads has been mentioned, and then, from the first chapter onwards, how asabiyyah influenced the administration until the fall of the Umayyads has been emphasized. Our thesis was finalized with the collapse of the Umayyad state.

Keywords: Umayyads, Asabiyyah, Arab, Qaysi, Yemenite

ÖNSÖZ

Asabiyet kavramı ve asabiyetin Emevîler'in yönetiminde gösterdiği etki araştırmamızın esasını teşkil etmektedir. Çalışmamızda İslam Tarihi açısından önemli bir konumu bulunan asabiyet kavramının incelenmesi, Emevîler devletinin kuruluş aşamasından yıkılışına kadar etki etmesi sebebiyle önem arz etmektedir. Bu amaçla çalışmamızın ilk bölümünde asabiyet kavramının sınırları çizilerek Hz. Peygamber ve Hulefâ-yi Râşidîn dönemlerinde gerçekleşen asabiyet tezahürlerine karşı olumlu ve olumsuz yaklaşımlar belirtilmiştir. İkinci ve üçüncü bölümlerde ise Emevî Devleti'nin asabiyetten faydalandığı ve asabiyetin devlet için tehlikeli hal aldığı Emevî yöneticilerinin gösterdiği reaksiyonlar üzerinde durulmuştur.

Lisans ve yüksek lisans eğitimim boyunca beni teşvik eden ayrıca tez çalışmam esnasında bilgi ve donanımıyla yol gösterip, her türlü imkânı sağlayan, ihtiyaç duyduğum esnada vakit fark etmeksizin yardımını esirgemeyen saygıdeğer danışmanım Doç. Dr. Eyüp KURT hocama teşekkür ederim. Ayrıca hayata geldiğim günden bu yana hiçbir zaman bana olan desteğini ve güvenini eksik etmeyen aileme en samimi şekilde teşekkürlerimi sunarım.

Çalışmamızın bilim dünyasına hizmet etmesini ve yeni yapılacak araştırmalara kapı aralamasını Yüce Allah'tan diliyoruz.

Enbiya AÇIKGÖZ

2024, Afyonkarahisar

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
ETİK VE BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI	ii
ENSTİTÜ ONAYI	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT.....	v
GİRİŞ.....	1
1. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ VE METODU	1
2. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI.....	2

BİRİNCİ BÖLÜM

ASABİYET KAVRAMI VE BELİRTİLERİ

1. ASABİYET OLGUSU	5
2. ASABİYET	11
3. ASABİYETİN GÖSTERGELERİ	16
3.1. NESEBE BAĞLILIK VE KABİLEYLE GURURLANMA	16
3.2. KAN DAVALARI VE BİTMEYEN İNTİKAM SAVAŞLARI	18
4. İSLAMİYET'İN ASABİYETE BAKIŞI.....	21
4.1. HZ. MUHAMMED (S.A.V.) DÖNEMİNDE ASABİYET	23
4.2. RAŞİD HALİFELER DÖNEMİNDE ASABİYET	27

İKİNCİ BÖLÜM

EMEVİLERİN KURULUŞ VE YÜKSELİŞ DÖNEMİNDE ASABİYETİN YÖNETİME ETKİSİ

1. MUAVİYE B. EBÎ SÜFYAN DÖNEMİNDE ASABİYETİN YÖNETİME ETKİSİ.....	34
2. YEZİD B. MUAVİYE DÖNEMİNDE ASABİYETİN YÖNETİME ETKİSİ.....	37
3. MERVAN B. HAKEM DÖNEMİNDE ASABİYETİN YÖNETİME ETKİSİ	39
4. ABDÜLMELİK B. MERVAN DÖNEMİNDE ASABİYETİN YÖNETİME ETKİSİ.....	41
5. VELİD B. ABDÜLMELİK DÖNEMİNDE ASABİYETİN YÖNETİME ETKİSİ.....	46

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EMEVİLERİN DURAKLAMA VE YIKILMA DÖNEMLERİNDE ASABİYETİN YÖNETİME ETKİSİ

1. SÜLEYMAN B. ABDÜLMELİK DÖNEMİNDE ASABİYETİN YÖNETİME ETKİSİ.....	48
2. ÖMER B. ABDÜLAZİZ DÖNEMİNDE ASABİYETİN YÖNETİME ETKİSİ	51
3. YEZİD B. ABDÜLMELİK DÖNEMİNDE ASABİYETİN YÖNETİME ETKİSİ.....	53
4. HİŞAM B. ABDÜLMELİK DÖNEMİNDE ASABİYETİN YÖNETİME ETKİSİ.....	55

5. VELİD B. YEZİD DÖNEMİNDE ASABİYETİN YÖNETİME ETKİSİ	62
6. YEZİD B. VELİD DÖNEMİNDE ASABİYETİN YÖNETİME ETKİSİ	64
7. MERVAN B. MUHAMMED DÖNEMİNDE ASABİYETİN YÖNETİME ETKİSİ.....	67
SONUÇ	71
KAYNAKÇA.....	73

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

bk.: bakınız

b.: bin /ibn-i

çev: Çevirmen

H.: Hazreti

H: Hicrî

İSAM: İslam Araştırmaları Merkezi

İstem: İslâm, San'at, Tarih, Edebiyat, Mûsikîsi Dergisi

M: Mîladi

s.a.v.: Sallahü aleyhi ve sellem

thk.: Tahkik eden

TDV: Türkiye Diyanet Vakfı

ts.: Tarihsiz

vd.: ve diğerleri

GİRİŞ

1. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ VE METODU

Asabiyet Arap Câhiliye hayatının vazgeçilmez unsurlarından biridir. Toplum yapısı itibariyle kendi içlerinde güven problemi taşıyan Araplar asabiyet vasıtasıyla birbirlerine bağlanırken yine aynı asabiyet sebebiyle aralarında düşmanlık vuku bulmuştur. Sosyal, siyasi, ekonomik ayırt etmeksizin hayatın her alanında kendini gösteren asabiyet toplumun temel unsurlarından birisi olmuştur.

Hız. Peygamber kabile fertlerini bir araya getirerek tamamlayıcı bir güce sahip olan ve aynı zamanda kabileler arası bloklaşmaya da neden olan asabiyetin olumlu yönlerini kullanarak Câhiliye dönemindeki yanlış uygulamaları engellemeye çalışırken olumsuz yönlerinin de İslam'la bağdaşmadığını açıklamıştır. Aynı şekilde Hız. Ebu Bekir ve Hız. Ömer dönemlerinde de benzer bir tavır görülürken Hız. Osman ve Hız. Ali dönemlerindeyse asabiyet daha açık bir şekilde görülmüştür. Emevîler dönemine gelindiğinde asabiyet etkisini daha da artırarak yönetimde etkin rol oynamıştır. Hatta asabiyet Emevîlerde en etkili olduğu dönemi yaşamıştır. Bu nedenle Emevîler yönetiminin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacağı düşünüldükten bu çalışmamızı ele aldık. Araştırmamız içerisinde asabiyet kavramı irdelenmiş, kronolojik olarak Câhiliye döneminden Emevîlere kadarki seyrine değinilmiş ve Emevîler yönetimde asabiyetin konumu açıklanmıştır.

Elde ettiğimiz bilgiler doğrultusunda Emevî Devletinde asabiyetin yönetime etkisine dair daha önce yapılmış bir çalışmayla karşılaşmadık. Âdem Apak'ın yazdığı *Erken Dönem İslâm Tarihinde Asabiyet*¹ kitabı Emevîler yönetimde asabiyete değinmekle birlikte özet bir yer tutmaktadır. Ancak yürüttüğümüz çalışmamız halifeleri tek tek ele alarak Emevîlerin yönetiminde vuku bulan asabiyet tezahürlerini daha geniş çerçevede açıklamaktadır. Ayrıca asabiyet konusuyla ilgili daha önce yazılan diğer tezler de incelenmiş ve doğrudan konumuzla ilgili bir çalışma yapılmadığı tespit edilmiştir.² Aynı şekilde konumuzla ilgili akademik makaleler de taranmış ve konumuz içerisinde bazı bölümlerin araştırıldığı görülmüştür. Fakat asabiyet kavramı ve Emevîlerdeki siyasi konumunun araştırıldığı

¹ Âdem Apak, *Erken Dönem İslâm Tarihinde Asabiyet*, 3. Basım (İstanbul: Ensar Yayınları, 2016).

² Kara, Cahid, *İslam Öncesinden Emevîler'in Sonuna Kadar Kelb Kabilesi*, (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2002); Çelik, Râgıp, *İslam'ın Asabiyete Bakışı ve Asabiyetin İslam Tebliğine Etkileri*, (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012); Helvacıoğlu, Rukiye, *"Endülü's'te Asabiyet (711-929)"*, (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019).

tezimiz daha şümüllü bir çalışmadır. Dolayısıyla konumuzla alakalı olan başta kaleme alınan kitaplar olmak üzere tezler ve makaleler incelenmiş, daha önce böyle bir çalışma yapılmadığı sonucuna varılmıştır.

Çalışmamızda öncelikle erişme imkânı bulduğumuz temel kaynaklar karşılaştırılarak kullanılmıştır. Ardından çağdaş müelliflerimizin de eserlerinden yararlanılarak çalışmamız daha açık bir hale getirilmiştir. Konu bütünlüğünü sağlamak amacıyla kronolojik bir yöntem takip edilerek asabiyyetin halifeler üzerindeki etkisi ve yönetime nasıl tesir ettiği açıklanmıştır. Ayrıca çalışmamız boyunca sadece kabileler üzerinde kalınmayıp Hârici ve mevâlî gibi grupların da asabiyyetin etkisiyle yaptıkları faaliyetler olduğunda onlara da değinilmiştir. Ele aldığımız konunun daha iyi açıklanması hasebiyle olaylar örnekler sunularak sebep-sonuç ilişkisi içerisinde anlatılmaya çalışılmıştır. Çalışmamızda öncelikle konunun gereği olarak siyasi açıdan değerlendirme yapılmış ve daha sonra konu dışına saptmadan sosyal ve ekonomik etkilere de değinilmiştir.

Araştırmamızda ilk önce ulaşabildiğimiz temel kaynaklar kullanılmıştır. Ardından farklı bakış açılarına da sahip olan diğer kaynaklara yer verilmiş, günümüze kadar devam eden süreç içerisinde konumuzla alakalı telif edilen eserlere ulaşılmaya gayret edilmiştir. Çalışmamızda asabiyyet kavramı ele alınarak asabiyyetin özellikle siyasi açıdan yönetime neler kattığı ve yönetimin asabiyyet karşısında nasıl tavır takındığı üzerinde durulmuştur. Çalışmamız Emevî devleti kronolojisi esas alınarak üç bölüme ayrılmıştır. İlk bölümde asabiyyet kavramı genel hatlarıyla ele alınırken ikinci bölümde Emevîlerin kuruluş aşamasında asabiyyetin konumu açıklanmış, üçüncü ve son bölümde ise Emevîlerin duraklama dönemi ve yıkılma sürecinde asabiyyetin yönetime olan etkisi açıklanmaya çalışılmıştır. Araştırmamızın sonuç bölümünde ise elde ettiğimiz bulgular ışığında genel bir değerlendirme yapılmıştır.

2. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI

Araştırmamızda ulaşabildiğimiz başta Arapça temel kaynaklar olmak üzere çağdaş kaynaklardan da yararlanılmıştır. Çalışmamızda asabiyyetin daha iyi anlaşılabilmesi amacıyla yaptığımız tanımlamada Firuzâbâdî'nin "*el-Kâmûsu'l-Muhît*"³ eseri, İbn Manzûr'un "*Lisân'ül-Arab*"⁴ ve Zebîdî'nin "*Tâcu'l Arûs*"⁵ isimli eserlerinden

³ Firuzâbâdî Ebu't-Tâhir Mecdüddin Muhammed b. Yakub b. Muhammed (817/1415), *el-Kâmûsu'l-Muhît* (Mısır: Matbaatu Dârü'l-Me'mun, 1938).

⁴ İbn Manzûr Muhammed b. Mükerrrem, "*Lisan'ül-Arab*" (Beyrut: Dâru Sadr, 1993).

⁵ Zebidi, Muhammed Murtaza, "*Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l- Kâmûs*, Kuveyt: ts.

yararlanılmıştır. Arap hayatında önemli yer tutan Ensâb ilmi içinse Belâzûrî'nin “*Ensâbü'l-Eşraf*”⁶ adlı eserinden istifade edilmiştir.

Araştırmamızda en fazla başvurduğumuz kaynaklar ise Taberî'nin kaleme aldığı “*Târihu'l-Ümem ve'l-Mulûk*”⁷ eseri ile İbn'ül Esir'in yazdığı “*el-Kâmil fi't-Târih*”⁸ isimli kitabı olmuştur. Bu iki temel kaynağı araştırmamızın her aşamasında ilk kaynak olarak kullanmaya özen gösterdik. Ayrıca bu hususta Ya'kûbî'nin “*Târih*”⁹ isimli eseriyle İbn Kesîr'in “*el-Bidâye ve'n-Nihâye*”¹⁰ adlı eserlerinden de mümkün oldukça yararlanmaya çalıştık. Özellikle araştırmamızın giriş bölümünde de temel kaynaklardan yararlanmaya özen gösterdik. Bunlar arasında İbn Hişâm'ın “*es-Sîretü'n-Nebeviyye*”¹¹ ve İbn Sâd'ın “*Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*”¹² eserleri bulunmaktadır. Ayrıca çalışmamızın giriş bölümünde asabiyetle ilgili yaklaşımları dolayısıyla İbn Haldûn'un “*Mukaddime*”¹³ adlı kitabından da faydalanmaya çalıştık.

Tezimizle ilgili olarak Emevîler dönemi çalışmalarından da istifade ettik. Bu hususta Yûsuf İş'in “*ed-Devletü'l-Ümeviyye*”¹⁴, Huseyn Atvân'ın “*el-Emevîyyûn ve'l-Hilafe*”¹⁵ ve İhsan Nuss'ın “*el-Asabiyyetü'l-Kabeliyye ve Eseruhâ fi's-Şi'ri'l-Emeviyye*”¹⁶ adlı eserleri genel itibariyle faydaladığımız eserlerdendir.

Çalışmamızda temel kaynakların ışığında yazılmış olan çağdaş yazarlarımızın eserlerinden de istifade ettik. Özellikle çalışmamızda Âdem Apak'ın Câhiliye döneminden Emevîler devletinin sonuna kadar asabiyetin genel seyrini açıkladığı “*Erken Dönem İslâm Tarihinde Asabiyet*”¹⁷ ve Emevîler dönemini kapsamlı bir şekilde anlatan “*Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi (3)*”¹⁸ kitaplarından yararlandık. İbrahim Sarıçam'ın “*Emevî-Haşimi İlişkileri*”¹⁹ adlı eseri de özellikle Haşimoğulları ile Ümeyyegoğulları arasındaki

⁶ Belâzuri, Ebu'l Abbas b. Yahyâ b. Câbir, *Kitâbu Cümeli min Ensâbi'l-Eşraf*, (Beyrut: 1996).

⁷ Ebu Cafer Muhammed b. Cerîr (310/922) Taberî, *Tarihu'l-Ümem ve'l-Mulûk*, (Beyrut: ts.).

⁸ İbnü'l-Esir Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî (ö. 630/1233), *el-Kâmil fi't-Tarih*, ed. Ömer Abdüsselam Tedmürî, (Beyrut: 2006).

⁹ Ya'kûbî, Ahmed b. Ebî Ya'kûb el-Abbasi, *Tarih* (Beyrut, 1995).

¹⁰ Ebu'l Fidâ İmadüddîn İsmail b. Ömer (774/1372) İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, (Beyrut: ts.).

¹¹ İbn Hişâm Ebü Muhammed Abdülmelik el-Himyerî (218/833), *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, ed. Mustafa es-Sakkâ, İbrahim el-Ebyârî, Abdülhafız Şelebi, (Beyrut: ts.).

¹² İbn Sa'd Ebü Muhammed Abdullah b. Müslim (230/845), *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, thk. Ali Muhammed Ömer, (Beyrut: Dâru Sadır, ts.).

¹³ İbn-i Haldûn, Abdurrahman b. Muhammed bin Haldûn Hadramî, *Mukaddime*, çev. Halil Kendir, I-II, (Ankara: Yeni Şafak, 2004).

¹⁴ Yûsuf İş, *ed-Devletü'l-Ümeviyye* (Dımaşk: 1996).

¹⁵ Huseyn Atvan, *el-Emevîyyûn ve'l-Hilafe*, 1986.

¹⁶ Nuss İhsan, *el-Asabiyyetü'l-Kabeliyye ve Eseruhâ Fi's-Şi'ri'l-Emeviyye*, 2.Basım, 1973.

¹⁷ Âdem Apak, *Erken Dönem İslâm Tarihinde Asabiyet* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2016).

¹⁸ Âdem Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi (3)* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2009).

¹⁹ Sarıçam, İbrahim, *Emevi-Haşimi İlişkileri* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2021).

gerginliklerde baş vurduğumuz kaynaklardandır. Yine Emevîlerle ilgili İbrahim Sarıçam ve İrfan Aycan'ın ortak telif ettikleri “*Emevîler*”²⁰ kitabı başvuru kaynaklarımızdan olmuştur. Ayrıca müsteşriklerin incelemelerinden de faydalanmaya çalıştık. Bu hususta bilhassa Julius Wellhausen'e ait “*Arap Devleti ve Sükutu*”²¹ adlı çalışmadan oldukça istifade ettik.

Temel ve çağdaş kaynakların yanı sıra çalışmamız boyunca konumuzla ilgili üretilen makale ve tezlerden de yararlandık. Bu kaynakların dışında başta Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi olmak üzere çeşitli ansiklopedi maddelerinden de istifade ettik. Ayrıca çalışmamız esnasında asabiyet kavramı başta olmak üzere Emevî halifeleri ve valileriyle ilgili güncel araştırmalar takip edilerek gerekli görüldüğü takdirde faydalanılmıştır.

²⁰ İbrahim Sarıçam-İrfan Aycan, *Emevîler* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993).

²¹ Julius Wellhausen, *Arap Devleti ve Sükutu*, çev. Işılta, Fikret (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1963).

BİRİNCİ BÖLÜM

ASABİYET KAVRAMI VE BELİRTİLERİ

1. ASABİYET OLGUSU

İslamiyet öncesi ve İslamiyet'ten sonra tezahür eden pek çok olayın arka planındaki temel etkenlerden bir tanesi asabiyeettir. Asabiyeet olgusunun arkasında ise kabile sistemi bulunmaktadır. Bu nedenle asabiyeet kavramına geçmeden önce Arap çöl hayatının vazgeçilmez bir unsuru olan kabile sistemine değinmek istiyoruz.

Arapçada önüne, karşısına almak anlamına gelen k.b.l kökünden türemiş olan kabile kelimesi, bir insanın kafatasını oluşturup karşılıklı duran kemiklerin her birine verilen isimdir. İnsanların oluşturmuş oldukları gruplardan yola çıkarak bir insanın organlarına benzetmek suretiyle aynı soydan gelip aralarında kan bağı bulunan bu insan gruplarına kabile adı verilmiştir.²² Kabilenin başka bir terim anlamı ise hakiki veya hükmi olarak kabile üyelerini ortak bir nesepte barındıran oluşumdur.²³

Çekirdeğini ailenin oluşturduğu kabile, hısımlık derecesine göre farklı gruplardan oluşmaktadır. Aileler birleşerek fâsileyi oluşturur. Fâsileler birleşerek ammâreleri, ammâreler de birleşerek fahzları oluşturur. Fahzlar ise birleşerek batnları meydana getirir ve nihayet batnların birleşmesi sonucu kabileler meydana gelir. Kabileler ise daha geniş olan şa'bları oluşturmuştur.²⁴ Zikrettiğimiz bu grupların sıralamaları ve büyüklükleri noktasında farklı görüşler bulunmakla birlikte kabilenin aşireden büyük, şa'bdan küçük olduğu hususunda görüş ayrılığı yoktur.²⁵

Arap yarımadasında kabileler hadari ve bedevi olmak üzere iki farklı hayat yaşamaktaydılar. Daha ziyade çölde veya vahalarda yaşayıp göçebe hayat sürenlere bedevi, köy, kasaba ve şehirlerde kerpiçten yapılmış evlerde iskân üzere olanlara ise hadari ismi verilmiştir.²⁶ Bu duruma neden olan temel unsur ise yaşamış oldukları coğrafyanın iklim özellikleridir. Bölgenin tarım ve hayvancılığa çok fazla elverişli olmaması hem bedevi hem de hadarileri geçim kaynağı elde etmek için farklı yollara yöneltmiştir.²⁷

²² İbn Manzûr, *Lisan'ül-Arab*, 11/22; Firuzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-Muhît*, 4/35.

²³ Apak, *Asabiyeet*, 21.

²⁴ İbn Manzûr, *Lisan'ül-Arab*, 11/22. Apak, Âdem, *Ana Hatlarıyla İslam Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2019), 129.

²⁵ Casim Avcı-Recep Şentürk, "Kabile", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/30.

²⁶ Avcı-Şentürk, "Kabile", 24/30.

²⁷ Şemsettin Günaltay, *İslam'dan Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2006), 23.

İslam öncesi Arap yarımadasında kabile örgütlenmesi oldukça iptidai bir görünüm arz etmektedir.²⁸ Bununla birlikte kabile kendi içinde belirli esaslara da sahiptir. Kabilenin yöneticisi konumundaki olan kişi, şan, şeref ve varlıklı olma gibi özellikleri barındıran, bunların yanı sıra şahsi meziyetleri de olan bir kimsedir. Bununla beraber kabile yöneticisi reis, şeyh veya seyyid gibi isimlerle de adlandırılmıştır.²⁹ Kabilenin yöneticileri ise genellikle benzer özellikleri taşıyan adaylar arasından en yaşlı olanı seçilmiştir.³⁰ Ayrıca kabile üyeleri ve şeyh arasında bir üstünlük görülmeyp eşitler arasındaki birinci olarak kabul edilmiştir.³¹ Kabile şeyhi, kabileye emir vermekten yahut kendi fikirlerini dayatmaktan ziyade kabile içerisinde hakem görevi görevini üstlenmiştir. Fakat kabile reislerinin yönetici olmaktan çok karar verici merci olmalarına rağmen yönetici olabilmek için savaşa varan tartışmalar da olagelmıştır. Bu durum da ancak Araplardaki şeref duygusuyla açıklanabilir.³² Kabile içerisinde bulunan hak ve sorumluluklar da kabile üyelerince yerine getirilir, kabile dışı bir kimse böyle bir konumda bulunamazdı.³³

Arap toplumsal hayatını oluşturan kabile gelişigüzel, belirli bir sistemden uzak bir anlayış değildir. Kabile her ne kadar iptidai³⁴ görünüm arz etse de kendine göre bir düzeni, sistemi ve tutarlılığı bulunmaktadır.³⁵ Kabile sistemi içerisinde her üye kendi arzu ve isteklerini ön planda tutmaktadır. Ancak mevzubahis kabilesi olduğunda ise kabile üyesi, bütün ferdi menfaatlerinden sıyrılarak canı veya malı söz konusu olsa dahi kabilesinin istekleri doğrultusunda hareket etmesi gerekir.³⁶ Buradan da anlaşılmaktadır ki kabile üyesi hayatta kalabilmek için kabilesinin menfaatlerini yerine getirme mecburiyetindedir.³⁷ Çünkü kabilenin isteklerine göre hareket etmeyen kabile mensubu kabileden atılmaktadır. Kabileden atılan üyenin üzerinden kabile koruma kalkanı kalkmakta ve hem tabiatın doğal tehlikesine hem de başka kabile mensuplarına karşı savunmasız kalmaktadır.³⁸ Bu nedenle kabile mensubu kendisinde bulunan bütün hakların kabilesi sayesinde olduğunun bilinciyle hareket etmesi gerekmektedir. Dolayısıyla Arap toplumunda hayatta kalmak için kabile elzem bir sistemdir.

²⁸ Bernard Lewis, *Tarihte Araplar*, çev. Hakkı Dursun Yıldız, (İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları, 2009), 43.

²⁹ Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*, 129.

³⁰ Zeydan, Corci, *İslam Medeniyeti Tarihi*, çev. Zeki Megamiz (Ankara, 1974), 4/46; Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*, 129-130.

³¹ Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, çev. Mehmet Yazgan, (İstanbul: Beyan Yayınları, 2014), 38.

³² Apak, *Asabiyyet*, 26.

³³ Lewis, *Tarihte Araplar*, 43.

³⁴ Lewis, *Tarihte Araplar*, 43.

³⁵ Apak, *Asabiyyet*, 26.

³⁶ Nuss, İhsan, *el-Asabiyyetü'l-Kabeliyye*, 108.

³⁷ Hizmetli, Sabri, *İslam Tarihi* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1991), 71.

³⁸ Hizmetli, *İslam Tarihi*, 71.

Kabile içerisinde bulunan her fert, kabilenin benimsediği esaslara göre hareket etmelidir. Kabilenin isteklerini yerine getirmeyen yahut kabilenin onur ve şerefine yere düşüren kişiler hal’ edilmiştir.³⁹ Kendisine “hâli”, “lain”, “tarid” gibi isimler verilerek kabilesinden atılan kabile üyesi, kendisine bir zarar geldiğinde yahut kendisi bir başkasına zarar verdiğinde kabilesi hiçbir şekilde ona yardımda bulunamazdı. Kabileden hal edilen kişiye “Ukaz” panayırına götürülür ve birkaç şahit gösterilerek tellallar aracılığıyla halka duyurulurdu.⁴⁰ Bu durumda kabilesinden atılan kişi, yalnızca bir başka kabilenin kendisini himaye etmesiyle hayatta kalabilmektedir.⁴¹ Bu nedenle Arap hayatında kabileden bağımsız bir hayat yaşamak düşünülemez.

Arap yarımadasında çöl hayatının tehlikeli ve geçim şartlarının oldukça zor olması nedeniyle Araplar arasında savaşılar varan anlaşmazlıklar sık sık vuku bulmuştur. Aralarında bir anlaşma söz konusu olmayan kabileler, birbirlerine potansiyel düşman sayılmış, hatta kabilelerin içinde bulunduğu bu durum o kadar alışlagelmiştir ki yağma ve baskınlar sonucu elde edilen ganimetler bir geçim kaynağı olarak kabul edilmiştir.⁴² Kabilesi yağmalanan Araplar bu durumu kabul etmez ve intikam peşine düşerdi. Nitekim bu baskın ve yağmalar sonucu ölen bir kişinin intikamının alınmaması, kabile için büyük bir ayıp ve utanç nedeni sayılmıştır. Hatta ölen kişi için diyetin kabul edilmesi bile bir alçalma olarak görülürmüştür.⁴³ Bu durumun doğal sonucu olarak Araplar arasında ölü alınamaz kan davaları ve savaşlar baş göstermiştir.

Eyyâmü’l Arap adı verilen kabile savaşlarının çıkış nedenlerine baktığımız zaman sınır ihtilafı yahut hakaret etme⁴⁴ gibi gündelik olaylar sonucu olduğu gibi sosyal, ekonomik, siyasi nedenlerden dolayı da kabile savaşları meydana gelmiştir.⁴⁵ Bu şekilde başlayıp gelişen kabile savaşlarından sonra tarafsız kabile veya kişilerin araya girmesiyle barış tesis edilirdi. Savaşlarda daha az kanı dökülen kabile, daha fazla kanı akan kabileye yitirilen insan miktarınca kan diyeti öderdi.⁴⁶ Böylece belirli bir süre içinde olsa barış tesis edilmiş olurdu. Ancak daha önce de belirttiğimiz üzere bu barış ortamı uzun süreli olmayıp, benzer nedenlerle kabileler arası ihtilaf ve savaşlar yeniden başlamıştır.

³⁹ Avcı-Şentürk, “Kabile”, 24/30.

⁴⁰ Çağatay, Neşet, *İslam’dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1957), 118.

⁴¹ Mustafa Çağrı, “Arap”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/321.

⁴² Hitti, Philip, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, 134; Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*, 132.

⁴³ Mehmet Ali Kapar, “Eyyâmü’l-Arab”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 12/14.

⁴⁴ Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, 134; Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*, 132.

⁴⁵ Kapar, “Eyyâmü’l-Arab”, 12/16.

⁴⁶ Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, 132.

Arap kabileleri arasında yaşanan bu olumsuz ilişkilerin yanında evlilik yoluyla oluşan akrabalık, anlaşma yoluyla kurulan “hıl̄f” ve sığınma şeklinde gerçekleşen “icâre” sosyal bağların kurulmasında etkili olmuştur. Özellikle kabileler arası gerçekleşen evlilikler, iki kabile arasında sosyal dayanışmayı artırmış ve ortaya çıkan akrabalık ilişkileri kabile asabiyetinin oluşmasına etki etmiştir.⁴⁷ Arap yarımadasında doğal ortamın ve kabile hayatının getirmiş olduğu zorluklar nedeniyle kabileler arasında “hıl̄f” adı verilen dostluk anlaşmaları yapılmıştır.⁴⁸ İslam öncesi Arap yarımadasında toplum içerisinde zayıf olarak nitelenen kabileler, güçlü kabilelerden gelebilecek her türlü tehlikelere karşı başka güçlü kabilelerle “hıl̄f” kurarak bir önlem almak istemişlerdir.⁴⁹ Hıl̄fın bir başka örneği ise Arap olup olmamasına bakılmaksızın zulme uğrayıp hakkı gasp edilen insanların haklarının peşine düşüp onları zalimlere karşı koruma şeklinde gerçekleşmektedir.⁵⁰ Nitekim Hz. Muhammed’in İslamiyet’ten önce katıldığı Hıl̄fū’l-fudûl ittifakı da bu amaçla kurulmuştur.⁵¹ Buradan hareketle Arap kabileleri arasında gerçekleşen “hıl̄f” aracılığıyla asabiyetin olumlu yönlerinin zaman zaman harekete geçtiğini söyleyebiliriz.

Araplar arasındaki dostluk anlaşmalarından bir diğeri de icâredir. İcâre sebep fark etmeksizin kabilesinden ayrılan bir kişi veya ailenin başka bir kabilenin himayesi altına girmesidir.⁵² Kendisine himaye için başvuru alan kabile ise gelen sığınma talebini kabul ederdi. Çünkü zor durumda olan kişi veya aileyi himaye etmek sığınılan kabile için bir onurdur. Zira himaye talep edilmesi kabilenin nüfuzlu ve kuvvetli olduğu anlamına da gelmektedir. Nitekim kabilelerin şairleri bu hususta şiirler söyleyerek kabilesinin ne kadar güçlü olduğunu ve aynı zamanda da verilen söze ne kadar bağlı olduklarını dile getirmişlerdir.⁵³ Bu nedenle icâre vasıtasıyla hem sığınan kişi veya aile zor durumdan kurtulmuş hem de koruma altına alan kabile nüfuzunu kuvvetlendirmiştir.

İcâre ile himaye altına alınan kişi veya ailenin himaye süresi bir zaman dilimiyle sınırlandırılabilirdiği gibi uzun yıllar devam ettiği de olmuştur.⁵⁴ Bu durum öyle ileri gitmiştir

⁴⁷ Zeydan, Corci, *İslam Medeniyeti Tarihi*, 4/25.

⁴⁸ Apak, *Ana Hatları ile İslam Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*, 137.

⁴⁹ Watt, Montgomery, çev. Rami Ayas, Azmi Yüksel, *Hiz. Muhammed Mekke’de* (Ankara, 1986), 24; Nadir Özkuyumcu, “Hıl̄f” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/29

⁵⁰ Özkuyumcu, “Hıl̄f”, 18/29.

⁵¹ İbn Hişam, *es-Sîretü’n-Nebeviyye*, 1/141-142; İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-Kübrâ*, 1/106-107.

⁵² İbrahim Sarıçam, *Hiz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 3. Basım, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2004), 41-42.

⁵³ Özkuyumcu, “Hıl̄f”, 18/59.

⁵⁴ Brockelmann, Carl, *İslam Devletleri ve Milletleri Tarihi*, çev. Neşet Çağatay, 2. Basım, (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1964), 17.

ki misafir olarak kabileye sığınan bir kişi daha sonra o kabilenin nesebine ilhak olmuş, hatta kabile içerisinde birbirlerine mirasçı olarak kabul edilmişlerdir.⁵⁵

Arap kabile sisteminde esas olan kabilenin saflığını ve nesebini korumaktır. Ancak gerçekleşen evlilikler, yapılan “hîlf” ve “icâre” anlaşmaları ile kabileye başka neseplerden de katılanlar olmaktadır. Bu durumun sonucunda ise kabile içerisinde bir tabakalaşmadan bahsetmek gerekir. Kabilede ortak soydan gelenlerle sonradan katılanlar aynı gibi görünse de farklı bir durum söz konusudur. Kabilede aynı ortak atadan gelen asıl üyeler kabilenin temelini oluştururken onların bir alt tabakasında kabileye anlaşmalı olarak katılanlar ve en alt katmanda da kölelerle cariyeler bulunmaktadır. Kabilenin temelini oluşturan asıl kabile mensupları diğer tabakalardan her türlü üstün tutulmuştur.⁵⁶ Kabileye sonradan dahil olan anlaşmalılar ise güçsüzlükleri nedeniyle asıl kabile mensuplarıyla bir tutulmamıştır.⁵⁷ Bazı hususlarda asıl üyelere çeşitli haklar verilirken anlaşmalılar bu haklardan mahrum bırakılmışlardır.

Kabile sistemi içerisinde, kabilenin asıl sahipleri olan hürler, “hîlf” ve “icare” yoluyla anlaşmalı olarak kabileye dahil olan anlaşmalıların dışında birde mevâlî, köle ve cariyeler bulunmaktadır. Mevâlî İslam’ın ilk dönemlerinde kölelikten âzat olmuş kişi ya da herhangi bir sebeple başkasına sığınarak onun mevâlîsi, anlaşmalısı olmayı kabul eden kimsedir.⁵⁸ Mevâlî her ne kadar köle olmasa da hür kategorisinde de değildir. Mevâlîler hürlerden daha aşağıda bir tabakada yer aldıkları için uygulamada da birtakım farklılıklar oluşmuştur. Örneğin mevâlîye mirasta kabiledaki hürler kadar pay verilmemiştir. Mevâlî köle gibi alınıp satılamazdı fakat bir suç işlediği zaman kölede olduğu gibi hür bir kimsenin diyetinin yarısına karar verilirdi. Yine mevâlîden bir kişinin hür bir kadınla evlenmesi mümkün değildi.⁵⁹ Bu bakımdan mevâlî köle olmasa da tam anlamıyla da hür kategorisinde değerlendirilmemiştir.

Kabile sisteminin en alt tabakasını ise köleler oluşturuyormuştur. Köleler ve cariyeler savaşlarda esir alınıp köleleştirilir veya da köle pazarlarından alınıp satılmışlardır. Cahiliye döneminde köle ve cariyeler eşya gibi alınıp satılabilir, hediye edilebilir hatta mehir olarak bile verilebilirdi. Eğer köle veya cariyenin sahibi ölürse bu

⁵⁵ Zeydan, *İslam Medeniyeti Tarihi*, 4/30; Brockelmann, *İslam Devletleri ve Milletleri Tarihi*, 4.

⁵⁶ Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*, 137-38.

⁵⁷ Özkuyumcu, “Hîlf”, 18/23; Apak, *Asabiyyet*, 33-34.

⁵⁸ Watt, Montgomery, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, çev. Ethem Ruhi Fırlı (Sarkaç Yayınları: 2010), 40; Şükrü Özen, “Velâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/11.

⁵⁹ Zeydan, *İslam Medeniyeti Tarihi*, 4/38-40.

kimseler ölenin varislerine miras olarak kalırdı.⁶⁰ Bu nedenle köleler, hürlerin ve mevâlînin elde ettiği hakların pek çoğundan mahrumdular. Hatta o kadar ki sahibi isterse hiçbir mazeret göstermeden kölesinin canını alabilirdi. Sahibine hizmet etmekten başka bir görevi olmayan köle ve cariyeleri, sahipleri onları bir servet olarak görür ve serbest bırakmak istemezdi.⁶¹ Nitekim köleler zanaat, ticaret işleri başta olmak üzere her işte çalışırlar hatta savaşlarda bile kullanılırlardı.⁶² Bu denli öneme sahip olan köleler eğer serbest kalmak isterlerse o halde sahiplerinden kendilerinin satışını onaylamasını isterlerdi fakat bu durumda da onlar hürriyetlerine kavuşamaz sadece sahipleri değişirdi. Köle, yalnızca sahibi ölmeden önce onun esaretten kurtulmasını vasiyet ederse ancak o zaman hür olabilirdi.⁶³ Görüldüğü üzere köle ve cariyelerinin özgür olabilmeleri oldukça zor bir durumdur.

Kabile içerisinde oluşan hür, mevâlî ve köle sınıflandırılması kabilenin sınırlarını çizmiş, ortaya çıkabilecek kargaşaları önlemiştir. Ayrıca bir noktaya kadar da kabilenin safiyetini korumaya yardımcı olmuştur.

Asıl kabile mensupları, mevâlî ve kölelerden müteşekkil olan kabile, birden çok sebep ve menfaat ilişkisi içerisinde hareket etmektedir. Kabilenin hak ve sorumluluklarını yerine getirmek ise herkesin yapması gereken bir görevdir. Bu görev bütün kabile mensuplarını bir arada tutmaktadır.⁶⁴

Sonuç olarak baktığımızda ise İslamiyet'in doğuşundan evvel Arap toplumunda kabile sistemi geçerlidir. Gerek çöl hayatının getirdiği zorluklar gerekse de sosyal hayattaki karşılaşılan problemler kabile sistemini zorunlu kılmıştır. Kabile, eşitler arasında birinci olup yetkiden daha çok sorumluluğu bulunan şeyh, reis gibi adlar verilen kişilerce idare edilmiştir. Kabile içerisinde kabilenin temelini oluşturan asıl üyeler başta olmak üzere mevâlî ve köleler de bulunmaktadır. Bu üç sınıf, ortak amaç olarak kabilesini her türlü tehlikeden korumuş ve kabilenin yaşam standartlarını yükseltmeye çalışmışlardır. Bu ortak amaç, kabile asabiyetinin doğmasına ve gelişmesine büyük bir katkı sağlamıştır. Üstelik baktığımız zaman Arapların sosyal, siyasi ve kültürel hayatlarının biçimlenmesinde kabilenin büyük bir desteği olmuştur. Nitekim kabile sistemi ve daha geniş anlamda asabiyet olgusu, İslam öncesi ve sonrasında vuku bulan dini, siyasi, sosyal birçok olaya tesir etmiştir.

⁶⁰ Çağatay, *İslam'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, 119.

⁶¹ Zeydan, *İslam Medeniyeti Tarihi*, 4/37.

⁶² Çağatay, *İslam'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, 119.

⁶³ Zeydan, *İslam Medeniyeti Tarihi*, 4/36-38.

⁶⁴ Apak, *Asabiyet*, 35.

2. ASABİYET

Asabiyet kelimesi sözlükte “kuşatmak, sarmak” anlamlarına gelen “asabe” kelimesinden türemiştir.⁶⁵ Kök halini “a.s.b” harflerinin oluşturduğu asabe kelimesi, terim olarak “baba tarafından aralarında kan bağı bulunan akrabaların meydana getirdiği bir topluluğu” ifade eder.⁶⁶ İslamiyet’ten önce Araplar arasında kavga, karışıklık, ya da benzer bir durumda kişinin akrabaları onun etrafını sarıp kuşattığı için onlara da asabe denilmiştir.⁶⁷ Asabiyet ise aralarında kan bağı bulunan bir topluluğun bütün fertlerini birbirine kenetleyen, herhangi bir saldırı halinde yahut savunma durumunda topluluğun haklı ya da haksız olduğuna bakılmaksızın beraberce hareket etmesini sağlayan dayanışma ve birlik ruhudur.⁶⁸ Arapların yaşadığı çöl ortamında genel geçer bir hukuk sistemi veya resmi bir yönetim anlayışı olmamasından dolayı bir kabile üyesinin herhangi bir saldırıya uğramasını engelleyen yahut intikam almasını sağlayan yegâne unsur asabiyettir.⁶⁹ Bu nedenle Arap toplum düzeninin temelini asabiyet duygusu oluşturur. Asabiyet çölün doğal ortamında kabile fertlerinin hayatlarını kolaylaştıran ve ikame etmesini sağlayan bir araçtır.

Aralarında yakınlık olan topluluğun içerisindeki akraba derecesi nesep bakımından çok yakın ve güçlü ise o halde asabiyet gereği yardımlaşma ve dayanışma da artar.⁷⁰ Ancak akrabalık bağı yakın değilse hatta akrabalarından bir kısmı unutulmaya yüz tutmuşsa ya da buna benzer bir durum söz konusuysa bu halde asabiyet yine etkilidir. Çünkü bu kez de asabesi olan kişi başkalarına karşı duyacağı utanç ve zillet duygusundan dolayı uzakta ya da unutulmuş olan akrabasına karşı bir zulüm veya saldırı olması halinde ona yardım eder.⁷¹ Yani akrabalık bağı yakın ve güçlü olduğunda asabiyet duygusu da güçlü olur. Ancak sıhrıyyet bağı yakın olmadığında da toplumun tepkisinden kaçmak amacıyla asabiyet duygusu yine etkisini gösterir.

Akrabalar arasında kan bağıyla ortaya çıkan hakiki bir asabiyet olabildiği gibi hükmi veya itibari bir asabiyetin olması da söz konusudur. Kan bağı olmaksızın kurulan

⁶⁵ Hayreddin Karaman, “Asabe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/452.

⁶⁶ Zebidi, *Tâcü'l-'Arûs*, 3/382; Mustafa Çağrı, “Asabiyet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/453; Ateş, Ahmet “Asabiyet”, *İslam Ansiklopedisi*, 1/663-664.

⁶⁷ Karaman, “Asabe”, 3/452.

⁶⁸ Çağrı, “Asabiyet”, 3/453; Âdem Apak, *Kur'an'ın Geliş Ortamında Arap Toplumu: Sosyal, Kültürel ve İktisadi Hayat*, 1. Basım, (İstanbul: Kuramer, 2017), 197.

⁶⁹ Apak, Âdem, “İslâm Öncesi Dönemde Mekke İdare Sistemi ve Siyasetinin Oluşumu”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi* 10/1 (2001), 177-194.

⁷⁰ Çağrı, “Asabiyet”, 3/453; İbn Haldûn, *Mukaddime*, 1/171.

⁷¹ İbn Haldûn, *Mukaddime*, 1/171.

anlaşmalar, sözleşmeler ve yapılan evlilik akidleri bu hususa örnektir.⁷² Dolayısıyla asabiyet duygusu sadece akrabalar arasında gerçekleşen sınırlı bir durum değildir.

İslam öncesi Arap coğrafyasında oldukça tesirli bir görünüm arz eden asabiyet duygusu, bir ırkın diğer ırklardan daha üstün olduğunu iddia eden ırkçılıktan (şovenizm) ve gelenek, kültür, tarih, vatan gibi ortak duygulara sahip olan milliyetçilikten farklı bir görünüme sahiptir. Asabiyet bugünkü ırkçılık algısından hareketle daha dar çerçevelidir. Çünkü asabiyet bir uyuğun üstünlüğünü savunmaktan ziyade kabileyi bir arada tutma ve şartlar ne olursa olsun kabile adına hareket etme duygusudur.⁷³ Ayrıca ırkçılık bir ırka mensup olanları bir araya toplayıp entegre etmeyi amaçlar. Ancak asabiyette ortak ırka mensup olanları birleştirmek bir yana onları farklı gruplara ayırıp parçalama ve aralarına düşmanlık sokma hakimdir.⁷⁴ Sonuç olarak diyebiliriz ki asabiyet, ırkçılık ve milliyetçilikten daha dar bir görünüm arz etmektedir. ırkçılık bir ırkın bütün fertlerini hedefler, milliyetçilikte ise tarihi, kültürel ve milli ve manevi değerlerle yine bir bütünlük bulma çabası söz konusudur. Ancak asabiyetse daha ziyade kabilevi bir mahiyettedir. Bunun temel nedeni ise asabiyetin kabile içerisinde birleştirici, kabilenin dışına çıkıldığında da ayırıştırıcı olmasından kaynaklanmaktadır.

İslamiyet öncesi cahiliye Arap tarihine baktığımız zaman Araplar millet idrakine sahip olamayıp kabileler halinde boy göstermişlerdir. Bunun en temel nedeni ise güçlü devletlerle büyük bir rekabet içerisinde olmayıp onlarla savaşmadan kendi hallerinde yaşamlarını sürdürmeleridir. Ne var ki özellikle Emevîlerle beraber devlet anlayışının gelişmesi ve sınırların çok geniş sahalara uzanmasıyla Araplarda millet anlayışı da kuvvetlenmiştir. Bu noktada kabile asabiyetinden çıkıp millet asabiyetine dönüşüm gerçekleşmiştir.⁷⁵ Fakat ilk dönemlerde özellikle asayiş sağlayacak şurta teşkilatının olmayışı, halkın kendi güvenliğini kendisinin sağlaması, her türlü yağma ve baskın riskinin olması gibi nedenlerden dolayı kabile asabiyeti, ilk dönem için oldukça ideal bir sistemdir.⁷⁶ Her türlü hukuki ve siyasi boşluk asabiyet ile doldurulmuş, halkın can ve mal güvenliği de yine asabiyetin tesiriyle korunmuştur.⁷⁷ Bu nedenle asabiyetin, İslam öncesinde ve

⁷²Şemsettin Günaltay, *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*, 1. Basım, (Ankara: Ankara Okulu yayınları, 1997), 109; Çağrııcı, “Asabiyet”, 3/453.

⁷³ Çağrııcı, “Asabiyet”, 3/453.

⁷⁴ Apak, *Kur'an'ın Geliş Ortamında Arap Toplumu*, 201.

⁷⁵ Apak, *Kur'an'ın Geliş Ortamında Arap Toplumu*, 203.

⁷⁶ Akif Kayapınar, “İbn Haldûn'un Asabiyet Kavramı: Siyaset Teorisinde Yeni Bir Açılım”, *İslam Araştırmaları Dergisi*, 15 (2006), 88-89; Apak, *Kur'an'ın Geliş Ortamında Arap Toplumu*, 203.

⁷⁷ Çağrııcı, “Asabiyet”, 3/453.

İslamiyet'in yayılmaya başladığı zamanlarda Arap toplumu arasında vuku bulan tehlikelere karşı kabileler arasında birlikteliği sağladığını söyleyebiliriz.

İslam tarihinde en geniş anlamıyla asabiyeti ilk kez ele alıp tarafsız bir gözle inceleyen ilim adamı İbn Haldûn'dur. İbn Haldûn'un kamu hukuku, siyaset ve mülke dair gözlemlerinin temelinde asabiyet yer almaktadır. Ayrıca ona göre dini olayların arkasındaki etmenlerden bir tanesi de asabiyettir.⁷⁸ Ancak ne var ki İbn Haldûn kendi düşüncesinde önemli derecede yer tutan asabiyetin net bir tanımını yapmamıştır. Bu yüzden bu hususla ilgili çok sayıda açıklama ve tanımlama yapılmaya çalışılmıştır. Kabile ruhu, cemaat ruhu, yakın akraba topluluğu gibi tanımlar bunlardan bazılarıdır.⁷⁹ İbn Haldûn'a göre asabiyet kişinin kan ortaklığıyla bağlandığı kabileye savaş ya da barış olma durumuna bakılmaksızın her türlü durumda onlarla aynı duyguyu paylaşmasıdır. Çünkü insanın akrabalarına yardım etmesi onları koruyup kollaması, onlarla dostluk içerisinde olması yaratılıştan gelen tabii bir durumdur.⁸⁰ Bu nedenledir ki içlerinde akrabalık bağı bulunan herhangi bir topluluktan bir kimse bir saldırıya uğradığı zaman onun akrabaları, akrabalık hisleri sebebiyle yardım için harekete geçerler ki bu fitri bir durumdur.⁸¹

İbn Haldûn'un asabiyet nazariyesinde nesep gerçek olmaktan ziyade itibaridir, bu nedenle zanni bir özellik taşır. Bir kimse kendisini babasının veya annesinin mensubu olduğu kabilede değil de başka bir kabileye mensup olduğunu söylerse artık o kişi anne ve babasının kan bağıyla bağlı olduğu kabileye değil kendi isteğiyle benimseyip kabul ettiği kabileye mensuptur. Çünkü İbn Haldûn'a göre bir ırktan, milletten, kabilede olmak insanın doğuştan getirip tercihi dışına bırakılan bir özellik değildir. Aksine İbn Haldûn'a göre asabiyet tercih etme, kabullenme ve bilhassa da inanma meselesidir.⁸²

Asabiyetin en fazla görüldüğü yerler insanların yaşamakta zorluk çektikleri ve birbirlerine sıkıca bağlandıkları yerlerdir. Hayat şartları arttıkça insanların birbirlerine olan ihtiyaçları da artar. Dolayısıyla bu durum dayanışma ve birliktelik ruhunu da beraberinde getirir. İbn Haldûn, asabiyetin pek çok şeyden yoksun olan insanlar arasında daha çok tezahür edeceğini savunur. Nitekim çöllerde yaşayan Arapların temel geçim kaynağı deve bakmak ve geçimlerini sağladıkları hayvanları otlatmaktır. Şehirlerde, sulak alanlarda yaşayanlara göre hayat şartlarından çok fazla mahrum durumdadırlar. Hatta bu nedenledir

⁷⁸ İbn Haldûn, *Mukaddime*, 94-95.

⁷⁹ Çağırıcı, "Asabiyet", 3/454; İbn-i Haldûn, *Mukaddime*, 1/95.

⁸⁰ İbn Haldûn, *Mukaddime*, 1/334-35.

⁸¹ Apak, *Asabiyet*, 40.

⁸² İbn Haldûn, *Mukaddime*, 1/335-336.

ki insanlardan uzak yerlerde yaşayan kabileler neseplerini daha fazla muhafaza edebilmişlerdir. Kureyş, Kinâne ve Sakîf kabileleri bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Ne var ki geçim kaynağının çeşitli, otlakların bol olduğu yerlerde ise asabiyet daha azdır. Fakat böyle yerlerde yaşayan kabileler, neseplerini muhafaza etme noktasında çok da başarılı olamamışlardır.⁸³ Ancak yine de gerek çölde yaşayan kabilelerde gerekse de şehirde yaşayan kabilelerde nesep karışmaması mümkün değildir. Evlilikler, “hılîf” ve “velâ” gibi nedenlerle nesebe katılanlar yahut nesepten ayrılanlar olmaktadır.⁸⁴ Dolayısıyla ister şehirde ister çölde olsun nesebin karışmaması mümkün değildir. Ama çöl hayatı nesebi korumaya şehir hayatına göre daha elverişlidir.

İbn Haldûn’un düşüncesinden hareketle şöyle bir sonuca ulaşmamız mümkündür. Asabiyet hayat şartlarının zor olduğu, tek başına yaşamın mümkün olmadığı yerlerde daha çok görülür. Çünkü böyle yerler, ancak birlik ve beraberlik içerisinde yaşanabilecek yerlerdir. Fakat hayatın daha kolay ikame edilebildiği, gelir seviyesinin yüksek olduğu yerlerde ise asabiyetin etkisi daha azdır. Çünkü şehir hayatında yardımlaşma ve dayanışma ihtiyacı çöl hayatına göre daha düşük bir seviyededir.

İbn Haldûn’a göre kan bağına dayanan nesep asabiyetinin yanında bir de sebep asabiyeti vardır. Nesep asabiyeti için aynı soya sahip olmak yeteridir. Sebepten asabiyetinde ise kan bağı şartı aranmaz. Nesep asabiyeti doğuştan gelen ve insanın iradesi dışında gerçekleşen bir asabiyetken sebep asabiyeti tamamıyla insanın ihtiyarı ve özgür iradesiyle seçtiği asabiyetidir. “Velâ”, “hılîf” ve “istinâ” sebep asabiyetlerindendir.⁸⁵ “Velâ”, bir kişinin âzat ettiği kölesi veya câriyesiyle oluşan hükmi akrabalık bağıdır.⁸⁶ “Hılîf” ise daha önce de belirtildiği üzere herhangi bir saldırı karşısında önlem almak amacıyla kurulan anlaşma ve dostluk ilişkisinden ibarettir. Bir kimseyi yetiştirip belirli bir seviyeye taşımak anlamına gelen “istinâ” ise bir devletin, bir zümrenin veya hanedanın belirli bir grubu, bir kişiyi dost edinmesi onlarla sıkı ilişkiler içerisinde olmasıdır.⁸⁷ İşte sebep asabiyetinde aralarında kan bağı olmasa da belirli bir sebebin varlığı nedeniyle asabiyet söz konusudur. Bu sebep saldırı karşısında savunma amacıyla yardım alma, bir kimsenin dostluğunu kazanarak ona bağlanma gibi şekillerle ortaya çıkabilmektedir. Ancak bu sebep ortadan kalktığında asabiyet de ortadan kalkacaktır. Bu nedenle sebep asabiyeti nesep asabiyetine

⁸³ İbn Haldûn, *Mukaddime*, 1/336.

⁸⁴ İbn Haldûn, *Mukaddime*, 1/337-338.

⁸⁵ İbn Haldûn, *Mukaddime*, 1/98-100.

⁸⁶ Özen, “Velâ”, 43/11.

⁸⁷ İbn Haldûn, *Mukaddime*, 1/100.

göre daha kısa ömürlüdür.⁸⁸ Ayrıca sebep asabiyetinde karşılıklı bir menfaat durumu söz konusudur.

İbn Haldûn akrabalar arasındaki asabiyetin hangi noktada son bulacağı hakkında detaylı bir bilgi vermemiştir. Bu nedenledir ki asabiyet belli bir kabileyle sınırlı kalabileceği gibi bütün Arapları da kapsayabilir. Ama şurası muhakkaktır ki en son noktaya ulaşan asabiyet yavaş yavaş azalmaya başlar, nihayetinde de yok olur.⁸⁹ Yine İbn Haldûn'a göre kan bağıyla oluşan kabilede nüfusun artması, asabiyetin zayıflamasına sebebiyet verir. Şu hâlde kabilenin nüfusu çoğaldıkça asabiyet kan ortaklığından ziyade inanç ortaklığına göre şekillenir.⁹⁰ Dolayısıyla asabiyette aynı soydan olmaktan ziyade aynı inançta olmak esas teşkil eder. Üstelik akrabalık ve soy birliğine inanmak Araplarda var olagelmiş bir durumdur.⁹¹

İbn Haldûn'un mülâhazasını ve devlet felsefesini oluşturan asabiyet duygusu aynı zamanda her türlü mülkün de temelini oluşturur. Ona göre yerleşik medeni hayattan bedevi hayata, kabile, aşiret ve aile yapısından devlet kademesine, ilkel toplumdan hukuk toplumuna intikalin her aşamasında etkisi bulunan asıl faktör asabiyettir. Hatta öyle ki bir fikrin başarıya ulaşması için asabiyete ihtiyaç duyulduğu gibi bir dinin tebliği için de asabiyete ihtiyaç hasıl olmuştur.⁹² Görüldüğü üzere asabiyet sadece kabile üyelerini bir arada tutan husus olmayıp her türlü dayanışma ve yardımlaşmada esas teşkil etmektedir.

İbn Haldûn'un asabiyete bakışı klasik asabiyet anlayışından başka bir şekildedir. Klasik asabiyet tasavvuru sadece kabile örgütlenmesi içerisine sıkışıp kalmış bir asabiyettir. Bu asabiyet bakış açısı kabileler arasında dışlayıcı bir görünüm arz ederek devlet olma şuurunu engeller. Ancak İbn Haldûn böyle bir asabiyet yerine kabileler üstü, devlet hatta imparatorluk mesabesinde bir asabiyet düşüncesine haizdir. Nihayetinde o, asabiyetin dışlamaktan daha çok birleştirici gücüne inanmaktadır. İşte ancak birleştirici bir asabiyetle devlet kurabilmek mümkündür.⁹³

Görüldüğü üzere İbn Haldûn asabiyet kavramını oldukça genişletmiştir. Kabile gücü içerisine hapsolan asabiyet kavramının toplum içerisinde oluşan her türlü grubun asabiyet ile bağlanabileceğini göstermiştir. Nitekim grup hissi, cemaat ruhu, birlik ve dayanışma ruhuyla hareket eden sayısı az veya çok olsun her türlü toplumsal kümenin içerisinde

⁸⁸ Nuss, *el-Asabiyyetü 'l-Kabeliyye ve Eseruhâ Fi'ş-Şi'ri'l-Emeviyye*, 107.

⁸⁹ İbn Haldûn, *Mukaddime*, 1/104.

⁹⁰ Kayapınar, "İbn Haldûn'un Asabiyet Kavramı: Siyaset Teorisinde Yeni Bir Açılım", 89-90.

⁹¹ Apak, *Asabiyet*, 43.

⁹² İbn Haldûn, *Mukaddime*, 1/101-102; Çağrı, "Asabiyet", 3/454.

⁹³ Kayapınar, "İbn Haldûn'un Asabiyet Kavramı: Siyaset Teorisinde Yeni Bir Açılım", 91.

asabiyetten söz edebiliriz. Söz gelimi belirli bir dini, mezhebi, ideolojisi, tarikatı, siyasi görüşü vb. olan gruplar, kendilerinden olmayan gruplara karşı asabiyet bağıyla bütünleşip birlikte hareket etmişlerdir.⁹⁴ Bu nedenle İslam öncesi Arap tarihinde büyük rol oynayan asabiyet, kabile üyelerini bir arada tuttuğu gibi bugün de benzer amaçlar uğruna toplanan grupları bir arada tutmaktadır. Dolayısıyla asabiyet insanın olduğu her yerde karşımıza çıkabilmektedir.

Netice itibariyle asabiyet İslamiyet'in gönderilişinden evvel Arap toplumunda büyük bir yer tutmuştur. Kabile mensuplarını aynı amaç doğrultusunda bir arada tutarak dayanışma ve yardımlaşmayı sağlayan yegâne unsur olmuştur. Arap coğrafyasının tabi şartları ve kabileler arasındaki çatışma ve taarruzlar kabile mensuplarının bir bütün halinde hareket etmelerini sağlamıştır. Bu yüzden asabiyet, kabile bütünlüğünü sağlayan önemli bir nişanedir. Ne var ki baktığımız zaman her kabilenin kendi içerisinde bir bütünlük arz edip diğer kabilelere karşı menfi tavır takınmaları, asabiyyetin ayırıcı özelliğini ortaya çıkarmıştır. Özellikle kabileler arası anlaşmazlıklarda ve kabile savaşlarının ortaya çıkmasında asabiyyetin bu özelliği son derece etkili olmuştur. Böylece asabiyet bir taraftan kabile içerisinde birlikteliği tesis ederken diğer taraftan kabileler arasında ayırıcı bir özellik göstermektedir.

3. ASABİYETİN GÖSTERGELERİ

Asabiyet, kabileleri ayakta tutup kabile toplumunun dinamiklerini oluşturmaktadır. Bununla beraber asabiyet, kabile içerisinde varlığını ve belirtilerini farklı şekillerde gösterebilmektedir. Asabiyyetin en belirgin olduğu yerler ise kan davaları, intikam duygusu ve kabile övünmeleridir. Zikrettiğimiz bu hususlar da zamanla kabileler arasında öne alınmaz savaşlara yol açmıştır.

3.1. NESEBE BAĞLILIK VE KABİLEYE GURURLANMA

Asabiyet duygusunun Araplar için yalnızca siyasi hayatta etki uyandırdığını düşünmek eksik bir düşünce olur. Çünkü asabiyet Arapların fikri, ilmi, kültürel hatta ekonomik hayatlarını da etkilemiştir. Asabiyet olgusu hayatlarının bütününe etkileyen Arapların aynı zamanda soylarını ve neseplerini de etkilemiştir. Öyle ki Araplar bu sebeple kendilerinin yaratılmışların en mükemmeli ve en asili olduklarını düşünmüşler ve nesep konusunu bir ilim derecesine çıkarmışlardır. Ayrıca onlar asil ve mükemmel kabul ettikleri

⁹⁴ İbn Haldûn, *Mukaddime*, 1/99.

neseplerini önce yakın ataları Adnân ve Kahtân'a daha sonra da Hz. Âdem'e kadar ulaştırmaya çalışmışlardır.⁹⁵

Neseple övünüp kabileyi yüceltmek cahiliye Arap hayatının tipik bir özelliğidir. Onların bu tutumu edebi hayatlarını da kaplamıştır. İrticalen söyledikleri şiirleri sadece edebi bir haz için değil aynı zamanda neseplerinin ne kadar soylu olduğunu göstermek amacını taşımaktadır.⁹⁶ Araplar herhangi bir kimseyi överken onun zenginliğine, mal veya mülk gibi maddi yönlerine değil onun gözü pekliği, cömertliği ve misafirperverliği gibi manevi özelliklerini methetmişlerdir. Çünkü Araplar misafire ikram etmeyi, kendilerine sığınanı koruma altına almayı ve cesaretleriyle övünmeyi çok severlerdi.⁹⁷ Bu nedenle şairler kabile reislerinin ve kabilesinin bu özelliklerini ön plana çıkararak övünme ve gururlanma yarışına girmişlerdir. Şairler sadece kendi kabilelerini övmekle kalmamış aynı zamanda kendilerine rakip gördükleri kabileleri de hicvetmişlerdir.⁹⁸ Buradaki amaç ise rakip kabileyi cimrilikle, korkaklıkla itham edip psikolojik üstünlük sağlamaktır. Nitekim muharebe sahasında da hiciv önemli bir silah olarak kullanılmıştır.⁹⁹

Asabiyet düşüncesinin bir sonucu olarak kabile üyeleri gerek kabilelerini gerekse de neseplerini yücelterek övmüşlerdir. Kabile mensupları soylarına duydukları düşkünlükleri nedeniyle başka kabile şeyhlerinin itaati altına girmeyi kabul etmemişlerdir. Müşterek bir düşmanla karşılaştıklarında bile diğer kabile komutanlarının emri altında savaşmayı kabule yanaşmayıp kendi komutanlarının idaresinde savaşa girmişlerdir.¹⁰⁰

Medh ve hiciv Arapların bir özelliği olduğu gibi aynı zamanda asabiyetin de vazgeçilmez bir unsurudur. Ne var ki asabiyetin düzeyi değiştikçe kişinin övünme düzeyi de değişmektedir. Yani bir kabile alt kollarıyla beraber hareket ederken ortak atayı methetmiştir. Ancak kabile içinde kollardan herhangi birisi başka bir kabile ile arasında zıtlık yaşadığında ise bu kez kendisine yakın olan kabileyi methetmiştir.¹⁰¹ Bu durumun sonucunda ise kabile içinde bölünmeler meydana gelmiştir.

Cahiliye döneminde kabile ile övünme o kadar ileri seviyeye ulaşmıştır ki kabileler bir araya geldiklerinde karşılıklı övünme yarışına girmişler, kendilerinin daha cesur ve daha cömert olduklarını iddia etmişlerdir. Bu husus ibadet maksadıyla gittikleri hac yerlerinde de

⁹⁵ Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, 52; Ahmet Önköl, "Araplarda Ensab İlmi ve İslam Tarihi Açısından Önemi", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3 (Nisan 1990), 117.

⁹⁶ Önköl, "Araplarda Ensab İlmi ve İslam Tarihi Açısından Önemi", s. 118.

⁹⁷ Abdülkadir Özyayın, "Arap", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/321.

⁹⁸ Mehmet Yalar, "İslami Arap Şiiri ve Hz. Peygamber", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/1 (2009), 62.

⁹⁹ Durmuş, İsmail, "Hiciv", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/448.

¹⁰⁰ Âdem Apak, *Kabile* (İstanbul: Endülüs, 2017), 55.

¹⁰¹ Nuss, *el-Asabiyyetü'l-Kabiliyye*, 158.

kendini göstermiştir. Çünkü Araplar hac yerlerinde bile kendileriyle, yakın atalarıyla ve kabileleriyle övünmüşlerdir.¹⁰² Kabileler arasında yaşanan bu övünme yarışı herkesin kendi kabilesi lehine nesep uydurmasına, hiçbir gerçek yönü olmayan olaylar aktarmasına kadar ulaşmıştır.¹⁰³ Netice itibarıyla kabile mensupları ataları ile büyük bir övünme yarışı içerisine girmişler, kabileleri haklı da olsa haksız da olsa onları savunup karşı kabileleri ise hicvetmişlerdir.

Kabileyi övüp rakip kabileyi hicvetmek bütün kabile üyelerinin yapması gereken bir görevdir. Fakat bu övünme işlemini en iyi gerçekleştiren ve asli görev olarak yapanlar ise kabilenin şairleri ve hatipleridir. Şairler asabiyet tezahürlerini en üst seviyede göstermişlerdir. Kendilerini kabilelerine adayan şairler kabilelerinin övünmesiyle övünmüşler, kabilenin hiddetlenmesiyle de hiddetlenmişlerdir. Bu nedenle şairler kabile asabiyetinin ayrılmaz bir parçası olmuşlardır. Nitekim şairler savaş durumunda söyledikleri şiirlerle kabilesinin savaş gücünü yükseltmişler ve aynı zamanda karşı kabilenin de psikolojisini olumsuz yönde etkilemişler. Bu yüzden şairler kabile içinde savaşan komutanlar ve askerler kadar önemli yer tutmuşlardır. Aynı zamanda şairler, kendi kabilelerinin ve rakip kabilelerin geçmişte yaptıklarını, özelliklerini, güçlü ya da zayıf yönlerini araştırarak her an bir mücadeleye karşı teyakkuzda olmuşlardır.¹⁰⁴ Kabile övünmesinin öneminden dolayı kabileler için iyi bir şair her zaman zaruri bir ihtiyaç olmuştur.

Sonuç itibarıyla nesebe bağlılıkları ve kabileleriyle her daim övünmeyi kendilerine bir ödev bilen Araplar, hayatlarının her alanında mensubu oldukları kabilelerini övmüşlerdir. Nitekim onlar savaşta da barışta da kabileleri ile hep gururlanmışlar, rakip kabileleri de küçük düşürmeye çalışmışlardır. Bunun için kullandıkları yollardan bir tanesi de edebiyattır. Üstelik kullanılan bu edebi unsur savaşta kullanılan kılıç darbelerinden daha keskin olmuştur. Gerek kabilenin bir mensubunun gerekse de şairlerin yaptıkları kabile övünmeleri kan davalarını ve önu alınmaz intikam savaşlarını beraberinde getirmiştir.

3.2. KAN DAVALARI VE BİTMEYEN İNTİKAM SAVAŞLARI

Kan davası, aile ya da kabile üyeleri içerisinde birisinin veya birkaçının öldürülmesi sonucu katilin ailesinden veya kabilesinden birini öldürmekle uygulanan

¹⁰² İbn İshâk Ebû Bekir b. Muhammed (151/768), *Sîretü İbn İshâk*, thk. Muhammed Hamidullah, ts., 151.

¹⁰³ Apak, *Asabiyet*, 72.

¹⁰⁴ Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, 142-43; Apak, *Asabiyet*, 72.

intikam alma uygulamasıdır.¹⁰⁵ İslamiyet öncesi cahiliye döneminde Araplar arasında hırsızlık, öldürme, gaspçılık gibi suçlara oldukça sık rastlanmaktadır. Bu durumun sonucunda ise böyle suçlara maruz kalan kabile, kendisine bunu yapan diğer kabilelere karşı intikam almak amacıyla harekete geçmiştir. Dolayısıyla kabileler arası yaşanan bu sürtüşmeler, daha ileri noktaya taşınarak kan davalarına kadar varmıştır. Kan davası veyahut intikam duygusu da her ne kadar karşı kabileden bir kişiye yönelik olsa da bu durumdan kabilenin tamamı sorumludur.¹⁰⁶ Çünkü kabile asabiyeti kabile üyelerinin ister savaş olsun ister sulh olsun her daim beraber hareket etmelerini emretmektedir.

Arap toplumunda kısas cezası oldukça çok kullanılmıştır. Arapların kullandığı “Öldürmeyi en iyi yok eden şey yine öldürmedir” atasözü de kısas uygulamasının ne kadar çok yapıldığını göstermektedir. Ancak Araplarda bir devlet anlayışı olmaması nedeniyle kısas cezaları da diğer kabilelerce uygulanmıştır. Bunun sonucunda da doğal olarak keyfi uygulamalar, haksızlıklar ve aşırılıklar yaşanmıştır. Bu uygulamaların neticesinde de ölme duygusu pekişmiş ve önü alınamayan kan davaları süregelmiştir.¹⁰⁷ Kabile üyelerinden birisi öldürülürse katilin kabilesine kısas seçeneği sunulmuştur.¹⁰⁸ Çünkü kana kan, cana can, göze göz, dişe diş şeklinde formüle edilen kısas cezasındaki amaç karşı tarafı da aynı şekilde cezalandırmak, aynı acıyı karşı tarafın da tatmasını sağlamaktır.¹⁰⁹ Ne var ki kısas için kabileden herhangi bir kimsenin başka kabileye verilmesi bir zillet, aşağılık ve güçsüzlük demektir. Bu nedenle katilin kabilesi, üyelerini başkasına vermek yerine gerekirse kendisi öldürmeyi tercih etmiştir.¹¹⁰ Fakat kan davalarının ve kabile savaşlarının uzun yıllar sürmesi sonucunda kabilelerde maddi ve manevi ağır hasarlar meydana gelmiştir. Hakikaten bazı kan davalarının kırk yıl sürdüğü rivayet edilmiştir.¹¹¹ Hatta İslamiyet’ten önce Medine’de insanlar kan davası endişesiyle evden çıkmakta tereddüt edecek hale gelmişlerdir.¹¹² İşte ancak böyle bıkkınlık derecesine ulaşacak durumda diyet kabul edilmiştir. Ama bu istisnaî durumun haricinde intikam almak daima ilk sırada yer almaktadır.¹¹³ Çünkü asabiyyetin, kabileye kollektif bir sorumluluk yüklemesi sonucunda kabile mensuplarından birisinin hatası bütün kabileye mal edilmiştir. Ek olarak asabiyyet duygusu her zaman kabile mensuplarını ve kabilenin çıkarlarını savunmayı amaçladığından

¹⁰⁵ Apak, *Asabiyet*, 74.

¹⁰⁶ Günaltay, *İslam’dan Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, 109; Apak, *Kabile*, 59.

¹⁰⁷ Dağcı, Şamil, “Kısas”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/488.

¹⁰⁸ Çağatay, *İslamdan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, 89.

¹⁰⁹ Dağcı, “Kısas”, 25/488.

¹¹⁰ Çağatay, *İslamdan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, 89.

¹¹¹ Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, 50.

¹¹² Çağatay, *İslamdan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, 89.

¹¹³ Nuss, *el-Asabiyyetü'l-Kabeliyye*, 120.

dolayı hiçbir kabile üyesinden kolay kolay vazgeçilmemektedir. Nitekim kabileler arası savaşların vuku bulmasında bu durumun da etkili olduğunu söyleyebiliriz.

Arap cahiliye döneminde gerek çölün getirmiş olduğu zor yaşam şartları gerekse kabileler arası baskın ve yağmaların sonucunda gelişen intikam hisleri nedeniyle Araplar arasında savaşlar vuku bulmuştur. “Eyyâmü'l Arab” adı verilen bu savaşlar bazen çok basit nedenlerle bile çıkabilmiştir. Fakat bu savaşlardaki asıl amaç intikam almaktır.¹¹⁴ Hiç alakası olmadığı halde anlaşmalı olan kabilelerin de katıldığı bu savaşlar bazen çok uzun süre devam etmiştir. Üstelik intikam hissi atadan gelen miras gibi nesilden nesile aktarılmıştır.¹¹⁵ Ne var ki kan davaları bir taraftan kabileler arasında savaş çıkmasına neden olurken diğer taraftan da kabile dayanışmasını güçlendirmiştir. Buna göre bir kişiyi öldürmek bir kabileye savaş ilan etmek anlamına geldiği için kan davaları, can alma fiilinin basit ve sorumsuz bir şekilde yapılmasının önüne geçmiştir.¹¹⁶ Belirli bir merkezi otoritenin olmadığı İslam öncesi Arap toplumunda kan davalarının böyle bir faydasının olduğunu söyleyebiliriz.¹¹⁷ Dolayısıyla kan davaları sadece kabileler arası savaşı tetikleyici unsur olmayıp aynı zamanda kabilenin bütünleşmesi, biz duygusunun hâkim olması açısından da önem taşımaktadır. Asabiyet de hem kan davalarının gerçekleşmesinde etkili olurken hem de kabile bütünleşmesinde rol oynayarak bu noktada önemli bir yer tutmuştur.

İntikam duygusu ve fiiliyatı tıpkı asabiyet düşüncesinde olduğu gibi İslam öncesi Arap hayatının vazgeçilmez bir unsurudur. İntikam almak sadece kabile içinden bir ferdin değil kabilenin bütün üyelerinin görevidir. Kabile içerisinde maktûlün yakın akrabaları öçlerini alana kadar siyah elbiseler giyip, saç ve sakallarını uzatıp gülüp eğlenmekten uzak yaşamışlardır. Ancak kendilerinden akıtılan kanın mislini ödetince gülüp eğlenmişler, tıraş olmuşlardır.¹¹⁸ Görüldüğü üzere intikam uygulaması kabilenin öncelikle yapması gereken davranıştır. Bu yüzden intikam almak isteyen aile, adeta kendisini hayattan, toplumdan soyutlamak zorunda hissetmiştir. Üstelik intikamını almayan ya da alamayan kabile başka kabilelerce ayıplanmış, toplum içerisinde hakir görülmüştür.¹¹⁹

Kabile övünmesinde olduğu gibi kabilenin intikamının alınmasında da şairler etkin rol oynamışlardır. Eğer kabilesi intikam alma noktasında ağır davranır ve intikamı geciktirirse şairler devreye girmişlerdir. Hem söyledikleri şiirlerle kabilelerini ikaz etmişler

¹¹⁴ Kapar, “Eyyâmü'l-Arab”, 12/14.

¹¹⁵ Apak, *Asabiyet*, 76.

¹¹⁶ Watt, *Hizmet Muhammed Mekke’de*, 24.

¹¹⁷ Apak, *Kabile*, 61.

¹¹⁸ Mahmut Tezcan, *Kan Davaları*, 2. Basım, (Ankara: 1981), 55-56; Kapar, “Eyyâmü'l-Arab”, 12/14.

¹¹⁹ Nuss, *el-Asabiyyetü'l-Kabiliyye*, 128; Kapar, “Eyyâmü'l-Arab”, 12/14; Tezcan, *Kan Davaları*, 55.

hem de intikam için kabile üyelerini kışkırtmışlardır. Üstelik kabile kana kan almak yerine diyeti kabul ettiği takdirde de bu kez kabilelerini korkaklıkla itham eden şiirler söylemişlerdir. Bu durum intikam alınana kadar devam etmiştir.¹²⁰ Görüldüğü üzere öç almak kabilenin birinci tercihidir. Kabile öç almakta geciktiği her an hem toplumun hem de kabile şairlerinin ithamıyla karşılaşmıştır. Yapılan ithamlardan kurtulmanın tek yolu ise intikam almaktır.

Netice itibariyle kan davaları cahiliye dönemi Arap sosyal hayatında önemli bir yer tutmuştur. Asabiyetin her kabileyi kendi içerisinde bir bütün haline getirmesi, kan davalarının da fert odaklı olmaktan çıkıp kollektif bir yükümlülük haline dönüşmesini sağlamıştır. Böylece bir kişinin işlediği suç bütün kabileye mal edilmiş, bunun sonucunda da kısas için kan davaları ve uzun süreli savaşlar vuku bulmuştur. Bu savaşlar neticesinde de pek çok kişi hayatını kaybetmiştir. Ayrıca gerçekleşen bu savaşlar, Arap toplumunda belirli bir düzenin oluşmasına engel olmuştur.

4. İSLAMİYET'İN ASABİYETE BAKIŞI

Hiz. Muhammed'in (sav) İslamiyet'i tebliğ etmeye başlamasıyla Arap yarımadasında yeni bir dönem başlamıştır. İslamiyet Araplarda sadece inanç değişikliği yapmamış aynı zamanda onların uygulayageldikleri pek çok kültürel, sosyal, ekonomik ve hukuki uygulamalarında da değişikliğe gitmelerini sağlamıştır. Tabii olarak Arapların vazgeçilmez unsuru olan kabile ve asabiyette de belirli düzeyde tadilat yapılmıştır. Çünkü Arapların uyguladığı kabile sisteminde ayırıp parçalamak hakimken İslamiyet birleştirici ve kuşatıcı bir yaklaşım sergilemiştir. Hiz. Muhammed (sav) kabileleri, birbirine düşman hale getiren cahiliye adetlerini bırakıp İslamiyet'in getirdiği barış ve huzura çağırmıştır.¹²¹ Nihayetinde kabileler arasında yaşanan savaşlarının son bulması ve barışın hâkim olmasıyla varılmak istenen hedef kabileler üstü ümmet olma bilincidir. Bundan dolayı Hiz. Muhammed (sav) asabiyetin tesirini kırıp halkı bütünleştirmeye çaba göstermiştir.¹²²

Kabile sisteminde kabile üyeleri savaşta da sulh ortamında da beraber hareket etmiş, içlerinden herhangi birisi bir suç işleyip cezalanacak olsa bu kabilenin cezası gibi telakki edilmiştir.¹²³ İslamiyet'te ise suçun veya ödülün ferdi olmasından dolayı herkes yaptığının karşılığı neyse yine kendisi almaktadır.¹²⁴ Bu bakımdan kabile yaşamından farklı olarak

¹²⁰ Apak, *Asabiyet*, 79.

¹²¹ Nuss, *el-Asabiyyetü'l-Kabiliyye*, 175.

¹²² Apak, *Asabiyet*, 101.

¹²³ Avcı-Şentürk, "Kabile", 24/30.

¹²⁴ Fussilet, 41/46.

İslamiyet'te yapılan eylemin ferdiliği esastır. Asabiyetin genel anlamda fazlasıyla etkili olduğu kabile gururlanması, aralıksız devam eden savaflara ve mücadelelere yol açan kabile çekişmeleri, çok sayıda insanın ölmesine neden olan intikam hırsı ile kan davaları da İslamiyet'in gelmesiyle birlikte yasaklanmıştır.¹²⁵ İslamiyet'in birleştirici rol üstlenmesi sonucu toplum arasında huzuru bozan uygulamaların engellenmeye çalışıldığını söyleyebiliriz. Ayrıca İslam'ın her insana ayrı değer vermesi sonucunda da savaşın değil barışın hâkim olması amaçlanmıştır.

İslamiyet'te asabiyetin menfi etkilerinin ortadan kaldırılması için gerek ayetler gerekse de hadislerde bu duruma değinilmiştir.¹²⁶ Ayetlerde asabiyetin temelinde yer alan soy üstünlüğü reddedilmiş,¹²⁷ bütün müminlerin kardeş oldukları ilan edilerek birlik ve beraberlik duygusu vurgulanmış,¹²⁸ hiçbir insanın doğuştan elde ettiği nesebinin onun için bir ayrıcalık olmadığı, üstünlüğün sadece ahlaki hassasiyet ve samimi dindarlık anlamına gelen takvada olduğu¹²⁹ belirtilmiştir.¹³⁰ Aynı zamanda başka bir ayette de sûra üflendiği gün hiç kimsenin başka bir kişiye yardım edemeyeceği¹³¹ vurgulanmıştır. Görüldüğü üzere ayetlerde asabiye olan bağlılık ve kabileye olan aşırı düşkünlük eleştirilmiş, asıl üstünlüğün soyda olmadığı Allah'a karşı gösterilen takvada olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca ayetlerde toplumsal kargaşanın engellenip daha yaşanabilir bir hayat sahası oluşturmak amaçlanmıştır.

Hz. Muhammed (sav) kabile asabiyetinin önüne geçmek için bizzat yaşayışıyla ve buyurduğu hadislerle bu durumun yanlışlığını göstermiştir. Hz. Peygamber (sav) bir hadisinde Arabın Arap olmayana, siyah tenlinin beyaz tenliye bir üstünlüğü olmadığını üstünlüğün yalnızca takva duygusunda olduğunu haber vermiştir.¹³² Bu hadîse göre hiç kimse ırkından, renginden, kabilesinden ya da ailesinden dolayı bir üstünlüğe sahip değildir. Kısacası bir kimsenin doğuştan getirdiği özelliklerinin üstünlük sebebi olması mümkün değildir. Araplarda oldukça sık rastlanan soy ile övünme uygulaması bu ve benzer hadislerle eleştirilmiş ve bu yanlış uygulama kaldırılmaya çalışılmıştır. Başka bir hadisinde de Hz. Muhammed (sav) cahiliye insanının sahip olduğu kibir ve gururu kırmak için atalarla

¹²⁵ Mustafa Fayda, "Câhiliye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/17.

¹²⁶ Önkal, "Araplarda Ensab İlmi ve İslam Tarihi Açısından Önemi", 123-24.

¹²⁷ Tekâsür, 103/1-8.

¹²⁸ Hucurât, 49/10.

¹²⁹ Hucurât, 49/9-13.

¹³⁰ Çağrı, "Asabiyet", 3/453.

¹³¹ Mü'minûn, 23/101.

¹³² Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh eş-Şeybânî (241/855), *el-Müsned*, ed. Şuayb el-Arnâvût, vd., (Müessesetü'r-Risâle, ts.), 38/474.

övünmeyi yasaklayıp bütün insanların Hz. Adem'den Hz. Adem'in de topraktan yaratıldığını bildirmiştir.¹³³

Yerleşmiş, kalıplaşmış duyguların ortadan kaldırılması oldukça zordur. Cahiliye Arap hayatında da asabiyet duygusu, kabile övünmesi ve nesebe olan düşkünlük oldukça yaygınlaşmış, aynı zamanda toplumun her kesimine nüfuz ederek bir ağacın toprağa kök saldığı gibi kökleşmiştir. Bu nedenle Hz. Muhammed (sav) soy üstünlüğünü iddia edip asabiyet tezahürü göstermenin yanlışlığını belirtip İslam ile çeliştiğini beyan etmiştir.¹³⁴ Asabiyet duygusuyla öfkelenip, asabiyet uğruna savaşırken ya da kan davası güderken ölen kimsenin cahiliye davranışları sergileyen kimsenin ölümü üzere öldüğünü buyuran¹³⁵ Hz. Muhammed (sav), toplumdan asabiyyetin her türlü olumsuz özelliğini kaldırmak istemiştir. Hatta bunun yanında asabiyyetin ve cahiliye döneminin özelliklerinin canlanmasına da engel koymaya çalışmıştır. Ancak bununla beraber Hz. Muhammed (sav) kabileye ve asabiyyete körü körüne bağlanmaya karşı mücadele ederken bir insanın akrabalarını sevmesinin tabi bir şey olduğunu da belirtmiştir.¹³⁶ Burada dikkat edilmesi gereken husus, asabiyyetin intikama, kan davalarına ve kargaşaya götüren yönünün yasaklanmış olmasıdır. Oysa ki kişinin ailesi ve kabilesiyle dostane ilişkiler kurması da teşvik edilmiştir.

Nihayetinde Kur'an-ı Kerim ve Hz. Muhammed'in (sav) asabiyet konusunda yaklaşımlarına baktığımızda asabiyyetin ve kabile övünmesinin savaşma derecesine varan aşırı yönü engellenmeye çalışılmıştır. Kavmiyetçilik ve nesep üstünlüğüyle övünmeye son vererek kabileler arasındaki çatışmaların önüne geçilerek savaşın yerine barış hâkim kılınması amaçlanmıştır. Kabilenin esas alındığı bir toplumdan kabileler üstü bir devlet anlayışına, ümmet olma şuuruna ulaşılacak hedeflenmiştir. Yapılan davranışların ferdiliği esas alınarak kabilenin bütüncül anlayışı da eleştirilmiştir. Genel itibariyle asabiyyetin menfi yönleri engellenmeye çalışılmış, bunun yanında akrabalık bağlarını korumak teşvik edilmiştir.

4.1. HZ. MUHAMMED (S.A.V.) DÖNEMİNDE ASABİYET

İslam öncesi Arap toplumunda başta içtimai alan olmak üzere hayatın her alanında asabiyet önemli bir yer tutmaktadır. İslamiyet'in tebliği sürecinde ise asabiyyetin olumsuz yönleri olduğu kadar olumlu tarafları da söz konusu olmuştur. Hz. Muhammed (sav) İslam'ı tebliğe başladığında da benzer bir süreç yaşanmıştır. Hz. Peygamber (sav) tebliğin başlangıç

¹³³ İbn İshâk, *Sîre*, 151.

¹³⁴ Apak, *Asabiyyet*, 105.

¹³⁵ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 13/326.

¹³⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 29/16.

aşamasında Mekke ileri gelenlerinin büyük bir tepkiyle karşılaşmıştır. Bu durumun temel nedenleri arasında atalarının dinine bağlılıkları,¹³⁷ makam ve zenginlik yönünden kendilerini üstün görmeleri¹³⁸ ve ekonomik olarak İslam'ın, kurdukları sistemi etkileyeceği düşüncesi sayılabilir.¹³⁹ Bu nedenlerle beraber asabiyet düşüncesi de Mekke'nin önde gelenlerinin İslam'a karşı menfi tavır takınmasında temel etkenlerden birisi olmuştur. Onlar için peygamberin ne söylediğinden ziyade hangi kabileden olduğu daha çok önem arz etmiştir. Nihayetinde Haşimoğulları içinden bir peygamber çıkması bu kabileyle aralarında husumet bulunan diğer kabilelerin Hz. Muhammed'i (sav) peygamber olarak kabul etmemelerinin altındaki temel etkenlerden bir tanesi de asabiyet ruhu olmuştur.¹⁴⁰ Ebu Cehil'in, Haşimoğulları ile şan, şeref, yemek yedirme ve çeşitli görevleri üstlenme konularında sürekli yarıştıklarını ancak şimdi kendisine gökten vahiy gelen bir peygamber bulamayacakları için Hz. Muhammed'in (sav) peygamberliğini kabul etmeyeceklerini söylemesi asabiyet ruhunun en açık örneklerindendir.¹⁴¹ Başka bir örnekte ise Talhatü'n-Nemri, Müseylimetü'l-kezzâb'ın yalancı peygamber olduğunu bilmesine rağmen Hz. Muhammed'in (sav) doğru olmakla beraber Kureyş kabilesinden olduğunu, ancak Müseylime'ninse yalancı olsa bile kendi kabilesinden olduğu için onun peygamberliğini kabul ettiğini söylemiştir.¹⁴² Görüldüğü üzere bu konuda İslam'a ve Hz. Muhammed'in (sav) peygamberliğinin hakikat olup olmasına bakılmaksızın kabile odaklı yaklaşımlar sergilenmiştir. Bu durum inanç konularında bile asabiyet ruhunun ne kadar güçlü olduğunu göstermektedir.

Tebliğin başladığı süreç içerisinde asabiyetin genel itibarıyla menfi bir etkisi olsa da yararlı etkileri de olmuştur. Hz. Muhammed'i (sav) dedesi Abdülmattalib'in vefatından sonra himaye altına alan amcası Ebû Tâlib¹⁴³ aynı şekilde İslamiyet'in gelişinden sonra da yeğenine kol kanat germeye devam etmiştir. Ne var ki Ebû Tâlib kendisi Müslüman olmamasına rağmen asabiyet gereği bunu yapmıştır.¹⁴⁴ Benzer şekilde Hz. Peygamber'in diğer amcası Hz. Hamza'nın Müslüman olmasında da asabiyet tesir etmiştir. Hz. Hamza çıktığı av dönüşünden sonra Ebu Cehil'in, yeğenine karşı yaptığı sözlü ve fiili davranışları öğrenince Ebu Cehil'i tartaklamış, ardından da İslam'ı kabul etmiştir.¹⁴⁵ Görüldüğü üzere

¹³⁷ Maide, 5/104.

¹³⁸ Fâtır, 35/42-43.

¹³⁹ Âdem Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi (1)*, 13. Basım, (İstanbul: Ensar Yayınları, 2014), 161.

¹⁴⁰ Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi (1)*, 163.

¹⁴¹ İbn İshâk, *Sîre*, 250.

¹⁴² Taberî, *Tarih*, 3/288.

¹⁴³ İbn Hişam, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 2/240.

¹⁴⁴ İbn İshâk, *Sîre*, 228.

¹⁴⁵ İbn İshâk, *Sîre*, 229-30.

H. Muhammed'in (sav) kabilesi Haşimoğullarının İslamiyet'i kabul etmesinde asabiyetin olumlu yönde katkısı olmuştur. Zira asabiyet ruhu da her durumda kabile üyelerine destek vermeyi zorunlu kılar.

H. Muhammed'i (sav) koruma konusunda Haşimoğullarından -Müslüman olsun ya da olmasın- herkesin kabile asabiyeti çerçevesinde bir bütün olduğunu Mekke'li müşriklerin Müslümanlara uyguladıkları boykotta da görmekteyiz. Yaklaşık üç yıl süren ve hem fiziki hem psikolojik hem de ekonomik zorlamanın yaşandığı bu dönem içerisinde İslamiyet'i kabul etmeyen kabile üyeleri de etkilenmiştir.¹⁴⁶ Ebu Talip Müslüman olmasa da H. Peygamber'i korumaya bütün kabile üyelerini çağırarak, Ebu Leheb hariç¹⁴⁷ diğer bütün kabile üyeleri bu çağrıya, kabile asabiyetine katılmışlardır.¹⁴⁸ Asabiyet gereği kendi kabileleri içerisinde olan H. Peygamber'i düşmanlarıyla karşı karşıya bırakmayı bir utanç olarak görmüşlerdir. Diğer taraftan Mekke'de çokça sıkıntı içerisinde olmalarına rağmen Haşimoğullarından Habeşistan'a hicret edenlerin arasında sadece H. Peygamber'in kızı Rukıyye yer almıştır.¹⁴⁹ Halbuki Kureyş içerisinde baskıya en fazla maruz kalan kabile kendileri olmalarına rağmen hicrete katılmayarak H. Peygamber'e ve kendilerine sığınan korumasız Müslümanlara destek olmuşlardır.¹⁵⁰ Sonuç itibarıyla boykotun müşriklerin istediği neticeyi göstermemesinde kabile asabiyeti olumlu anlamda büyük bir rol oynamıştır. Aynı şekilde kabile zor bir dönem yaşaması hasebiyle kabile mensupları Habeşistan'a hicret etmekten geri kalmışlardır. Burada da yine aynı şekilde asabiyetin etkin olduğunu söyleyebiliriz.

H. Muhammed'in (sav) önderliğinde Medine'ye hicret edilmesiyle birlikte Müslümanlar rahat bir nefes almıştır. Artık baskı ve zorlama olmaksızın serbest bir şekilde ibadet edebilmişler, dinlerini daha kolay yaşayabilme imkânı bulmuşlardır. Ne var ki asabiyet ruhunu İslami tebliğin Medine döneminde de görmekteyiz. H. Peygamber (sav) burada temelini asabiyetin oluşturduğu kabile birliğinden ziyade inanç birlikteliğini geliştirmeye çalışmıştır.¹⁵¹ Bu suretle aynı kanı taşımanın değil aynı inançta sahip olmanın üzerinde duran H. Peygamber (sav), ashabını asabiyetin ayırıcı yönüne karşı birleştirerek bir bütün haline getirmek istemiştir. Mekke'li müşriklerle yapılan savaşlarda baktığımız zaman bu durumu daha açık bir şekilde görmekteyiz. Bedir, Uhud ve Hendek savaşlarında

¹⁴⁶ İbn İshâk, *Sîre*, 215.

¹⁴⁷ İbn İshâk, *Sîre*, 204.

¹⁴⁸ İbn İshâk, *Sîre*, 206.

¹⁴⁹ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakât*, 176.

¹⁵⁰ Apak, *Kabile*, 79-80.

¹⁵¹ Apak, *Erken Dönem İslâm Tarihinde Asabiyet*, 116.

aynı kabileye mensup Müslümanlar olanların bulunduğu gibi iman etmeyenler de mevcuttur. Bu nedenle aynı kabile fertleri bu savaşlarda karşılıklı savaşmışlardır. Hatta savaş başlangıçlarında vuku bulan mübarezeyle aynı kabileye mensup iki kişi birbirlerini davet etmiştir.¹⁵² Bu husus da din kardeşliğinin soy kardeşliğinin önüne geçtiğinin açık bir göstergesidir.¹⁵³

Medine döneminde Mekke dönemindeki kadar keskin bir asabiyet söz konusu olmasa da yine de varlığını hissettirmiştir. Evs ve Hazrec arasında yaşanan kabile çekişmelerinin halen zihinlerde varlığını hissettirmesi asabiyet ruhunun varlığını zaman zaman göstermiştir. Bunun yanı sıra Ensar-Muhacir grupları arasında da asabiyet tezahürleri görülmüştür. Hz. Peygamber, Medine'ye hicretinden itibaren vefatına kadar geçen süre içinde asabiyetin etkisini ortadan kaldırmaya çalışmıştır.¹⁵⁴ Hz. Peygamber (sav) bunun için Medine'ye geldiğinde ilk olarak Ensar ve Muhacirleri birbiriyle kardeş kılmıştır. Bu konuda genel bir kardeşleşme ile yetinmeyen Hz. Muhammed (sav), Ensar ve Muhacirlerden herkesi karşılıklı olarak birer birer de kardeşleştirmiştir.¹⁵⁵ Böylece Hz. Peygamber yeni bir şehre gelen Muhacirlerin maddi ve manevi zorluk çekmelerini engelleyerek onların birbirlerine karşı kardeşlik duygusuyla hareket etmelerini sağlamıştır. Ayrıca potansiyel kavga ortamının oluşmaması için de önlem almıştır. Nihayetinde Hz. Peygamber (sav) kan birliğine dayanan kabile asabiyetinin yerine inanç birliğine dayanan ümmet olma şuurunu yerleştirmiştir. Bu neticeyle birlikte de asabiyet ruhu köreltilerek İslam'a zarar vermesinin önüne geçmek amaçlanmıştır.

İslam öncesinde Arap toplum hayatının vazgeçilmez unsuru olan asabiyet Hz. Peygamber döneminde İslam'ın yayılmasında genel itibariyle menfi bir etki etse de olumlu katkıları da olmuştur. Hz. Peygamber'in Haşimoğulları kabilesine mensup olması bu kabileyle rekabet halinde olan diğer kabileler için İslam'ı kabul etmeme noktasında yeterli bir sebep olmuştur. Ayrıca diğer kabileler içerisinde Müslüman olmak isteyenlere de asabiyet psikolojisiyle izin verilmemiştir. Ne var ki Hz. Peygamber'in tebliğini yapmasında kabilesinin verdiği destek de göz ardı edilemez bir husustur. Hz. Peygamber bir taraftan asabiyet tasavvuruyla mücadele ederken diğer taraftan da onun etkin gücünden faydalanmıştır. Özellikle Ebu Talip gibi Hz. Peygamber'e inanmayanların da ona destek vermesi bu türden örneklerdendir. Hz. Peygamber asabiyetin haklı olup olmamasına

¹⁵² İbn Hişam, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 2/360.

¹⁵³ Apak, *Kabile*, 83.

¹⁵⁴ Apak, *Asabiyet*, 114-115.

¹⁵⁵ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakât*, 205; İbn Hişam, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 2/176.

bakılmaksızın kabile üyelerine körü körüne bağlanmasıyla tebliğ süreci boyunca mücadele etmiştir. Mekke döneminde yaşanan olaylarda asabiyetin gücü azaltılamazken Medine döneminde oldukça sınırlandırılmıştır. Asabiyetle ilgili vuku bulan herhangi bir olayda ise Hz. Peygamber asabiyet tezahürünün yenilenmemesi için olayın faillerine ya da sebebine bakmaksızın tartışmayı kapatmış, olayın üzerinin soğumasını amaçlamıştır. Zira olayın derinliğine inildiği takdirde asabiyetin canlanması tehlikesinden dolayı böyle bir yol izlenmiştir. Hz. Peygamber'in Medine'de kabileler üstü bir konuma sahip olması da asabiyet olaylarını yatıştırma noktasında büyük bir katkı sağlamıştır. Özellikle Ensar-Muhacir arasında zaman zaman vuku bulan olaylar bu suretle büyümeden kapanmıştır. Böylece Hz. Peygamber karşı karşıya kaldığı kabile asabiyetinin üzerini tam manasıyla olmasa da belirli bir seviyeye getirerek engellemiş ve kan birliğinin hâkim olduğu Arap toplumunda inanç birliğini yerleştirmiştir.

4.2. RAŞİD HALİFELER DÖNEMİNDE ASABİYET

İslam tarihinde Hz. Muhammed'in (sav) vefatından sonra halifelik yapan Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali dönemlerini kapsayıp yaklaşık otuz yıl süren zaman dilimine Hulefâ-yi Râşidîn (11-41/632-661) dönemi adı verilmiştir.¹⁵⁶

Hz. Peygamber'in vefatından sonra ortaya çıkan sorunlardan bir tanesi de yeni devlet başkanının kim olacağı konusu olmuştur.¹⁵⁷ Hz. Peygamber'in yerine geçecek kişi hem dini görevleri yerine getirmekle sorumlu idi hem de her türlü siyasi, sosyal ve ekonomik hususlarda karar merci görevini yürütecektir. Hz. Peygamber hayattayken yerine kimin geçeceğini belirtmemiştir. Bu suretle yeni yöneticinin kim olacağı konusu Müslümanların takdirine bırakılmıştır. Bunun için Ensar ve Muhacir Hz. Peygamber'in vefatıyla beraber yönetime geçmek için çaba göstermişlerdir. Göstermiş oldukları bu çaba ise yer yer asabiyet tezahürlerini ortaya çıkarmıştır. Bununla beraber Şia mezhebi Hz. Peygamber'in vefatından evvel Hz. Ali'yi kendisinin yerine tayin ettiğini iddia etmiştir. Bu iddialarını da Kur'an ayetlerini tevil ederek ve Hz. Peygamber adına rivayetler ortaya atarak temellendirmeye çalışmışlardır.¹⁵⁸ Halbuki Hz. Peygamber'in hadislerine baktığımız zaman yerine kimseyi tayin etmediğini rahatlıkla görebilmekteyiz.¹⁵⁹

¹⁵⁶ Mustafa Fayda, "Hulefâ-yi Râşidîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/324.

¹⁵⁷ Âdem Apak, *Ana hatlarıyla İslam Tarihi 2: Hulefâ-yi Râşidîn Dönemi*, 14. Basım, (İstanbul: Ensar Yayınları, 2015), 35.

¹⁵⁸ Cem Zorlu, *İslam Tarihinde İlk İktidar Mücadelesi* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2014), 94.

¹⁵⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 6/23.

H. Peygamber'in vefatı sonrası içlerinde H. Ebu Bekr, H. Ömer, H. Ali gibi isimlerin bulunduğu bir grup H. Peygamber'in defin işlemleri için H. Aişe'nin evinde toplanmışlardır.¹⁶⁰ Ancak Muhacirler H. Peygamber'in defin işlemleri ile meşgul olurken Ensar yeni bir yönetici belirlemek için Sakifet Ben Saide'de bir araya gelmiştir. Ensar'ın hızlıca bir araya gelerek kendi içlerinden yönetici belirlemeye başlaması kendi şehirleri olan Medine'de yönetici olmaya Mekkelilerden daha fazla haklarının olduğu fikrinden kaynaklandığı düşünülebilir. Nitekim Medine Ensar'ın ana yurduyken H. Peygamber ve Muhacirler sonradan buraya yerleşmişlerdir. Fakat Kureyş'in hem H. Peygamber'e yakınlığı hem de yöneticilik vasfı Ensar'dan daha güçlüdür.¹⁶¹ Bu sebeplere dayanarak Kureyş kabilesini dışarıda bırakmak için Ensar halife seçimi hususunda aceleci davranmıştır diyebiliriz.

Ensar'ın halife seçimindeki adayı Hazrec kabilesinden Sa'd b. Ubade'dir.¹⁶² Bu noktada Ensar içerisinde de bir asabiyetten söz etmemiz gerekmektedir.¹⁶³ çünkü Hazrec kabilesinin halife adayını Evs'in ilk başta kabul etmesine rağmen daha sonra Muhacirlere destek verdiklerini görebilmekteyiz. Nitekim Evs kabilesinden Useyd b. Hudeyr'in halife seçimi konusunda Muhacirlerin daha fazla hak sahibi olduğunu söylemesi bu durumu net bir şekilde göstermektedir.¹⁶⁴ Dolayısıyla Ensar-Muhacir arasında bir rekabet olduğu gibi Ensar'ın kendi içinde de bir rekabet söz konusudur.

Beni Saide glgeliğinde toplanan Ensar'ın yönetici adayı Sa'd b. Ubade H. Peygamber'i korumak suretiyle İslam dininin kendileri vasıtasıyla yayıldığını, Arap coğrafyasını da Ensar'ın yardımıyla nüfuz altına aldıklarını ifade eden bir konuşma yaptı. Bu esnada Ensar'ın hilafet için bir araya geldiğini ğrenen H. Ebu Bekir, H. Ömer ve Ebu Ubeyde b. Cerrah bir grup Muhacirle birlikte toplantı alanına geldiler.¹⁶⁵ H. Ebu Bekir toplantı alanında Ensar'ın ne amaçla toplandığını öğrendikten sonra hilafetin Kureyş kabilesine ait olması gerektiğine dair konuşma yaptı. H. Ebu Bekir konuşmasında Kureyş'in H. Peygamber'e Ensar'dan akrabalık bağı sebebiyle daha yakın olduğunu söyleyip Kureyş'in hem siyasi geçmişi hem de iktisadi avantajı nedeniyle yöneticinin kendi kabilelerinden olması gerektiğini ortaya koymuştur.¹⁶⁶ Ayrıca halifenin Kureyş

¹⁶⁰ İbnü'l Esir, *el-Kâmil fi't Tarih*, 2/194; Zorlu, *İslam Tarihinde İlk İktidar Mücadelesi*, 99.

¹⁶¹ Zorlu, *İslam Tarihinde İlk İktidar Mücadelesi*, 101.

¹⁶² Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 922.

¹⁶³ Zorlu, *İslam Tarihinde İlk İktidar Mücadelesi*, 106.

¹⁶⁴ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 923; Apak, *Asabiyet*, 130.

¹⁶⁵ Taberî, *Tarih*, 3/333; İbnü'l Esir, *el-Kâmil fi't Tarih*, 2/187-193.

¹⁶⁶ Zorlu, *İslam Tarihinde İlk İktidar Mücadelesi*, 132-133.

kabilesinden olmasında ayırt edici unsurlardan bir tanesinin de asabiyet duygusu olduğunu söyleyebiliriz.

Hiz. Ebu Bekir Ensar'ı teskin edip halifenin Kureş'ten olması gerektiğine dair yaptığı konuşmasının ardından halifelik ihtirasının olmadığını göstermek için Hiz. Ömer ve Ebu Ubeyde'yi göstererek onlardan birisinin halife olmasını önermiştir.¹⁶⁷ Fakat onlar da Hiz. Ebu Bekir'in halifelik için daha liyakatli olduğunu söyleyerek onun halife olması gerektiğini ifade ederek Hiz. Ebu Bekir'e biat etmişlerdir.¹⁶⁸ Bunun üzerine özellikle Ensar'ın Hazrec kolundan itirazlar geldi. Hazrecli Hubab b. Münzir en azından halifeliği tamamıyla muhacirlere kaptırmamak için karşılıklı iki kişinin halife olmasını teklif etti. Ancak Müslümanlar arasında büyük bir bölünmeye neden olacak böyle bir uygulama ne Muhacirlerce ne de Ensarca kabul görmedi.¹⁶⁹ Ardından tartışmalar devam etsede Ensar ve Muhacir Hiz. Ebu Bekir'e biat ettiler.¹⁷⁰ Kureş'in Hiz. Peygamber'e yakınlığının yanında Ensar'ın içindeki asabiyet çekişmesi de bu durumun yaşanmasında etkili olmuştur.¹⁷¹ Ancak ne var ki başta Sa'd b. Ubade olmak üzere Ensar'dan bazıları Hiz. Ebu Bekir'e biat etmediler. Fakat biat etmeyenler için toplumun birlikteliği düşünülerek herhangi bir tasarrufta bulunulmamıştır.¹⁷²

Hiz. Ebu Bekir dönemi peygambersiz hayata geçişin ilk evresini oluşturmuştur. Bu nedenle Hiz. Ebu Bekir iki yıllık halifelik döneminde birçok sorunla karşı karşıya kalmıştır. Halifelik döneminin başında özellikle Haşim ve Ümeyye oğullarının Kureş içerisinde daha nüfuzlu olmaları sebebiyle onların biatlarını belli bir süre sonra alabilmiştir. Nitekim onlar siyasi, içtimai, ekonomik ve dini mevkileri nedeniyle hilafete daha yakın olduklarını düşünüyorlardı.¹⁷³

Hiz. Ebu Bekir'in çözmesi gereken diğer bir sorunsu asabiyet düşüncesinin harekete geçirdiği irtidat hadiseleridir. Hiz. Peygamber'in vefatının ardından kalbi tam manasıyla İslam'a ısınmamış bazı kabileler çeşitli nedenlerle irtidat etmişlerdir.¹⁷⁴ İrtidat olaylarının arka planında dini, siyasi, ekonomik etkenler rol oynamıştır. Ancak özellikle siyasi olayları tetikleyen asabiyet düşüncesi ön plandadır. Çünkü dağınık ve kendi halinde yaşamayı

¹⁶⁷ İbnü'l Esir, *el-Kâmil fi't Tarih*, 2/187-193.

¹⁶⁸ Taberî, *Tarih*, 3/206; İbn Hişam, *es-Sîratü'n-Nebeviyye*, 4/415-416.

¹⁶⁹ Zorlu, *İslam Tarihinde İlk İktidar Mücadelesi*, 15; Hizmetli, *İslam Tarihi*, 190.

¹⁷⁰ Taberî, *Tarih*, 2/206.

¹⁷¹ Zorlu, *İslam Tarihinde İlk İktidar Mücadelesi*, 155; Apak, *Asabiyet*, 137.

¹⁷² İbnü'l Esir, *el-Kâmil fi't Tarih*, 2/190; Mehmet Azimli, "Sa 'd b. Ubade", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, 2008), 3/377.

¹⁷³ Zorlu, *İslam Tarihinde İlk İktidar Mücadelesi*, 215-216; Apak, *Asabiyet*, 139; Sarıçam, *Emevî-Haşimi İlişkileri*, 207.

¹⁷⁴ Mustafa Fayda, "Ridde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, 2008), 35/91.

prensip haline getiren Arapları Hz. Peygamber bir araya getirmiştir. Fakat buna rağmen irtidat eden Araplar Hz. Peygamber'i dine davet eden bir elçi gibi görmeyip onu Kureyş'in yetkilerini ve otoritesini elinde bulunduran bir simge olarak kabul etmişlerdir. Bu nedenle Hz. Peygamber'in vefatıyla beraber bu anlayışları da yıkılmıştır.¹⁷⁵ İşte bu yüzden irtidat aslında dine karşı değil Kureyş kabilesine karşı bir başkaldırıdır.

Hz. Ebu Bekir Müslümanların ilk halifedir. Bundan dolayı Hz. Peygamber'in vefatından sonra yönetimdeki boşluğu doldurmak ve dinden dönenlerle mücadele etmek onun ilk görevi olmuştur. Ancak bu iki hususta da asabiyetin ne kadar etkili olduğu açık bir şekilde görülmektedir. Hz. Ebu Bekir seçim esnasında Ensar'ı ikna ederek buradaki asabiyeti önlerken Emevî-Haşimi çekişmesinin de önüne geçmeye çalışmıştır. İki yıllık yönetimi boyunca da dengeli bir siyaset takip ederek herhangi bir kabileciliğin yeniden oluşmasını önlemeyi amaçlamıştır. Ayrıca Hz. Ebu Bekir hilafetin Kureyş kabilesinde kalması hususunda Ensar'ı ikna ederek asabiyeti olumlu yönde de kullanmıştır.

Hz. Ebu Bekir'in vefatının ardından halife olan Hz. Ömer de asabiyet konusunda tıpkı selefi gibi yönetim sergilemiştir. Kabile asabiyetinin gün yüzüne çıkmaması için başta kendi kabilesinden kimseye idarede görev vermeyen Hz. Ömer, bunun yanı sıra valilik ve komutanlık gibi önemli görevlere farklı kabilelerden liyakatli kimseleri getirerek kabileler üstü, adil bir yönetici olmuştur.¹⁷⁶ Bu nedenle Hz. Ömer'in on yıllık halifeliği boyunca asabiyet duygusu belirleyici bir rol oynamamıştır. Asabiyet kaynaklı olayların asgari düzeyde kaldığı bu dönemde daha ziyade durgunluk hâkim olmuştur.

Hz. Ömer görev yaptığı on yıldan fazla halifelik görevini yürüttükten sonra bir gün Mescid-i Nebevi'de namaz kıldığı esnasında bir köle tarafından hançerlenerek ağır şekilde yaralanmıştır. Ölümün döşeğine olması nedeniyle halifelik konusunda bir kargaşa çıkmaması için kendisinden sonra halife olabilecek altı kişilik Şûra belirleyip buradaki adaylardan birisinin halife olmasını söylemiştir.¹⁷⁷ Hz. Ömer kendisinden ısrarla Hz. Ebu Bekir'in yaptığı gibi arkasından bir kişiyi önermesini isteseler de halife asabiyet endişesiyle bunu kabul etmemiştir. Hatta aynı düşüncenin neticesinde oğlunun kesinlikle halife olmamasını tembihlemiştir. Ancak Hz. Ömer, Emevî ve Haşimilerin hem nüfuzlarından

¹⁷⁵ Apak, *Asabiyet*, 147-148.

¹⁷⁶ Apak, *Asabiyet*, 161.

¹⁷⁷ Taberî, *Tarih*, 4/228; İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't Tarih*, 2/440; Fayda, "*Hulefâ-yi Râşidîn*", 18/324-25.

dolayı hem de bu iki kabile arasındaki uzun yıllardır devam eden çekişmelerinden dolayı Hz. Ali ve Hz. Osman'ı asabiyet konusunda ayrıca uyarmıştır.¹⁷⁸

Hz. Ömer'in belirlediği Şûra içinde aday olarak Haşimilerden Hz. Ali ve Emevîlerden Hz. Osman kalmıştır. Bu nedenle Emevî-Haşimi rekabetinin yeniden canlanacağının ilk sinyallerini ortaya çıkmıştır. Çünkü iki isimden hangisi halife olursa olsun kabile baskını üzerinde hissedecektir. Nihayetinde Abdurrahman b. Avf'ın yaptığı görüşmeler sonucunda Hz. Osman Müslümanların üçüncü halifesi olmuştur.¹⁷⁹

Hz. Osman'ın kabilesi Ümeyyeoğulları, İslam öncesi ve sonrasında hep önemli görevlerde bulunmuşlardır. İçlerinden Hz. Osman'ın kendi destekleriyle halife olmasıyla da yönetimde kabile olarak söz sahibi olmuşlardır.¹⁸⁰ Hz. Osman göreve geldikten sonra ilk olarak siyasi alanda değişiklikler yapmıştır. Halife seleflerinin aksine önemli görevlere kendi kabilesinden akrabalarını yerleştirmiştir.¹⁸¹ Bunlara ek olarak ekonomik anlayışında bu değişikliklere eklenmesi toplum içinde huzursuzluğa neden olmuştur.¹⁸²

Hz. Osman'ın halifeliğinin ilk yıllarında toplumun refah düzeyi artmış, her açıdan iyi bir dönem olmuştur. Fakat halifenin seleflerinin takip ettiği asabiyet prensibini devam ettirmeyip farklı bir usul takip etmesi işlerin kötüye gitmesine sebep olmuştur. Özellikle Ümeyyeoğullarının valilik, komutanlık gibi önemli görevlere gelmesi halk arasında asabiyet duygusunu artırmış ve diğer kabilelerin tepkisine neden olmuştur. Yaşanan bu asabiyet kaynaklı olaylar Hz. Osman'ın halifenin şehit edilmesiyle sonuçlanmıştır. Ayrıca vuku bulan bu olaylar Emevî-Haşimi rekabetini artırdığı gibi daha geniş çerçevede Kureys kabilesinin otoritesini de sarsmıştır.¹⁸³

Hz. Osman döneminin son yıllarında asabiyetin tesir gücü oldukça artmış, toplumda kargaşa havası hâkim olmuştur. Halifenin şehadetiyle sonuçlanan bu yeni durumu düzeltme göreviyse yeni halife Hz. Ali'ye kalmıştır. Seleflerinin aksine çetrefilli bir zaman diliminde halife olan Hz. Ali'nin karşılaştığı ilk problemse temelinde asabiyetin bulunduğu biat sorunudur.¹⁸⁴

¹⁷⁸ İbnü'l Esir, *el-Kâmil fi't Tarih*, 2/440; Ferruh Ömer, *Tarihu Sadri'l-İslâm ve'd-Devleti'l Ümeviyye* (Beyrut: 1970), 109; Apak, *Asabiyet*, 171.

¹⁷⁹ Taberî, *Tarih*, 4/232,233; İbnü'l Esir, *el-Kâmil fi't Tarih*, 2/453.

¹⁸⁰ Taberî, *Tarih*, 4/241.

¹⁸¹ Ya'kûbî, Ahmed b. Ebî Ya'kûb el-Abbasi, *Tarih*, (Beyrut: 1995), 2/164-65; Taberî, *Tarih*, 4/277-278.

¹⁸² Taberî, *Tarih*, 4/253; İbnü'l Esir, *el-Kâmil fi't Tarih*, 2/546.

¹⁸³ Apak, *Asabiyet*, 180.

¹⁸⁴ Taberî, *Tarih*, 4/429; İbnü'l Esir, *el-Kâmil fi't Tarih*, 2/554-555; Apak, *Asabiyet*, 182.

Hız. Ali halife olduktan sonra genel itibariyle toplumun biatini almıştır. Ancak halk arasında halifeye biat etmeyenler de bulunmaktadır. Biat konusunda kimseye baskı yapmayan Hız. Ali'ye bir grup çekimser olduğundan dolayı biat etmezken¹⁸⁵ diğer bir grupsa biat konusunu şarta bağlayarak Hız. Osman'ın katillerinin bulunup gerekli cezanın verildiği takdirde biat edeceklerini söylemişlerdir.¹⁸⁶ Bu nedenle Hız. Ali'nin çözmesi gereken ilk sorun meşruiyet sorunuyken ikinci sorun selefinin katillerini bulup cezalandırmak olmuştur. Ancak Hız. Osman döneminin kırılma noktalarındaki olayların temelini asabiyet oluştururken Hız. Ali döneminde kabile asabiyeti önceki döneme nazaran daha pasif kalmıştır.

Hız. Ali döneminde asabiyetin tesir ettiği İslam tarihinde önemli yer tutan iki olay daha yaşanmıştır. Bunlardan ilki müminlerin annesi Hız. Aişe'nin de katıldığı Cemel Vakası'dır. Olayın temelinde ise Hız. Osman'ın katillerinin bulunması ve intikamının alınması yer tutmaktadır.¹⁸⁷ Diğerisi ise Hız. Ali ile Mısır valisi Muaviye b. Ebi Süfyan'ı karşı karşıya getiren Sıffin Savaşı'dır. Savaş ortamını her ne kadar siyasi saikler oluştursa da asabiyet de savaşa ayrı bir ivme katmıştır. Çünkü savaş cahiliye zamanından bu yana devam eden Emevî-Haşimi rekabetini yeniden ortaya çıkarmıştır.¹⁸⁸ Ayrıca Muaviye b. Ebi Süfyan asabiyeti kendi çıkarları doğrultusunda kullanarak savaşın seyrini değiştirip otoritesini güçlendirmiştir. Buna karşılık Hız. Ali ise asabiyet çekişmeleriyle uğraşmak zorunda kalmış ve meşruiyeti zayıflamıştır.¹⁸⁹

Cemel ve Sıffin Savaşı ile iyiden iyiye güç kaybeden Hız. Ali, 661 yılında sabah namazı esnasında Hâricîlerden Abdurrahman b. Mülcem tarafından hançerlenerek şehit düşmüştür. Halifenin şehit olmasıyla birlikte boşalan yöneticiliğe ise Hız. Hasan geçmiştir.¹⁹⁰ Ancak daha uysal bir karaktere sahip olan Hız. Hasan Müslümanlar arasındaki husumetin sona erip kan dökülmemesi amacıyla hilafet görevini Muaviye b. Ebi Süfyan'a bırakmıştır.¹⁹¹ Böylece İslam tarihinde yeni bir sayfa açılmıştır.

Hız. Peygamber'in vefatından sonra yaklaşık otuz yıl süren Hulefâ-yi Râşidîn dönemi Hız. Ebu Bekir'in halifeliği ile başlamıştır. Hız. Ebu Bekir döneminin özellikle ilk safhasında Ensar-Muhacir, Hazrec-Evs ve Emevî-Haşimi çekişmesine dair asabiyeti

¹⁸⁵ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't Tarih*, 2/554.

¹⁸⁶ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't Tarih*, 2/554-555; Apak, *Asabiyet*, 182-183.

¹⁸⁷ Taberî, *Tarih*, 4/449-450; İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't Tarih*, 2/555, 211.

¹⁸⁸ Taberî, *Tarih*, 4/563-565; İbnü'l Esir, *el-Kâmil fi't Tarih*, 2/676.

¹⁸⁹ Apak, *Asabiyet*, 203.

¹⁹⁰ Taberî, *Tarih*, 5/158; İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't Tarih*, 2/751.

¹⁹¹ Taberî, *Tarih*, 5/163; İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't Tarih*, 3/5-7; Ethem Ruhi Fırlı, "Hız. Hasan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, TDV İslam Ansiklopedisi, 1997), 16/283.

görmekteyiz. Ancak Hz. Ebu Bekir otoritesini kurduktan sonra kabileciliğe en alt seviyeye indirmeye çalışmıştır. Hz. Ömer de tıpkı selefi gibi asabiyetin canlanmasına katkıda bulunacak davranışlara karşı tedbirini almıştır. Halifeliği boyunca kabileler üstü yönetim sergilemeyi amaçlayan Hz. Ömer dönemi asabiyet bakımından sakin bir dönem olmuştur. Hz. Osman halife olduktan sonra ise akrabalarını önemli görevlere getirmesiyle birlikte asabiyet yeniden canlanmış ve bu durum halifenin şehadetine kadar ulaşmıştır. Zor bir dönemde hilafet görevini üstlenen Hz. Ali döneminde ise asabiyet aktifliğini koruyarak önemli olayların tetikleyicisi olmuştur. Neticede mezkûr halife de asabiyetin tesirini azaltamamış ve sonuç itibariyle bu olaylar Hz. Ali'nin şehit olmasına neden olmuştur. Sonuç itibariyle Hz. Peygamber, hem Mekke hem de Medine dönemlerinde asabiyetin tesirini en alt düzeye indirmişken aradan geçen otuz yıllık sürecin sonunda yaşanan olayların pek çoğunda yine asabiyet önemli etkenlerden birisi olmuştur.

İKİNCİ BÖLÜM

EMEVLERİN KURULUŞ VE YÜKSELİŞ DÖNEMİNDE ASABİYETİN YÖNETİME ETKİSİ

İslam tarihi içerisinde asabiyyetin menfi yönlerinin diğer dönemlere göre Emevîler döneminde daha aktif olduğunu söyleyebiliriz.¹⁹² Hz. Peygamber döneminde cahiliye adeti olarak kabul edilen asabiyyetin olumsuz özellikleri giderilmeye çalışılmış, yeniden ivme kazanmasının da engellenmesi amaçlanmıştır. Raşid halifeler dönemine gelindiğinde ise ilk iki halife zamanında asabiyyet ile ilgili çok fazla olay gündeme gelmezken özellikle üçüncü halife Hz. Osman döneminde yaşanan iç karışıklıkların yanında akrabalarına düşkünlüğünden dolayı onları önemli görevlere ataması asabiyyetin yeniden kendini göstermesine ortam hazırlamıştır. Hz. Ali döneminde Müslümanları birbirine düşüren önemli hadiselerde de yine asabiyyet ön plandadır. Hilafet Emevîlerin kontrolüne geçerken böyle bir durum söz konusudur. Bu nedenle Hz. Peygamber ve Raşid halifeler döneminde asabiyyet tezahürleri zaman zaman görülürken Emevîler döneminde ise bu durum uç noktaya ulaşmıştır. Bu bölümde devletin kuruluş aşaması ve yükseliş döneminde devleti idare eden halifeler üzerinden asabiyyetin yönetime etkisi üzerinde durulacaktır.

1. MUAVİYE B. EBÎ SÜFYAN DÖNEMİNDE ASABİYETİN YÖNETİME ETKİSİ

Muaviye b. Ebi Süfyan, Hz. Hasan'ın hilafet görevini kendisine devretmesiyle H.41/M.661 yılında Müslümanların yeni halifesi olmuştur. Muaviye b. Ebi Süfyan'ın halife olmasıyla Hz. Osman'dan sonra hilafet makamı Beni Ümeyye'ye tekrar dönmüştür. Muaviye b. Ebi Süfyan'ın halife olması kabilesince sevinçle karşılanmış, hak ettikleri yönetim yetkisini yeniden aldıklarını düşünmüşlerdir.¹⁹³ Nitekim Hz. Osman'ın vefatından sonra Muaviye b. Ebi Süfyan'ın Hz. Ali'ye biat etmeyip ondan öncelikle maktûl halifenin katillerinin bulunmasını istemiştir. Ardından da eğer katilleri bulamıyorsa bu kez de Hz. Ali'den halifelik makamını boşaltmasını istemesi Ümeyyeoğullarının yeniden yönetime talip olduğunu gözler önüne sermektedir.

Muaviye b. Ebi Süfyan halife olmazdan evvel asabiyyet noktasında sadece belirli kabilelere bağlı kalmayacağını Hz. Ali ile girdiği halifelik mücadelesinde göstermiştir. O, halifelik çekişmesinin odak noktasına Kureyş kabilesini yerleştirerek Araplar arasında bir ayrım gözetmeyip bütün Araplara hitap etmiş, onların desteğini almıştır.¹⁹⁴ Böylece

¹⁹² Apak, *Asabiyyet*, 223.

¹⁹³ İrfan Aycan, *Saltanat Giden Yolda Muaviye b. Ebi Süfyan*, 3. Basım, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2010), 148-149.

¹⁹⁴ Apak, *Asabiyyet*, 240.

Muaviye b. Ebi Süfyan kabileler üstü yönetim sergileyeceğinin ilk sinyallerini burada vermiştir.

Hiz. Ali'yi şehit eden Hâricîler ve Hiz. Ali taraftarları Irak bölgesinde iki karşıt grup oluşturmuşlardır. Bu durum Muaviye b. Ebi Süfyan'ın çözmesi gereken ilk ve en önemli sorunlardan biri olmuştur. Nitekim iki grup da her an isyan edebilme potansiyeline sahiptir. Halife bu durumu soğukkanlı bir şekilde kendi askerlerini kullanmadan Hâricîlerle Hiz. Ali taraftarları birbirine düşürerek çözmüştür. Muaviye b. Ebi Süfyan, Hiz. Ali taraftarlarını atıyyelerini kesmekle tehdit ederek onları Hâricîler ile savaşmaya mecbur kılmıştır.¹⁹⁵ İlk başta buna yanaşmayan Hiz. Ali taraftarları atıyyelerinin devam etmesi için Hâricîlerle savaşmayı kabul etmişlerdir. Muaviye b. Ebi Süfyan bu hamlesiyle hem Hâricîler gibi isyankâr grubun önüne geçmiş hem de Hiz. Ali'nin akrabalarının asabiyet peşine düşmesi engellemiştir.

Muaviye b. Ebi Süfyan idari görevlerde kendinden önceki halifelerin görev verdiği valileri kullanmakla birlikte hiçbir zaman kendi kabilesine öncelik vermemiştir.¹⁹⁶ Hatta Medine valiliği ve hac emirliği dışında kendi kabilesini yönetimden uzak tutarak kabile asabiyetinin önüne geçmek için hamleler yapmıştır. Bu suretle Muaviye b. Ebi Süfyan Hicaz valiliğine getirdiği Mervan b. Hakem'i belirli bir süre geçtikten sonra görevden alıp Saîd b. el-Âs'ı görevlendirmiştir. Daha sonra da Saîd b. el-Âs'ı valilikten azlederek yerine Mervan b. Hakem'i getirmiştir.¹⁹⁷ Böylece halife hem valilerin uzun süre aynı bölgede kalıp orada nüfuz elde etmelerinin önüne geçmiş hem de Ümeyyeoğullarının etkinliğini en alt düzeye indirmiştir. Bununla da yetinmeyen Muaviye b. Ebi Süfyan onlara ayrı ayrı mektuplar göndererek Mervan b. Hakem ve Saîd b. el-Âs'ın arasını açmaya çalışmıştır.¹⁹⁸ Siyasi bir deha olan Muaviye b. Ebi Süfyan bu girişimleriyle halifelik yaptığı zaman zarfında kabilesinden dolayı asabiyetin tezahür etmesinin önünü almaya çaba sarfetmiştir.

Siyasi alanda yetkin bir kimse olan Muaviye b. Ebi Süfyan, görev dağılımında kendi kabilesini geri planda bırakmakla kalmamış, bununla birlikte farklı kabilelerden liyakatli, becerikli idarecilere görev vermiştir.¹⁹⁹ Özellikle de Sakif kabilesinden bu yönde çokça

¹⁹⁵ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't Tarih*, 3/9; İsmail Yiğit, *Emevîler (41-132 / 661-750)*, 1. Basım, (Ankara: İSAM Yayınları, 2016), 33-34.

¹⁹⁶ Aycan İrfan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye b. Ebi Süfyan*, 154; Julius Wellhausen, *Arap Devleti ve Sükutu*, 64.

¹⁹⁷ Taberî, *Tarih*, 5/172; İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't Tarih*, 3/58; Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye b. Ebi Süfyan*, 157.

¹⁹⁸ Taberî, *Tarih*, 5/293; İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't Tarih*, 3/91.

¹⁹⁹ İrfan Aycan, "Emevîler Dönemi İç Siyasî Gelişmeleri (41-132/661-750)", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 39/1 (1999), 148.

faaydalanmıştır.²⁰⁰ Halife yönetimi boyunca Irak bölgesindeki valilerini Taiflilerden seçmiştir. Bunun nedeni de sürekli iktidara karşı gelip sorun çıkartan Irak halkına karşı onları bastırarak gücün Sakif kabilesinin yönetiminde bulunmasıdır. Ayrıca halifeliğinden önce Emevî ailesi ile Sakiflilerin ticari ve siyasi konularda ortaklıklarının olması Muaviye b. Ebi Süfyan'ın onları tanıdığını da göstermektedir. Onun döneminde Muğire b. şbe ve Ziyad b. Ebihî'nin idari görevlerde bulunmasının yanı sıra halefleri de Irak bölge için başka Sakif kabile mensuplarından yararlanmıştır.²⁰¹ Halife bunun yanında kendisine halifelik yolunu açan isimlerden birisi olan Amr b. El-Âs'ı da Mısır valiliğine getirirken²⁰² Haşımoğullarına ise herhangi bir görev vermeyerek onları yönetimden uzak tutmuştur.²⁰³ Muaviye b. Ebi Süfyan yaptığı bu görev dağılımları ile yönetim üzerinde bir baskı oluşmasına izin vermemiş, ayrıca farklı kabilelere de idarede yer vererek sadece belirli kabilelerin sivrilerle asabiyetle hareket etmesinin önüne geçmiştir.

Kabileler arası denge prensibiyle hareket eden halife, zaman zaman yükselen kabile atışmalarını büyütmeden etkisiz hale getirmiştir. Muğire b. şbe'nin valiliğini yürüttüğü Irak bölgesi kargaşanın en fazla olduğu yerdir. Bu kargaşa, haliyle buraya bağlı diğer şehirlerde de kendini göstermiştir. Kays kabilesinden Kays b. el-Heysem ile Beni Ümeyye'den Abdullah b. Amir arasında çıkan ekişme Muaviye b. Ebi Süfyan'nın araya girmesiyle zlmştir.²⁰⁴ Halife kendi kabilesi de olsa taraf tutmayarak iki kabilenin de hoşnut olacağı bir karara varmıştır.

Muaviye b. Ebi Süfyan'ın kendinden sonraki halifeleri en fazla etkileyen faaliyeti ise oğlu Yezid'i veliaht tayin etmesidir. Yezid b. Muaviye'nin veliaht olmasına annesinin kabilesi olan Kelbliler²⁰⁵ azami destek verirken özellikle Medine'de bu durum tepkiyle karşılanmıştır.²⁰⁶ Hicaz'da ilk tepkiler saltanat sistemine olurken Yezid'in gayr-i ahlakı tutumu²⁰⁷ ve özellikle de siyasi argmanlar²⁰⁸ bu tepkilere yol açmıştır. Muaviye b. Ebi Süfyan gelen bu tepkilerin önüne geçmek için oğlunun veliahtlığına sıcak bakmayan valisi Ziyad b. Ebihî'nin vefatının ardından²⁰⁹ diğer valileri aracılığıyla halkı duruma alıştırmıştır.

²⁰⁰ İrfan Aycan, "Muaviye b. Ebi Süfyan" *Türkiye Diyanet Vakfı İşlm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/330-32; Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye b. Ebi Süfyan*, 155; Wellhausen, *Arap Devleti ve Sükutu*, 54.

²⁰¹ İrfan Aycan, "Emevî İktidarının Devamında Sakif Kabilesinin Rolü", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 36 (1997), 121; Eyüp Kurt, "Muâviye b. Ebî Süfyan'ın Yönetim Anlayışı" *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi* 10/3 (2021), 1525.

²⁰² Aycan, *Saltanata giden yolda Muaviye b. Ebi Süfyan*, 154; Yiğit, *Emeviler*, 34.

²⁰³ Sarıçam, *Emevî-Haşimi İlişkileri*, 264.

²⁰⁴ Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye b. Ebi Süfyan*, 158.

²⁰⁵ Wellhausen, *Arap Devleti ve Sükutu*, 63.

²⁰⁶ Ya'kbî, *Tarih*, 2/241; Taberî, *Tarih*, 5/329; İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't Tarih*, 3/127.

²⁰⁷ Taberî, *Tarih*, 5/303-304; Yiğit, *Emeviler*, 37.

²⁰⁸ Taberî, *Tarih*, 5/303-304; İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't Tarih*, 3/128.

²⁰⁹ Ya'kbî, *Tarih*, 2/220; Taberî, *Tarih*, 5/302-303; İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't Tarih*, 3/87.

Ayrıca Mekke ve Medine'ye yaptığı ziyaretler sonucunda Abdullah b. Zübeyr ve Hüseyin b. Ali gibi ashabın önde gelen isimlerinden birkaçı haricinde Yezid'in veliahtlığını kabul etmeyen kimse kalmamıştır.²¹⁰ Şam'da yaşayan Kelb kabilesi ise hem komşuları Bizans'tan dolayı veliahtlık sistemine aşina olmaları hem de Yezid'in bir yönüyle kendi evlatları olması sebebiyle onun veliahtlığını çabuk kabullenmişlerdir.²¹¹ Nihayetinde Muaviye b. Ebi Süfyan oğlu Yezid'in veliaht kabul edilmesinde de asabiyetin önüne geçerek toplumda kargaşanın çıkmasını en azından kendi dönemi için engellemiştir.

Emevî Devletinin kurucusu Muaviye b. Ebi Süfyan, halifelik yaptığı yaklaşık yirmi yıllık süreç boyunca kabileler üstü bir yönetim göstermiştir. Özellikle halifeliğinin başlangıç yıllarında görülen Hâricî ve Hz. Ali taraftarlarının ayaklanmaları şahsi kâbiliyetleri ve atadığı kâbiliyetli valileri aracılığıyla engellenip sükûnet sağlanmıştır. Bunun dışında onun döneminde küçük çaplı kabile atışmaları çıksa da kısa süre içerisinde bastırılmıştır. Muaviye b. Ebi Süfyan'ın siyasi dehası, insanları ikna kabiliyeti ve keskin zekâsı bu dönemin sükûnet içinde geçmesinde etkili olmuştur. Yönetimden Ümeyyeoğullarını uzaklaştırıp daha fazla Sakif kabilesine yer vererek kabilesinin nüfuz kurmasına izin vermemiştir. Ayrıca yönetimi boyunca devlete zarar verecek kişileri de ortadan kaldırarak istikrarı sağlamıştır. Muaviye b. Ebi Süfyan H.60/M.680 yılında vefat etmiş ve yerine oğlu Yezid b. Muaviye geçmiştir.

2. YEZİD B. MUAVİYE DÖNEMİNDE ASABİYETİN YÖNETİME ETKİSİ

Yezid b. Muaviye babası Muaviye b. Ebi Süfyan'ın vefatının ardından H.60/M.680 yılında Müslümanların yeni halifesi olmuştur. Ölmeden önce oğlu Yezid'e bazı tavsiyelerde bulunan Muaviye b. Ebî Süfyan, kendisine biat etmeyen ashabın önde gelen isimlerine karşı nasıl davranacağını vasiyet etmiştir. Özellikle halifeliği öncesinde biatını alamadığı Hz. Hüseyin ve Abdullah b. Zübeyr'e dikkat etmesini öğütlemiştir.²¹² Bütün bu tavsiyelerini alan Yezid'in halifeliği sırasında yer yer babasının hayat tarzını ve yönetim anlayışını görebilmek mümkündür.²¹³

Yönetime geldiği ilk günden itibaren kendisine biat etmeyenler üzerinde yoğunlaşan Yezid b. Muaviye babasının uyardığı dört ismin biatını almaya koyulmuştur.²¹⁴ İlk olarak

²¹⁰ Ya'kûbî, *Tarih*, 2/241; Taberî, *Tarih*, 5/338-343; İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't Tarih*, 3/130-131.

²¹¹ Apak, *Asabiyet*, 243; Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye b. Ebi Süfyan*, 203.

²¹² Taberî, *Tarih*, 5/322-323; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 8/115.

²¹³ Ünal Kılıç, "Yezid b. Muaviye'nin Şahsiyetinin Oluşumunda Etkili Olan Unsurlar", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11/1 (Haziran 2007), 82.

²¹⁴ Taberî, *Tarih*, 5/338-343; İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't Tarih*, 3/127-131; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 8/146-149.

Abdullah b. Zübeyr ve Hz. Hüseyin'in kendisine itaatini sağlamak isteyen Yezid, Medine valisi aracılığıyla onları biate çağırmıştır.²¹⁵ Ancak bu biata ne Abdullah b. Zübeyr ne de Hz. Hüseyin olumlu yanıt vermiştir. Hatta Hz. Hüseyin'in Yezid'e biat etmesi bir yana veliahtlığına bile hiç sıcak bakmamıştır. Bu nedenle şu anda onun halifelğine razı olması beklenmezdi.²¹⁶ Hz. Hüseyin, Yezid'e biat etmemesi sebebiyle hem can güvenliğinden endişe duymuş hem de kendisini çağıran Kufelilerin yoğun isteği nedeniyle Medine'den ayrılıp Kufe'ye gitmeye karar vermiştir. Durumdan haberdar olan halife Yezid, kendisi için tehdit unsuru oluşturan Hz. Hüseyin'in taraftarlarının yanına varmasına izin vermek istemediğinden dolayı 10 Muharrem 61/10 Ekim 680 tarihinde Kufe'ye yakın bir yer olan Kerbela'da Hz. Hüseyin'i şehit ettirmiştir.²¹⁷

Hz. Hüseyin'in şehit edilmesi uzun yıllar süregelen Emevî-Haşimi gerginliğinin bir göstergesidir. Çünkü her ne kadar Hz. Hüseyin'in biat etmemesi temel neden olsa da arka planda kabile asabiyeti mevcuttur. Bu olay neticesinde Haşimiler "Tevvâbîn" hareketi²¹⁸ ve Muhtar es-Sakafî'nin hamleleriyle²¹⁹ Hz. Hüseyin'in intikamını almaya çalışmışlardır. Hz. Hüseyin'in şehit edilmesi Emevî-Haşimi rekabetini üst seviyeye çıkarmasının yanı sıra daha genel çerçevede Müslümanların parçalanmasına yol açmış ve etkisi günümüze kadar süregelmiştir.²²⁰ Bu nedenle asabiyyetin tesir ettiği olaylar sadece yaşandığı süreçle sınırlı kalmamış, aradan uzun yıllar geçse de tezahürleri zaman zaman gün yüzüne çıkmıştır. Kerbela hadisesi de bunlardan bir tanesidir.

Yezid b. Muaviye döneminde, Hz. Hüseyin'in şehit olmasıyla Haşimiler'in yönetime muhalif olmasının yanı sıra yine bu dönemde Muaviye b. Ebi Süfyan'ın dengede tuttuğu Kaysî-Yemenî rekabeti de canlanmıştır. Başkent Şam'a daha yakın bulunan Yemenîlerin idarede kendilerinden daha çok görev alması Kaysîleri tedirgin etmiş, halifenin Kelb kabilesine olan akrabalığı bu tedirginliği daha da artırmıştır.²²¹

Yezid'in veliaht olmasından bu yana yönetime karşı hep soğuk olan Abdullah b. Zübeyr'in Irak'ta halifelğini ilan etmesiyle birlikte Kaysîler, Kaysî-Kelbî dengesinden

²¹⁵ Taberî, *Tarih*, 5/338-343; İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't Tarih*, 3/127-131.

²¹⁶ Sarıçam, İbrahim, *Emevi-Haşimi İlişkileri*, 285.

²¹⁷ Ya'kübî, *Tarih*, 2/ 244-245; Taberî, *Tarih*, 5/427-455; İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't Tarih* 3/157-194; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 8/179-188; İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, 2/6; Mes'ûdî, *Mürücû'z-Zeheb*, 3/ 71.

²¹⁸ Ya'kübî, *Tarih* 2/257; Taberî, *Tarih*, 5/583-610; Mes'ûdî, *Mürücû'z-Zeheb*, 3/100-102; Belâzûrî, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Yahyâ b. Cabir (279/892-893), *Ensâbü'l-Eşraf*, 6/364; İsmail Yiğit, "Tevvâbîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, 2012), 41/49-50.

²¹⁹ İsmail Yiğit, "Muhtar es-Sakafî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV İslam Ansiklopedisi, 2020), 31/54-55.

²²⁰ İhsan Süreyya Sırma, *Hilâfetten Saltanata Emevîler Dönemi*, 18. Basım, (İstanbul: Beyan Yayınları, 2014), 54.

²²¹ Wellhausen, *Arap Devleti ve Sükutu*, 85; Apak, *Asabiyet*, 243.

çıkarak Abdullah b. Zübeyr'i desteklemişlerdir.²²² Öyle ki devletin kuruluşunda önemli derecede gayretleri olan Dahhak bin Kays el-Fihri, Züfer bin Hâris, Nâtil b. Kays gibi Kaysî liderler Abdullah b. Zübeyr'in tarafına geçmişlerdir.²²³ Böylelikle devletin kuruluşundan itibaren destek veren Adnânî ve Kahtânî grupları birbirinden ayrılmış, başkent Şam'da bile merkezi otoriteyi tehlikeye atacak şekilde bir düşmanlık baş göstermiştir. Adnânîlerin Irak'ta Abdullah b. Zübeyr'i Kahtânîlerin de Şam'da Emevîleri desteklemeye devam etmeleri sonucunda yeni bir çatışma ortamı oluşmuştur.²²⁴

Yezid b. Muaviye halife olduktan üç yıl sonra H.64/M.683 yılında hastalığı nedeniyle vefat etmiştir.²²⁵ Ancak üç yıllık hilafeti boyunca İslam tarihinde unutulmaz izler bırakmıştır. Temelinde asabiyet duygusunun da bulunduğu Kerbela hadisesi bunlardan birisidir. Devamında ise Kaysî-Kelbî çatışması ve yeni bir iç savaşın filizlenmesi bu döneme denk gelmiştir. Bu nedenle siyasi deha olan babası Muaviye b. Ebi Süfyan'ın kurmuş olduğu bütün denge sarsılmış, asabiyet toplumu yine ayrışmaya sürüklemiştir. Yezid'in vefatının ardından oğlu Muaviye b. Yezid'e biat edilmiş,²²⁶ fakat kısa süre sonra hilafetten azlini isteyen halifenin yerine Ümeyyeoğullarından Mervan b. Hakem halife seçilmiştir.²²⁷

3. MERVAN B. HAKEM DÖNEMİNDE ASABİYETİN YÖNETİME ETKİSİ

Mervan b. Hakem henüz halifelik görevine başlamadan Abdullah b. Zübeyr halkın büyük çoğunluğundan biat almıştır. Sadece Şam bölgesinde Kelbîler arasında fikir ayrılığı oluşmuş, Abdullah b. Zübeyr'e biat etmekle Yezid'in on altı yaşındaki oğlu Halid b. Yezid'e biat etme hususunda kararsız kalmışlardır.²²⁸ Özellikle Halid b. Yezid'in genç yaşından dolayı hem rakip olarak gördükleri Abdullah b. Zübeyr karşısında bir netice alamayacağı hem de Kaysî-Yemenî çekişmesinde otorite sağlayamayacağı düşüncesiyle ona biat noktasında çekimser kalmışlardır.²²⁹ Ayrıca Mervan'ın halife olduğu süreçte Kaysîlerden Dahhak b. Kays Şam'da Abdullah b. Zübeyr'in vekili görevini üstlenerek²³⁰ ona biat çağrısında bulunmuştur. İşte bu noktada Yezid b. Muaviye'nin Irak valisi Ubeydullah b. Ziyad'ın ısrarları sonucu Mervan b. Hakem halifeliğe ikna edilmiş ve nihayet Şam halkının

²²² Ya'kûbî, *Tarih*, 2/ 255; Wellhausen, *Arap Devleti ve Sükutu*, 85.

²²³ Ya'kûbî, *Tarih*, 2/255; Taberî, *Tarih*, 5/535.

²²⁴ Apak, *Asabiyet*, 244.

²²⁵ Taberî, *Tarih*, 5/ 499; İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't Tarih*, 3/222.

²²⁶ Taberî, *Tarih*, 5/ 501-503; İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't Tarih*, 3/225; Muaviye b. Yezid hakkında daha geniş bilgi için bk. Adnan Demircan, "Muaviye b. Yezid ve Halifeliği", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2 (Haziran 1996), 109-128.

²²⁷ Ya'kûbî, *Tarih*, 2/254; Taberî, *Tarih*, 5/ 530-535.

²²⁸ Taberî, *Tarih*, 5/530-535; Mes'ûdî, *Mürûcû'z-Zeheb*, 3/94-95; İrfan Aycan, "Mervan b. Hakem", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV İslam Ansiklopedisi, 2004), 29/225-227.

²²⁹ Sarıçam ve Aycan, *Emevîler*, 39.

²³⁰ Taberî, *Tarih*, 5/531; Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, 305-306.

da kabulüyle biat almaya başlamıştır.²³¹ Bu noktada yaşanan diğer bir önemli gelişmede Kelb kabilesinin önde gelen isimlerinden aynı zamanda Ürdün valisi de olan ve Yezid'le akrabalığı bulunan Hassân b. Mâlik de Mervan b. Hakem'i desteklemiştir.²³² Aslında onun tercih ettiği esas isim kardeşinin oğlu Halid b. Yezid'dir. Fakat şu anki bulunulan durum gereği özelde Mervan b. Hakem'in arkasında olsa da genelde Benî Ümeyye'nin arkasında durmuştur.²³³

Mervan b. Hakem, Ubeydullah b. Ziyad'ın teklifi ve Yemenlilerin destek vermesiyle M.684 yılında halife olarak tanınmıştır. Ayrıca Emevî ailesinin katılımıyla Câbiye mevkinde²³⁴ gerçekleşen hanedan içi toplantıda Mervan'ın halife olması kararlaştırılmıştır. Bunun ardından Mervan b. Hakem de sırasıyla Halid b. Yezid ve Amr b. Saîd b. el-Âs'ı veliaht tayin etmiştir.²³⁵

Şam'da halife olarak tanınan Mervan b. Hakem bu andan itibaren merkezi birliği sağlamak adına harekete geçmiştir. Bundan dolayı öncelikle kendilerinden kopan Dahhak b. Kays önderliğindeki Kaysîler üzerine yürüme kararı almıştır. Bu itibarla Emevîler'in destekçileri olan Kelbîler ve Kaysîler karşı karşıya gelmiştir.²³⁶ Kaysîlerin Abdullah b. Zübeyr'i desteklemeleri Kelbîlerin de buna karşılık Emevî ailesinin yanında yer almaları yeni bir kabile gerginliğini beraberinde getirmiştir. Muaviye b. Ebi Süfyan tarafından belli dengelere oturtulan asabiyet, Yezid b. Muaviye'nin hilafete gelmesiyle yeniden bir kısım gerginliklerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Böylece Yezid b. Muaviye ile muvazenesi bozulan asabiyet, Mervan b. Hakem döneminde de iç savaşın çıkmasında büyük tesiri olmuştur.

Emevîlerin istikbalini önemli ölçüde belirleyecek olan Merc-i Râhıt Savaşı, (H.64/M.683) tarihinde Mervan b. Hakem öncülüğünde Kelbîlerle, Dahhak b. Kays'ın liderliğini yaptığı Kaysîler arasında gerçekleşmiştir. Kabileler arasında gerçekleşen bu savaşta Mervan'ın yanında Kelb, Gassân, Sekâsik ve Sekûn kabileleri saf tutmuştur. Ayrıca veliaht tayin edilen Amr b. Sa'îd ve Mervan'ın halifelîğe geçmesinde etkili olan Ubeydullah b. Ziyad da bu savaşta Mervan'ın komutanları arasında yer almıştır. Buna karşılık Dahhak

²³¹ Taberî, *Tarih*, 5/537; Wellhausen, *Arap Devleti ve Sükutu*, 84.

²³² Ya'kûbî, *Tarih*, 2/255; Wellhausen, *Arap Devleti ve Sükutu*, 84.

²³³ Taberî, *Tarih*, 5/537, İbnü'l ; Nadir Özkuyumcu, "Hassân b. Mâlik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, 1997), 16/397-398.

²³⁴ Taberî, *Tarih*, 5/530-535; Mes'ûdî, *Mürûcû'z-Zeheb*, 3/ 94-95; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 8/ 239-241; Mustafa Fayda, "Câbiye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, 1992), 6/538.

²³⁵ Taberî, *Tarih*, 5/ 537.

²³⁶ Ya'kûbî, *Tarih*, 2/255-56; Taberî, *Tarih*, 5/533; İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't Tarih*, 3/341-345; Wellhausen, *Arap Devleti ve Sükutu*, 85.

b. Kays da Hıms valisi Numan bin Bişr'den, Kinnesrin valisi Züfer bin Harris'ten ve Filistin'de bulunan Nâtil bin Kays'tan yardım almıştır.²³⁷ Ayrıca Dahhak Mekke'de halifeliğini sürdüren Abdullah b. Zübeyr'den de bu savaşta yardım istemiştir.²³⁸ Her iki tarafın da Müslümanlardan müteşekkil olması nedeniyle II. Cemel²³⁹ olarak da adlandırılan Merc-i Râhıt Savaşı yaklaşık yirmi gün boyunca devam etmiştir. Mervan b. Hakem'in galibiyetiyle sonuçlanan bu savaşta Dahhak b. Kays vefat ederken onu destekleyen önde gelen isimlerin de savaş alanından ayrılmasıyla Emevîler devletin bekası için önemli bir zafer elde etmiştir.²⁴⁰ Ancak yine bu zafer sebebiyle devletin kökünde derin yaralar açılmıştır.²⁴¹ Savaş sonunda kuruluş aşamasında Emevîlere büyük destekleri olan Adnânî-Kahtânî kabileleri arasındaki geçmişte vuku bulan çekişmeler tekrar gün yüzüne çıkmış ve katmerlenerek devam etmiştir. Nitekim iki kabilenin zaman zaman görev aldıkları yönetimde de karşı kabileye baskı uygulamaları bu durumun açık bir göstergesidir. Böylece Emevîlerin içindeki bu kaotik durum, özellikle iç politikada devlete büyük zarar vermiş, hatta devletin yıkılışında da yine en büyük etkenlerden birisi olmuştur.²⁴²

Emevîler'de Mervan b. Hakem dönemi bir dönüm noktası olmuştur. Yıkılmayla karşı karşıya kalan devleti Merc-i Râhıt Savaşı'yla yeniden canlandırmıştır. Ancak yine onun döneminde devleti zor duruma sokacak olan Kaysî-Kelbî çekişmesi de gün yüzüne çıkmıştır. Ayrıca Mervan b. Hakem genel çerçevede Adnânî-Kahtânî çekişmesine yol açtığı gibi Câbiye'de alınan kararlar veliaht ilan edilen Halid b. Yezid ve Amr b. Sa'îd'in yerine oğlu Abdülmelik b. Mervan'ı veliaht tayin etmesi²⁴³ de Ümeyyeoğulları arasında Süfyanî-Mervanî gerginliğinin çıkmasına neden olmuştur. Mervan b. Hakem yaklaşık bir yıl süren halifeliğinin ardından H.65/M.685 yılında vefat etmiştir.²⁴⁴

4. ABDÜLMELİK B. MERVAN DÖNEMİNDE ASABİYETİN YÖNETİME ETKİSİ

Abdülmelik b. Mervan babası Mervan b. Hakem'in vefatı sonrasında M.685 yılında devletin yeni halifesi olmuştur.²⁴⁵ Ancak Abdullah b. Zübeyr, Muhtar es-Sakafî ve Hâricîlerin özellikle Hicaz bölgesinde çeşitli yerleri sahiplenmesiyle Abdülmelik'in

²³⁷ Ya'kûbî, *Tarih*, 2/255; Taberî, *Tarih*, 5/535; İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't Tarih*, 3/341-345; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*, 8/242-244; Wellhausen, *Arap Devleti ve Sükutu*, 85.

²³⁸ Taberî, *Tarih*, 5/535.

²³⁹ Sarıçam ve Aycan, *Emevîler*, 40.

²⁴⁰ Ya'kûbî, *Tarih*, 2/256; Taberî, *Tarih*, 5/532-540; İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't Tarih*, 3/345; Mes'ûdî, *Mürûcû'z-Zeheb*, 3/95-96.

²⁴¹ Wellhausen, *Arap Devleti ve Sükutu*, 86.

²⁴² Apak, *Asabiyet*, 245.

²⁴³ Taberî, *Tarih*, 5/609; İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't Tarih*, 3/245; Wellhausen, *Arap Devleti ve Sükutu*, 86.

²⁴⁴ Taberî, *Tarih*, 5/610-611; İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't Tarih*, 3/ 674; Wellhausen, *Arap Devleti ve Sükutu*, 87.

²⁴⁵ Taberî, *Tarih*, 5/611; İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't Tarih*, 3/274.

halifeliği sadece Şam ve Mısır'da tanınmıştır.²⁴⁶ Bu nedenle yeni halifenin ilk yapması gereken şey de rakiplerini bertaraf ederek merkezi otoriteyi sağlamak olmuştur. Bu amaçla Yezid b. Muaviye döneminden bu yana yönetimi meşgul eden Abdullah b. Zübeyr için karşı saldırıya geçmiştir.

Abdullah b. Zübeyr, her ne kadar Emevîler devrinde kendi halifeliğini ilan etmiş olsa da bu hususta yalnız değildir. Hz. Ali taraftarlarını arkasına almaya çalışarak bir güç elde etmeye çalışan Muhtar es-Sakafî de tıpkı onun gibi yönetime karşı gelmiştir. Ancak Muhtar'ın birlik çağrısını kabul etmeyen Abdullah b. Zübeyr onun üzerine kardeşi Mus'ab b. Zübeyr önderliğinde bir ordu göndermiş ve Muhtar'ı ortadan kaldırmıştır. Fakat bu savaş Abdullah b. Zübeyr'in galibiyetiyle sonuçlansa da hem güç kaybetmesi hem de Emevîler'e karşı yalnız kalması nedeniyle mağlubiyet etkisi yaratmıştır. Abdullah b. Zübeyr ile Muhtar arasında yaşananlara karşı bir müdahalede bulunmayan²⁴⁷ Abdülmelik'inse İbn Zübeyr karşısında işi kolaylaştırmıştır. Abdülmelik halife olduktan sonra Irak valiliğine getirdiği Haccac b. Yusuf es-Sakafî'nin²⁴⁸ çabaları neticesinde de İbn Zübeyr'in halifeliğine son vermiştir. Böylece bölgede sükuneti tesis edip iktidarını güçlendirirken aynı zamanda siyasi birliği de sağlamıştır.

Muhtar es-Sakafî, Hz. Hüseyin'in vefatının ardından Hz. Ali'nin diğer oğlu Muhammed b. Hanefiyye'nin kendisini görevlendirdiğini ortaya atarak halkı kendisine destek vermeye çağırmıştır.²⁴⁹ Muhtar'ın bu intikam hareketine Ehl-i Beyt mensupları genel itibariyle soğuk davranmıştır. Yezid b. Muaviye'nin halifeliğinden itibaren bu hareketi başlatan Muhtar Hz. Ali'nin destekçilerinden de beklediği katkıyı alamaması sonucu çareyi Arap olmayan Müslümanlarda bulmuştur.²⁵⁰ Emevîlerin Araplarla Arap olmayan Müslümanlar arasında yaptığı muameleden yararlanan Muhtar, onlara herkese eşit şekilde yaklaşacağını vaat ederek kendi safına çekmeye çalışmıştır. Kendisine mevâlîden muhafız birliği kuran Muhtar bu birliğin başına da yine bir mevâlîyi tayin etmiştir. Muhtar'ın mevâlî ile böyle temas halinde olması mevâlînin Araplar karşısında bilincinin uyanmasını sağlamıştır. Fakat Araplar bu durum karşısında Muhtar'a tepki göstermişlerdir.²⁵¹ Her ne kadar mevâlî ile Araplar arasındaki diyalog Muhtar'dan önce başlasa da Muhtar'ın harekete

²⁴⁶ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't Tarih*, 3/274; Sarıçam ve Aycan, *Emevîler*, 43.

²⁴⁷ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't Tarih*, 3/315-317; Wellhausen, *Arap Devleti ve Sükutu*, 88-89.

²⁴⁸ Taberî, *Tarih*, 5/209-210; Wellhausen, *Arap Devleti ve Sükutu*, 107.

²⁴⁹ Ya'kübî, *Tarih*, 2/8-9; Taberî, *Tarih*, 6/9-24; İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't Tarih*, 3/318-321.

²⁵⁰ Sarıçam ve Aycan, *Emevîler*, 44; Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi* (3), 111.

²⁵¹ Mes'ûdî, *Mürüccü'z-Zehab*, 3/84; Julius Wellhausen, *İslamiyet'in İlk Devrinde Dinî- Siyasî Muhalefet Partileri*, çev. Fikret İşıltan, Türk Tarih Kurumu Yayınları 10/12 (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989), 129-32.

geçmesi sonucu mevâlînin Araplar karşısındaki tutumu değişmiş ve kendilerine haksızlık yapıldığını idrak etmişlerdir. Ayrıca bu olaydan sonra mevâlî ile Hz. Ali taraftarları arasında bir ittifak oluşmuştur. Her ne kadar Muhtar'ın ölümünün ardından bu ittifak sekteye uğrasa da ilerleyen süreç içerisinde yeniden mevâlî-Şîî birlikteliği görülmüştür.²⁵² Emevîler Muhtar'ın ölümüyle potansiyel olarak kendilerine zorluk çıkarabilecek muhalif bir güçten kurtulmuşlardır. Muhtar mevâlî üzerinde kurduğu etki vasıtasıyla hem onları yanına çekmiş hem de Emevîlere karşı örgütlenmiş bir gücün ortaya çıkmasını sağlamıştır. Ayrıca Muhtar'ın mevâlî üzerindeki bu etkisi Emevîlerin yıkılışına kadar süregelmış ve devletin yıkılmasında da mevâlî önemli bir rol oynamıştır.

Abdûlmelik b. Mervan ayrıca isyan girişiminde bulunan Amr b. Sa'îd ile de mücadele etmek zorunda kalmıştır. Mervan b. Hakem'in halife seçildiği Câbiye toplantısında veliaht tayin edilen Amr daha sonra hakkının yenildiği düşüncesiyle Abdûlmelik'in İbn Zübeyr üzerine sefere çıkmasını fırsat bilerek başkent Şam'ı kontrol altına almıştır. Ancak Abdûlmelik'in bu haberi duyup Şam'a gelmesiyle Amr'ın yanında yer alan askerler taraf değiştirmiş, böylece Amr çareyi sulh etmekte bulmuştur. Bu ikili arasında ilk başta bir sulh yapılsa da Abdûlmelik'in İbn Zübeyr üzerine yapacağı seferde herhangi bir tehlikeyi arkasında bırakmak istememesi nedeniyle onu yanına çağırılmış ve boğarak hayatına son vermiştir.²⁵³ Bu suretle Emevî yönetimini tehdit eden bir tehlike genişlemeden ortadan kaldırılmıştır. Aynı zamanda Ümeyyegullarından Amr b. Sa'îd isyanının bu şekilde kısa süre içerisinde bastırılması Abdûlmelik b. Mervan'ın kabile asabiyetine müsamaha göstermeyeceğini de gözler önüne sermiştir.

Mervan b. Hakem döneminde gerçekleşen Merc-i Râhîr Savaşı'ndan sonra Kayslılar devlete küsmüş ve bu kırgınlık nedeniyle hemen hemen her olayda Emevîlerin karşısında yer almışlardır. Emevîlerin Irak valisi Ubeydullah b. Ziyad komutasında Muhtar es-Sakaffi'nin komutanı İbrahim b. el-Eşter ile yaptığı Hâzir Savaşı'nda karşı tarafı destekleyen Kaysîler²⁵⁴ Abdullah b. Zübeyr'in hilafetine de destek vermişlerdir.²⁵⁵ Bu nedenle Abdûlmelik'in çözmesi gereken önemli sorunlardan bir tanesi de devlete karşı muhalefet bloğunu oluşturan Kaysî problemidir. Abdûlmelik bu durumun önüne geçmek için ciddi adımlar atmıştır. İlk olarak Kaysî-Kelbî rekabetinde Kelbîlere destek veren Abdûlmelik,

²⁵² Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi* (3), 112.

²⁵³ Ya'kübî, *Tarih*, 2/270-271; Taberî, *Tarih*, 6/140-149; İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't Tarih*, 3/312-315; İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's- Siyâse*, 2/21-22; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 8/307-310; Wellhausen, *Arap Devleti ve Sükutu*, 89

²⁵⁴ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't Tarih*, 3/324; Wellhausen, *Arap Devleti ve Sükutu*, 82.

²⁵⁵ Ya'kübî, *Tarih*, 2/ 255; Taberî, *Tarih*, 5/535; Wellhausen, *Arap Devleti ve Sükutu*, 85; Fatih Erkoçoğlu, *Abdûlmelik b. Mervân ve Dönemi*, (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006), 186-187.

yine onlar vasıtasıyla bu problemi aşmaya çalışmıştır. Ancak iç siyasi dengenin yeniden Emevîlerin eline geçmesiyle bu kez Kaysî-Kelbî ayrımı yapmaksızın her iki kabileye de eşit yaklaşmıştır.²⁵⁶ Sarayında Zufer b. Hâris ve onun oğulları Huzeyl ve Kevser gibi Kays kabilesine mensup isimler bulunurken Kelb kabilesinden İbn Bahdal, Revh b. Zinbâ Abdülmelik'in yanındaki önemli isimlerden olmuştur.²⁵⁷ Ayrıca Abdülmelik, Kays kabilesinin çoğunlukta bulunduğu Irak bölgesinde onlara bazı kolaylıklar sağlarken Emevîlerin kuruluşundan bu yana desteğini esirgemeyen Kelb kabilesine başkentte öncelik vermiştir.²⁵⁸ Bu sayede Abdülmelik hilafet rekabetinde rakiplerini mağlup ederek merkezi otoriteyi sağlamlaştırdığı gibi Kaysîlerin de gönlünü alarak onların devlet için bir tehdit unsuru olmasının önüne geçerek denge politikası takip etmiştir.²⁵⁹ Abdülmelik bu politikasıyla yönetimi boyunca asabiyetin Emevî Devletine karşı oluşabilecek olumsuz etkilerini büyük oranda engellemiştir.

Abdülmelik b. Mervan, Ubeydullah b. Ziyad'ın vefatının ardından devletin doğu kanadını Sakif kabilesinden Haccac b. Yusuf'a bırakmıştır.²⁶⁰ Kendisi de Kays kabilesine mensup olan Haccac buradaki faaliyetleriyle Kaysî tehlikesinin önüne geçerek bu bölgenin emniyetini sağlamıştır. Bununla beraber Haccac'ın atadığı komutanların arasında da Kays kabilesine mensup şahıslar bulunmaktadır. Nitekim Horasan'da devleti uzun süre uğraştıran Abdurrahman b. el-Eş'as isyanının bastırılmasında önemli rol oynayan, Haccac tarafından görevlendirilen ve daha sonra bu bölgenin valisi olacak olan Kuteybe b. Müslim Kays kabilesine mensup birisidir.²⁶¹ Diğer önemli mevkilere Ümeyyeoğullarını görevlendirmekte bir sıkıntı görmeyen Abdülmelik, Mısır ve Afrika'nın yönetimini Abdülaziz b. Mervan'a, el-Cezire ve Ermeniy'e ise Muhammed b. Mervan'a bırakmıştır. Bundan başka babasının hilafetinde veliaht tayin edilen Halid b. Yezîd'e de görev veren Abdülmelik, onu kızıyla da evlendirerek kendisine yaklaştırmış ve muhtemel bir tehlikeyi de bertaraf etmiştir.²⁶² Seleflerinin aksine yönetime akrabalarını getiren Abdülmelik, asabiyet bakımından bu hususta bir beis görmemiştir. Sert bir yönetici olan Abdülmelik en yakınlarına bile zaman zaman çok sinirlenmiş, o kadar ki isyan eden yeğeni Amr b. Sa'id'i kendi eliyle öldürmüştür. Bu sebeple Abdülmelik'ten çekinen akrabaları ona karşı gelme noktasında

²⁵⁶ Wellhausen, *Arap Devleti ve Sükutu*, 99-100; Erkoçoğlu, "Abdülmelik b. Mervân ve Dönemi", 199.

²⁵⁷ Wellhausen, *Arap Devleti ve Sükutu*, 99-100.

²⁵⁸ Apak, *Asabiyet*, 247.

²⁵⁹ Wellhausen, *Arap Devleti ve Sükutu*, 99; Erkoçoğlu, "Abdülmelik b. Mervân ve Dönemi", 199.

²⁶⁰ Belâzuri, *Ensâbi'l-Eşrâf*, 11/275.

²⁶¹ Taberî, *Tarih*, 5/424; Wellhausen, *Arap Devleti ve Sükutu*, 119; İsmail Yiğit, "Kuteybe b. Müslim", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV İslam Ansiklopedisi, 2002), 26/490.

²⁶² Wellhausen, *Arap Devleti ve Sükutu*, 104-105.

tereddüt etmişlerdir.²⁶³ Nitekim bu hususta Amr b. Sa'îd isyanından başka onun döneminde asabiyetin yönetimi menfi yönde çok fazla meşgul etmediğini söyleyebiliriz. Bu sonuçla Abdülmelik b. Mervan, asabiyet duygusunun olumsuz özelliğine karşı tedbir alırken asabiyetin olumlu yönlerini de kullanmaktan çekinmemiştir.

Abdülmelik b. Mervan, asabiyetin sadece siyasi yönüne eğilmekle kalmamıştır. Onun döneminde görülen kurumsallaşma faaliyetlerinde de asabiyetin etkisini görmek mümkündür. Mezkûr halifeye kadar kullanılan Bizans ve Acem paralarının yerine onun halifelğinde resmî dinar ve dirhem bastırılmıştır. Ayrıca halife divan kayıtlarını da Arapçaya tercüme ettirmiştir.²⁶⁴ Daha önce bölgedeki dillere göre yazılan divanlar, Arapça yazılmaya başlanmıştır. İran'da Farsça, Şam'da Rumca yazılan divanlar Arapçaya çevrilerek Arap dili Emevîlerin resmi dili olmuştur. Gerek para bastırılması gerekse de divanların tercüme edilmesi uygulamalarının ortak noktası ise Arap milliyetçiliğinin güç kazanmasıdır.²⁶⁵

Emevîler Araplarla yine Arapların yaptıkları savaşlar sonucu kurulmuş Arap bir devlettir. Bu nedenle Arapların dışında kalan etnik unsurlar ikinci planda kalmıştır. Devletin kurucusu Muaviye b. Ebi Süfyan devleti Arap temelleri üzerine inşa etmiştir. Abdülmelik b. Mervan dönemine gelindiğinde ise siyasi, sosyal ve ekonomik hayatın her alanında Arap milliyetçiliği hâkim kılınmaya çalışılmıştır. Emevî yönetiminin Arapçı politikaları ve gayr-i Arap unsurlara Arapların sahip olduğu hakları vermemişlerdir. Bu sebeple Muhtar es-Sakafî örneğinde olduğu gibi gayr-i Araplardan oluşan mevâlî Emevîler'e karşı muhalif olan kesimi desteklemiştir.²⁶⁶ Bazen direkt fiili destekte bulunurken bazen de uzaktan muhalif hareketlere katılmıştır. Öyle ki Emevîlere karşı geliştirilen hemen hemen her harekete destek veren mevâlî, Emevîlerin yıkılmasında da aktif rol almıştır.

Mervan b. Hakem oğlu Abdülmelik'i ilk veliaht, kardeşi Abdülaziz b. Hakem'i de ikinci veliaht tayin etmiştir. Ne var ki Abdülmelik döneminde çeşitli idarî görevleri de üstlenen Abdülaziz yeğeninden bir yıl önce vefat etmiş, Abdülmelik de onun yerine sırasıyla oğulları Velid ve Süleyman'ı veliaht ilan etmiştir.²⁶⁷ Ancak daha Abdülaziz hayattayken Abdülmelik, oğlu Velid lehine onun veliahtlıktan çekilmesini istemiş hatta Abdülaziz bu

²⁶³ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't Tarih*, 7/533; Julius Wellhausen, *Arap Devleti ve Sükutu*, 104; Yıldız, Hakkı Dursun, "Abdülmelik b. Mervan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, 1988), 1/270.

²⁶⁴ M. Lapidus, *İslâm Toplulukları Tarihi*, çev. Yasin Aktay, 4. Basım (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010), 1/107.

²⁶⁵ Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi* (3), 163; Erkoçoğlu, "Abdülmelik b. Mervân ve Dönemi", 357-362.

²⁶⁶ Adnan Demircan, *İslam Tarihinin İlk Döneminde Arap-Mevâlî İlişkisi* (İstanbul: Beyan Yayınları, 1996), 49-54; Apak Adem, "Şuûbiyye Hareketinin Tarihi Arka Planı ve Tezâhürleri: Asabiyyeden Şuûbiyyeye", *İSTEM*, 12 (Aralık 2008), 28-29.

²⁶⁷ Taberî, *Tarih*, 6/416-417; Wellhausen, *Arap Devleti ve Sükutu*, 100; Sarıçam ve Aycan, *Emevîler*, 76-77; Mevlüt Koyuncu, "Velid I", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, 2013), 43/30.

isteği kabul etmeyince ona bu hususta tehdit mektupları göndermiştir.²⁶⁸ Fakat Abdülaziz'in ölümüyle birlikte bu sorun ortadan kalkmıştır. Abdülaziz b. Mervan'ın eceliyle ölmesi sefere çıkmaya hazırlanan yeğeni Abdülmelik'i durdurmakla beraber olası hanedan içi bir savaşın da önüne geçmiştir. Böylece Abdülmelik, oğlu Velid'e hanedan içi karışıklığın olmadığı bir halifelik ortamı bırakmıştır.

Abdülmelik b. Mervan H.85/M.705 yılında oğullarını veliaht ilan ettikten 1 yıl sonra H.86/M.706 tarihinde vefat etmiştir. Babasından hilafeti devraldıktan sonra yaklaşık 21 yıl halifelik yapan Abdülmelik ilk yıllarında devleti uzun süre meşgul eden Abdullah b. Zübeyr tehdidini ortadan kaldırmış, arkasından da devletin iki temel ayağını oluşturan Kays ve Kelb kabileleri arasındaki husumeti gidermek suretiyle asabiyyetin yönetimi etkilememesi için önemli ölçüde çaba sarfetmiştir. Ayrıca Abdülmelik b. Mervan, kültürel anlamda yaptığı kalkınma faaliyetleriyle de Arap milliyetçiliğini ön plana çıkarmıştır. Bu nedenle asabiyyetin kendisini yönlendirmesine izin vermeyen Abdülmelik b. Mervan, aksine bizzat kendisi selefi Muaviye b. Ebi Süfyan gibi asabiyyeti kullanmıştır.

5. VELİD B. ABDÜLMELİK DÖNEMİNDE ASABİYETİN YÖNETİME ETKİSİ

Abdülmelik b. Mervan oğlu Velid'e güçlü bir devlet bırakmıştır. Emevî Devletinin altıncı halifesi olan Velid b. Abdülmelik de babasının bıraktığı bu güçlü devleti geliştirerek sınırları zirve noktaya ulaştırmıştır.²⁶⁹ İç siyasi çekişmelerin önceki halifelere nazaran azaldığı bir dönemde devleti yöneten Velid, bu durumdan istifade ederek fetih hareketlerine yönelmiştir. Bu sayede Emevîler, tarihi boyunca en geniş sınırlara ulaşırken²⁷⁰ halkın sürekli savaşla meşgul olması da siyasi bölünmeyi engellemiştir. Ayrıca bu durum olası kabile asabiyyetinin de genel anlamda önüne geçmiştir.²⁷¹ Ancak Velid döneminde de her ne kadar seleflerinin dönemlerine göre daha sınırlı olsa da asabiyyetin kendini gösterdiği periyotlar olmuştur.

Velid b. Abdülmelik halife olduğunda valilerine ilk etapta müdahale etmemiştir. Yaklaşık iki yıllık gözleminden sonra görevini yapamayan veya halkla arasında problem olan valilerini görevden almıştır. Özellikle halife olurken de desteğini aldığı Haccac b. Yusuf ve Kuteybe b. Müslim'e dokunmamıştır. Babası gibi Ümeyyeoğullarını yönetimde tutmaktan kaçınmayan Velid, Ömer b. Abdülaziz'i Medine valiliğine getirmiştir.²⁷² Bununla

²⁶⁸ Taberî, *Tarih*, 6/416-417; Wellhausen, *Arap Devleti ve Sükutu*, 105.

²⁶⁹ Wellhausen, *Arap Devleti ve Sükutu*, 106; Apak, *Asabiyyet*, 248.

²⁷⁰ Sarıçam ve Aycan, *Emevîler*, 58.

²⁷¹ Ya'kûbî, *Tarih*, 2/284-92.

²⁷² Taberî, *Tarih*, 6/427-428; İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't Tarih*, 4/9; Wellhausen, *Arap Devleti ve Sükutu*, 106.

beraber Kays ve Kelb kabilesine karşı aynı noktada yer alan Velid, annesinin Kayslı olmasına rağmen kabileler üstü bir yönetim sergilemeye çalışmıştır.²⁷³

Abdûlmelik b. Mervan sırasıyla oğulları Velid ve Süleyman'ı veliaht ilan etmiştir. Fakat Velid, vefatının yaklaştığını hissedince kardeşi Süleyman'ı veliahtlıktan azledip yerine oğlu Abdülaziz'in veliaht olmasını arzulamıştır. Ancak bu düşüncüyü kabul etmeyen Süleyman, Velid b. Abdûlmelik'in bütün ısrarlarına rağmen hakkından vazgeçmemiştir. Bu durumun çözümü için başkente çağrılan Süleyman gitme konusunda çok yavaş hareket ederek zaman kazanmaya çalışmıştır. Bunu fark eden Velid kardeşi Süleyman'ın üzerine yola çıkmak için hazırlık başlatmış, ancak yola çıkamadan kendisi vefat etmiştir.²⁷⁴ Onu bu konuda Haccac b. Yusuf ve Kuteybe b. Müslim desteklerken²⁷⁵ Ömer b. Abdülaziz ise halifeliğin Süleyman'ın hakkı olduğunu belirtmiştir. Velid b. Abdûlmelik'in ölmeden önce hayata geçirmeye çalıştığı kardeşi Süleyman'ı ortadan kaldırma planı, üzeri biraz olsun kapanmaya yüz tutan asabiyet duygularını yeniden canlandırmış, Emevîler'in içinde bir kırgınlık meydana getirmiş ve Süleyman b. Abdûlmelik'in halife olduğunda intikam almasına sebebiyet vermiştir.²⁷⁶

Velid b. Abdûlmelik siyasi, kültürel ve ekonomik alanlar başta olmak üzere devleti her alanda ileri taşımıştır. Özellikle halka karşı mülayim bir tavır takınan Velid yaptırdığı çeşitli imar faaliyetleri ile halkın sevgisini kazanmıştır.²⁷⁷ Bu durum onun daha iyi bir yönetim sergilemesini kolaylaştırırken kabile asabiyetinin de kısa süreliğine de olsa kontrol altına alındığını söyleyebiliriz.

Emevîlerin en başarılı halifelerinden birisi olan Velid b. Abdûlmelik, H.96/M.715 tarihinde yaklaşık on yıllık halifeliğinin ardından başkent Şam'da vefat etmiştir.²⁷⁸ Kendisinden sonra yeni halife kardeşi Süleyman b. Abdûlmelik olmuştur.

²⁷³ Wellhausen, *Arap Devleti ve Sükutu*, 106; Sarıçam ve Aycan, *Emevîler*, 59; Erol Ongunyurt, *Velid b. Abdûlmelik'in Halifeliği ve Şahsiyeti*, (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022), 61.

²⁷⁴ Belâzuri, *Ensâbi'l-Eşraf*, 8/ 87; Wellhausen, *Arap Devleti ve Sükutu*, 121; Apak, *Asabiyet*, 249.

²⁷⁵ Taberî, *Tarih*, 6/498-499; İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't Tarih*, 4/69.

²⁷⁶ Yiğit, *Emevîler*, 82-83.

²⁷⁷ İbn'ül Esir, *el-Kamil fi't Tarih*, 4/70; Yiğit, *Emevîler*, 84-85; Wellhausen, *Arap Devleti ve Sükutu*, 106

²⁷⁸ Taberî, *Tarih*, 6/495-496; İbn'ül Esir, *el-Kâmil fi't Tarih*, 4/69.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EMEVİLERİN DURAKLAMA VE YIKILMA DÖNEMLERİNDE ASABİYETİN YÖNETİME ETKİSİ

Muaviye b. Ebi Süfyan önderliğinde kurulan Emevîler Devleti, özellikle Yezid b. Muaviye döneminde Kerbela Olayı, Harre Vakası ve Abdullah b. Zübeyr'in halifeliğini ilan etmesi gibi yaşanan olaylar nedeniyle yer yer düşüşler ve duraklamalar yaşamıştır. Ancak Mervan b. Hakem'in halife olmasıyla toparlanma sürecine giren Ümeyyeoğulları, Abdülmelik b. Mervan döneminde iç karışıkların büyük oranda giderilmesi ve oğlu Velid döneminde fetih hareketlerine ağırlık verilmesi sonucu devlet zirve noktasına ulaşmıştır. Fakat Velid'in vefatının ardından Süleyman b. Abdülmelik'in hilafetine gelindiğinde ise yaşanan iç siyasi karışıklıklar ve asabiyyetin yönetime doğrudan etki etmesi nedeniyle bu dönem devletin duraklamasına neden olmuştur.²⁷⁹ Her ne kadar Ömer b. Abdülaziz halife olduğunda muhalif güçlerle uzlaşarak bir sükûnet ortamı oluştursa da kısa süren halifeliğinin ardından yerine geçen II. Yezid döneminde problemler kaldığı yerden devam etmiş ve bu dönemde asabiyyet halife ve valilere yön vermiştir. Devletin üçüncü kurucusu kabul edilen Hişam b. Abdülmelik'in asabiyyeti yeniden dengeleme çabası ise Emevîler'in kötü gidişatını durduramamıştır. Devletin son halifesi II. Mervan'ın son bir hamleyle yaptığı çabaları da Emevîlerin yıkılmasını engellemeye yetmemiştir. Bu bölümde Emevîlerin duraklama ve yıkılma dönemlerinde asabiyyetin yönetime nasıl ve ne derece etki ettiği üzerinde durulacaktır.

1. SÜLEYMAN B. ABDÜLMELİK DÖNEMİNDE ASABİYETİN YÖNETİME ETKİSİ

Süleyman b. Abdülmelik, kardeşi Velid b. Abdülmelik'in vefatının ardından Emevîlerin yeni halifesi olmuştur. Velid, vefat etmeden önce babası tarafından veliaht ilan edilen kardeşi Süleyman'ın yerine oğlu Abdülaziz'i veliaht yapmak istemiştir. Fakat Süleyman'ın kendisini devre dışı bırakan bu fikri kabul etmemesi nedeniyle gerginlik ortamı olmuştur. Ancak Velid b. Abdülmelik'in ölümü üzerine bu düşünce gerçekleşmemiştir.²⁸⁰ Bunun üzerine Süleyman b. Abdülmelik, abisinin kendisini saf dışı bırakma kararına destek veren Haccac b. Yusuf ve Horasan valisi Kuteybe b. Müslim başta olmak üzere onun idarecilerini cezalandırmak yaptığı ilk faaliyetlerden olmuştur.²⁸¹

²⁷⁹ İsmail Yiğit, "Süleyman b. Abdülmelik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, 2010), 38/80-81.

²⁸⁰ Belâzuri, *Ensâbi'l-Eşrâf*, 8/87; Wellhausen, *Arap Devleti ve Sükutu*, 121; Apak, *Asabiyyet*, 249.

²⁸¹ Apak, *Asabiyyet*, 249.

Süleyman, halife olduğunda vefat etmiş olan Haccac b. Yusuf'tan (H.95/M.713)²⁸² intikamını alamasa da abisi Velid b. Abdülmelik'in diğer yöneticilerini cezalandırmıştır. Kuteybe b. Müslim ise Süleyman'ın halife olmasından sonra kendisinden intikam alacağını öngörmüştür.²⁸³ Bu nedenle öncelikle Süleyman'a biat edip Horasan'daki valiliğine devam etmek istemiştir. Ancak daha Süleyman'ın bu konudaki cevabını almadan isyana kalkışan Kuteybe, bu isyan neticesinde vefat etmiştir.²⁸⁴ Süleyman b. Abdülmelik'in görevden alma konusunda hedefindeki diğer bir isim de Haccac'ın yeğeni ve damadı olan Sind fâtihi Muhammed b. Kasım olmuştur. Muhammed b. Kasım Emevîlerin fetih hareketlerinde önemli bir yer tutmasına rağmen Süleyman'ın intikam odaklı politikasının kurbanı olmuştur. Süleyman onu hapse attırmış ve kısa süre sonra da hapiste vefat etmiştir.²⁸⁵ Süleyman b. Abdülmelik, Endülüs fâtipleri Mûsâ b. Nusayr ve Târik b. Ziyâd'ı da görevlerinden almış hatta bununla da yetinmeyerek Mûsâ b. Nusayr'ın oğlu Abdülaziz b. Nusayr'ı da öldürtmüştür.²⁸⁶ Görüldüğü üzere Süleyman b. Abdülmelik selefinin valilerini yetersizliklerinden dolayı değil de kendi isteği ve intikam arzuları sebebiyle görevlerinden almıştır. Yalnız şunu da belirtmek gerekir ki Süleyman'ın böylesine keskin kararlar almasında Yemenli Yezid b. Mühelleb'in de büyük etkisi olmuştur.²⁸⁷ Böylece Süleyman b. Abdülmelik, abisi Velid'e olan tepkisi sonucu onun dönemindeki valileri görevlerinden alması nedeniyle hanedan içinde bir gerginliğin oluşmasına neden olmuştur. Aynı zamanda halife Süleyman'ın sözü edilen tepkisel uygulamaları devlet yönetiminde asabiye dayalı kararların alınmasına neden olmuştur.

Yezid b. Mühelleb, Haccac'ın kendisine yönelik yaptığı baskılar nedeniyle o dönem Remle'de veliaht olan Süleyman b. Abdülmelik'in yanına gitmiştir. Süleyman da Haccac'a olan nefretinden dolayı dönemin halifesi Velid b. Abdülmelik'e Yezid'i teslim etmemiş, yanında kalmasına izin vermiştir.²⁸⁸ Bu andan itibaren Süleyman'ın yanında yer alan Yezid, onun halife olmasının ardından Yemen kabilesine meylederek Kaysîlere karşı bir siyaset takip etmesinde etkin rol oynamıştır.²⁸⁹ Nitekim Süleyman b. Abdülmelik, halife olunca Yezid b. Mühelleb ilk olarak Irak genel valiliğine²⁹⁰ ardından da Horasan valiliğine

²⁸² Ya'kûbî, *Tarih*, 2/290; Taberî, *Tarih*, 6/495; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 4/58.

²⁸³ Taberî, *Tarih*, 6/507; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 4/76.

²⁸⁴ Taberî, *Tarih*, 6/506; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 4/76-77; Yiğit, "Süleyman b. Abdülmelik", 38/80-81.

²⁸⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 4/79; Makkarî, Şeyh Ahmed b. Muhammed et-Tilmisânî, *Nefhu't-Tîyb Min Ğusni'l-Endelûsi'r-Ratib*, Beyrut: 1986, 1/281; İqtidar Husain Sıddîqî, "Muhammed b. Kâsım", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV İslam Ansiklopedisi, 2020), 31/545-46.

²⁸⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 4/81-82; Makkarî, *Nefhu't-Tîyb*, 1/281; Sarıçam ve Aycan, *Emevîler*, 70.

²⁸⁷ Apak, *Asabiyet*, 250.

²⁸⁸ Ya'kûbî, *Tarih*, 2/288; Taberî, *Tarih*, 6/ 448-453.

²⁸⁹ Taberî, *Tarih*, 507-508.

²⁹⁰ Ya'kûbî, *Tarih*, 2/295.

getirilmiştir.²⁹¹ Dahası Medine'ye Talha b. Dâvûd el-Hadramî'yi, Basra'ya da Süfyan b. Adillâh el-Kindî'yi vali tayin etmiştir.²⁹² Hac emirliği gibi manevi önemi yüksek olan göreve de Ebû Bekir b. Muhammed b. Amr el-Ensârî'yi vazifelendirmiştir.²⁹³ Ayrıca halife Süleyman'ın Horasan bölgesinin yönetimini Yezid'e bırakmasının ardından Yezid, akrabalarını bu bölgede görevlendirmiştir. Yezid kardeşi Muhammed'i Merv'e, Müdrîb'i Belh'e ve Muhalled'i de Semerkant'a tanzif etmesiyle birlikte Horasan bölgesinin idaresi özelde Mühelleb ailesinin genelde ise Yemen kabilesinin eline geçmiştir.²⁹⁴ Böylece devletin önemli kademelerinde Yemen kabilesi mensupları yer almıştır. Ayrıca Süleyman b. Abdülmelik, Kaysî-Yemenî gerginliğinde Yemen kabilesini yanına alırken özellikle Haccac ve ailesine olan kızgınlığı nedeniyle de Kays kabilesinin karşısında yer almıştır. Sonuç itibarıyla de halifenin bu davranışları Kaysî-Kelbî hasımlığının daha da artmasına neden olmuştur.²⁹⁵

Süleyman b. Abdülmelik dönemi Emevîler'de asabiyet tezahürleri açısından önemli yer tutmaktadır. Nitekim mezkûr halifeye kadar Emevî halifeleri genel itibarıyla denge politikası takip ederken Süleyman b. Abdülmelik'in Kaysî-Kelbî çekişmesinde bir tarafa yakınlık göstermesi kabileler arasındaki dengeyi yeniden hareketlendirmiştir. Süleyman b. Abdülmelik'ten itibaren genellikle halifeler kabilelerin desteği ile yönetimin başına geçmiştir. Nihayetinde ise yönetime yakın olan kabile devletin imkanlarını kullanırken diğer kabilelerse muhalefet bloğunu oluşturmuştur. Bu itibarla yönetimin desteklediği kabile rahat bir yaşam sürerken muhalefette olan kabilelere de çeşitli baskı ve eziyetler yapılmıştır.²⁹⁶ Böylece Emevî halifeleri asabiyesi kontrol altına alıp belirli bir seviyede tutamayınca asabiyet halifeleri kontrolü altına almıştır.²⁹⁷ Bu durumun doğal sonucu olarak da devletin otoritesi sarsılmış, halk arasında hoşnutsuzluklar meydana gelmiştir.

Abdülmelik b. Mervan, sırasıyla oğulları Velid ve Süleyman'ı arkasından da Yezid'i veliaht tayin etmiştir. Süleyman b. Abdülmelik'se kardeşi Yezid'in yerine oğlu Eyyüb'ü veliaht tayin etmiş fakat oğlu Eyyüb'ün vefatı nedeniyle diğer oğlu Davud'u veliaht ilan etmek istemiştir.²⁹⁸ Ancak bu sırada hastalığı şiddetlenen halife, danışmanlarından Reca b.

²⁹¹ Taberî, *Tarih*, 6/524; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 4/83.

²⁹² Taberî, *Tarih*, 6/522.

²⁹³ Taberî, *Tarih*, 6/522.

²⁹⁴ Ya'kûbî, *Tarih*, 2/290; Taberî, *Tarih*, 6/495.

²⁹⁵ Taberî, *Tarih*, 6/523.

²⁹⁶ Ya'kûbî, *Tarih*, 2/294-96; Aycan, "Emevîler Dönemi İç Siyasî Gelişmeleri (41-132/661-750)", 166.

²⁹⁷ Sarıçam-Aycan, *Emevîler*, 69.

²⁹⁸ Ya'kûbî, *Tarih*, 2/301-302; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 11/181; Wellhausen, *Arap Devleti ve Sükutu*, 123; Yiğit, "Süleyman b. Abdülmelik", 38/80-81.

Hayvê el- Kindî'nin de önerisiyle danışma halinde olduğu Ömer b. Abdülaziz'i birinci onun arkasından da Yezid b. Abdülmelik'i ikinci veliaht tayin etmiştir.²⁹⁹

Süleyman b. Abdülmelik, 2 yıl 8 ay halifelik yaptıktan sonra³⁰⁰ H.99/M.717 yılında vefat etmiştir. Halife, dönemi boyunca özellikle kırılğan bir yapıya sahip olan kabile asabiyeti noktasında yaptığı icraatlarıyla Kaysî-Yemenî arasındaki tansiyonu daha da artırmıştır. Dolayısıyla bu süreçten sonra halife ve valiler asabiyetin sürüklediği yöne doğru eğilerek asabiyetin tesiriyle hareket etmişlerdir. Bu süreçte Emevî yönetimini önemli ölçüde şekillendiren asabiyet aynı zamanda devletin otoritesini de sarsmıştır.³⁰¹ Bu nedenle Süleyman b. Abdülmelik döneminin kabile asabiyeti açısından önemli bir köşe taşı mesabesinde olduğunu söyleyebiliriz.

2. ÖMER B. ABDÜLAZİZ DÖNEMİNDE ASABİYETİN YÖNETİME ETKİSİ

Ömer b. Abdülaziz Süleyman b. Abdülmelik'in vefatının ardından H.99/M.717 yılında halife olmuştur. Selefî Süleyman'ın kendisini veliaht ilan etmesinden sonra halife olan Ömer b. Abdülaziz, Kaysî-Yemenî bloklaşmasında herhangi bir tarafın desteğini almadan yönetime gelmiştir.³⁰² Bu nedenle halifeliğini hiçbir kabileye borçlu olmayan halife bu konuda daha rahat bir yönetim sergileme imkânı bulmuştur. Kabileler arasında daha rahat karar verme fırsatı bulan Ömer b. Abdülaziz, bu durumu yönetimi boyunca uygulamıştır.

Medine valiliği esnasında hac emirliği gibi manevi değeri son derece yüksek olan bir vazifeyi birçok defa yapan Ömer b. Abdülaziz,³⁰³ bu sayede halk arasında bilinen ve saygı duyulan bir kimse olmuştur. Ayrıca mezkûr halifenin dindar ve muttaki bir karaktere sahip olması da onun topluma güven vermesinde etkili olduğunu söyleyebiliriz.³⁰⁴ Ömer b. Abdülaziz'in toplum içerisindeki çeşitli huzursuzlukları gidererek barış ortamını yeniden tesis etmeye gayret göstermesi de bu durumun oluşmasındaki önde gelen faktörlerden birisidir.

Ömer b. Abdülaziz kendinden önceki halifelerin uyguladığı Hz. Ali'ye lanet okuma uygulamasını kaldırmış,³⁰⁵ Fedek arazisini Haşimoğullarına bırakmış,³⁰⁶ Müslüman

²⁹⁹ Wellhausen, *Arap Devleti ve Sükutu*, 123-124.

³⁰⁰ Ya'kûbî, *Tarih*, 2/299.

³⁰¹ Abdülaziz Dürî, *İlk Dönem İslâm Tarihi -Bir Önsöz-*, çev. Yücesoy Hayrettin (İstanbul: Endülüs, 2016), 125-126.

³⁰² Ya'kûbî, *Tarih*, 2/299; Taberî, *Tarih*, 6/555-556; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 4/96.

³⁰³ Taberî, *Tarih*, 6/466; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 4/45.

³⁰⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 4/114-120; Ali Hatalmış, "Emevî Halifelerinden Kaynaklı Ayırışmalara Karşı Ömer b. Abdülaziz'in İslam Toplumu Yeniden İnşa Çabası" *Mukaddime* 8/2 (2017), 339.

³⁰⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 4/98.

³⁰⁶ Ya'kûbî, *Tarih*, 2/ 306; Kasım Koç, "Ömer b. Abdülaziz'in Ehl-i Beyt ve Taraftarlarıyla İlişkileri". *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi* 7/2 (Aralık 2022), 186-193.

olmalarına rağmen hala vergi ödeyen Arap olmayan Müslümanlardan vergiyi almayı engellemiş,³⁰⁷ Hârici gruplarla da çeşitli yönlerde istişare ederek onları da teskin etmiştir.³⁰⁸ Böylece yönetimi sürekli meşgul eden sorunlar en azından mezkûr halife döneminde belirli bir süre içinde de olsa duraklamıştır.³⁰⁹ Bu uygulamalarla toplumun her kesimine eşit mesafede yaklaşmaya çalışan Ömer b. Abdülaziz, toplum içinde herkesin hakkını vererek bir ayrım gözetmemiştir.³¹⁰ Böylece toplumu ayırıştırın amiller engellenmeye çabalanırken kabile asabiyeti de kontrol altına alınmaya çalışılmıştır. Bu sebeple kabile desteğinden bağımsız yönetime gelen halife, halifelîği sürecinde de hiçbir kabileyi arkasına almamıştır. Dolayısıyla kabileler üstü bir mevkiye sahip olan Ömer b. Abdülaziz, toplum içerisindeki saygınlığını ve otoritesini kullanarak kabile asabiyetini çağrıştıran olaylar tezahür ettiği takdirde müdahale ederek olay büyümeden engellemiştir.

Meşruiyet desteğini kabile bağlantısı olmadan direkt toplumdan alan Ömer b. Abdülaziz bu sayede görevinden memnun olmadığı vali ve komutanları isteği doğrultusunda görevlerinden azletmiş, yine onların yerlerine dilediği kimseleri atamıştır. Halkın güven ve desteğini arkasına alan halife bu faaliyetleri nedeniyle de bir eleştiri almamıştır. Çünkü onun bu değişikliklerden kastının herhangi bir kabileyi düşmanlığından ya da dostluğundan olmadığı halk tarafından da malum olan bir husustur.³¹¹ Hakikaten selefi Süleyman b. Abdülmelik tarafından Horasan valiliğine getirilen Yemen kabilesine mensup Yezid b. Mühelleb hem yapılan fetihler sonucunda elde edilen ganimetler hakkında yönetime yanlış bilgi vermesi hem de Kaysîlere karşı kötü davranıp kabile asabiyeti gütmesi nedeniyle Ömer b. Abdülaziz tarafından görevden alınarak hapsedirilmişdir.³¹² Bir başka olayda ise Horasan valisi Cerrah b. Abdullah kabile asabiyetini çağrıştıran sözleri nedeniyle görevinden alınmıştır.³¹³ Görüldüğü üzere Ömer b. Abdülaziz, kabile desteğine ihtiyaç duymadığı için görevini suistimal eden vali ve komutanlarını rahatça görevlerinden alabilmiştir.

Ömer b. Abdülaziz, kendi kabilesine de bir ayrıcalık vermemiş, görevini yerine getirmeyen kabile mensuplarını da görevlerinden azletmiştir. Mesela Beni Ümeyye'den Cezire valisi Mesleme b. Abdülmelik'i görevinden alarak Kaysî Ömer b. Hübeyre'yi

³⁰⁷ İbnü'l-Esir *el-Kâmil fi't-Tarih*, 4/102-103; Belâzuri, Ebu'l Abbas b. Yahyâ b. Câbir, thk. Abdullah Enis et-Tabbâ ve Ömer Enis et-Tabbâ, *Futûhu'l-Buldân* (Beyrut, 1987), 593.

³⁰⁸ Taberî, *Tarih*, 6/555-556; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 4/102; Mes'ûdi, *Mürüccü'z-Zeheb*, 3/156.

³⁰⁹ Aycan, "Emevîler Dönemi İç Siyasî Gelişmeleri (41-132/661-750)", 167; Yiğit, "Emevîler" (İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, 1995), 11/95.

³¹⁰ Bu konuda bk. Kasım Koç, *Ömer b. Abdülaziz'in Devlet Yönetimi*, (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023).

³¹¹ Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi* (3), 200.

³¹² Ya'kûbî, *Tarih*, 2/301-302; Taberî, *Tarih*, 6/554-58; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 4/104-106.

³¹³ Ya'kûbî, *Tarih*, 2/302; Taberî, *Tarih*, 6/558-61; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 6/106; Belâzuri, *Futûhu'l-Buldân*, 600.

valiliğe getirmiştir.³¹⁴ Bu şekilde kabile asabiyetini engellemeye çalışan halife yeri geldiğinde kendi kabilesinden dahi bir kişiyi görevinden alabileceğini göstermiştir. Bu tutumunun da toplumun beğenisini kazandığını söyleyebiliriz.

Kabile desteğinden bağımsız halife olan Ömer b. Abdülaziz, yaklaşık üç yıl yaptığı halifeliği ile iç çekişmeleri engellemeye çalışmış, toplumun her ferdine ayrı değer vererek kendisinden önceki dönemlerde yapılan haksızlıkları gidermeye gayret göstermiştir. Öyle ki devlete muhalefet eden Hz. Ali taraftarları, Hâricîler ve mevalînin gönülleri alınarak dâhili problemler azaltılmıştır.³¹⁵ Buna binaen Ömer b. Abdülaziz'in sahip olduğu kabileler üstü siyasetiyle bu grupları teskin ederek iç huzuru sağlamaya çalıştığını söyleyebiliriz. Ayrıca bu dönemde toplumun halifeye güvenmesi ve muhaliflerin etkisizleştirilmesiyle birlikte asabiyet tezahürlerinin de azaldığını söyleyebiliriz. Nitekim az sayıda ortaya çıkan asabiyet tezahürleri de kısa zamanda giderilmeye çalışılmıştır.

Ömer b. Abdülaziz kısa süren halifeliğinin ardından H.101/M.720 yılında vefat etmiştir.³¹⁶ Kendisinden sonra Süleyman b. Abdülmelik'in veliaht tayin ettiği Yezid b. Abdülmelik Emevîlerin yeni halifesi olmuştur.

3. YEZİD B. ABDÜLMELİK DÖNEMİNDE ASABİYETİN YÖNETİME ETKİSİ

Süleyman b. Abdülmelik'in ikinci veliaht tayin ettiği Yezid b. Abdülmelik (II. Yezid), H.101/M.720 yılında Ömer b. Abdülaziz'in vefatı sonrasında Emevî devletinin yeni halifesi olmuştur.³¹⁷ Her ne kadar Yezid halifeliğinin başlarında selefi Ömer b. Abdülaziz'i örnek alacağını söyleyip onun valilerini görevlerinde tutsada ilerleyen süreç içerisinde bu düşüncesinden vazgeçerek eski uygulamaları yeniden yapmaya başlamıştır.³¹⁸ Öyle ki Ömer b. Abdülaziz, devleti sürekli meşgul eden Hâricîlerle bir anlaşma yolu bulmuşken II. Yezid döneminde bu grup yeniden Irak'ta isyan girişiminde bulunmuştur.³¹⁹ Bir diğer husus da Ömer b. Abdülaziz'in her Müslümana aynı değeri vermesi sonucu Arap olmayan Müslümanlardan alınan vergileri kaldırmışken II. Yezid onlardan tekrardan vergi almaya başlamıştır.³²⁰ Dolayısıyla Arap olmayan Müslümanlar da bu dönemde II. Yezid'e karşı olumsuz tavır almışlardır. Netice itibarıyla Yezid b. Abdülmelik, Ömer b. Abdülaziz'in

³¹⁴ Taberî, *Tarih*, 6/556.

³¹⁵ Mes'ûdi, *Mürücü'z- Zeheb*, 3/200-203; Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi* (3), 200.

³¹⁶ Taberî, *Tarih*, 6/556; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 4/113-14.

³¹⁷ Ya'kûbî, *Tarih*, 2/224; Taberî, *Tarih*, 6/413-417; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 4/120-121; Belâzuri, *Ensabü'l Eşraf*, 8/261; Mes'ûdi, *Mürücü'z- Zeheb*, 3/183.

³¹⁸ Belâzuri, *Ensabü'l Eşraf*, 8/262; Hakkı Dursun Yıldız, "II. Yezid", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, 2013), 43/515-16.

³¹⁹ Taberî, *Tarih*, 6/576-78; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 4/161; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 9/219.

³²⁰ Taberî, *Tarih*, 6/647; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 4/148; Aycan, "Emevîler Dönemi İç Siyasî Gelişmeleri (41-132/661-750)", 169.

oluşturduğu kaynaşma ve sükûnet ortamını bozarak yeniden karışıklıkların çıkmasına zemin hazırlamıştır.³²¹ Bu karışıklıkların arka planında ise kabile asabiyetinin olduğunu söyleyebiliriz. Bu dönemde hem kabilelerin arasının açılması hem de mevâlîye yeniden vergi yükümlülüğü getirilmesi sonucu asabiyet etkinliğini artırma imkânı bulmuştur.

II. Yezid döneminin öne çıkan en temel özelliklerinden birisi de kuşkusuz Güney ve Kuzey Araplarının arasının açılmasıdır. Seleflerinin aksine denge politikasından ayrılan II. Yezid, Kaysîlerden Haccac b. Yusuf'a olan akrabalığının da etkisiyle³²² Kaysî yanlısı bir politika takip etmiştir. Önemli bir sembol niteliği taşıyan Medine valiliğine Abdurrahman b. Dahhak b. Kays'ı tayin eden Yezid, seleflerince genel itibariyle Sakif kabilesine mensup valilerin yönettiği Irak bölgesine ise Kaysîlerin Sakif kolundan Ömer b. Hübeyre'yi tayin etmiştir.³²³ Göreve getirilen Ömer b. Hübeyre, valiliği boyunca kabile taassubuyla hareket ederek rakip gördüğü Yemenîlere karşı kötü bir muamele sergilemiş, onlardan intikam almaya çalışmıştır. Dolayısıyla Sakifliler, hem Yezid'e olan akrabalık bağlarıyla hem de Ömer b. Hübeyre'nin Irak valisi olmasıyla bu dönemde aktif rol oynayan kabilelerden olmuştur.

Yezid b. Abdülmelik'in Kays kabilesini önceleyen uygulamaları sonucu Süleyman b. Abdülmelik zamanında valilik yapan Yezid b. Mühelleb, Ömer b. Abdülaziz döneminde ise merkeze yalan beyan vermesi sonucu hapse atılmıştır. Yemen kabilesinden olan Yezid b. Mühelleb, Ömer b. Abdülaziz hastalanınca Yezid b. Abdülmelik'in halife olacağını düşünerek hayatından endişe etmesi sonucu hapisten kaçmıştır. Yezid döneminde ise Yemenî kabilelerin geri planda bırakılması nedeniyle isyan girişiminde bulunan³²⁴ İbn Mühelleb, Mesleme b. Abdülmelik'in Şam'dan organize ederek getirdiği yaklaşık 80 bin kişilik orduya³²⁵ dayanamamış ve halifenin ordusuna mağlup olmuştur.³²⁶ İbn Mühelleb'in bu isyanına Yemenli kabileler destek olurken Kaysî kabilelerse Yezid b. Abdülmelik'in Kaysî politikası sonucu halifenin tarafında yer tutmuşlardır.³²⁷ Yezid b. Mühelleb'in bu isyanı Emevî devletinin yönetiminde kabile asabiyetinin önemli bir yer tuttuğunun göstergesidir. Zira artık Emevîlerde halifelerin açıkça kabile yanlısı politika takip etmeleri, karşıt kabilelerce genel itibariyle tepkiye neden olmuştur. İşte bu yüzden Yezid b. Mühelleb de her ne kadar II. Yezid'le daha önceden bir husumeti olduğu rivayet edilse de mezkûr

³²¹ Wellhausen, *Arap Devleti ve Sükutu*, 153.

³²² Taberî, *Tarih*, 7/226.

³²³ Ya'kûbî, *Tarih*, 2/311-12; Taberî, *Tarih*, 6/617-22.

³²⁴ Belâzuri, *Ensâbu'l- Eşraf*, 8/348.

³²⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 4/126.

³²⁶ Taberî, *Tarih*, 6/578-602; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 4/127.

³²⁷ Taberî, *Tarih*, 6/311.

halifenin Kaysî politikası nedeniyle isyana kalkışmıştır. Ancak bu isyan sorunları çözmek bir yana Kaysî-Yemenî gerginliğini daha hareketli hala getirmiştir.

Önce Süleyman b. Abdülmelik öncülüğünde Kaysî politika takip edilmesi, ardından da Yezid b. Abdülmelik döneminde Yemenî siyaset güdülmesi devletin temelinde önemli yer tutan Güney ve Kuzey Araplarının aralarının daha da açılmasına sebebiyet vermiştir. Bununla beraber halifelerin kabilelerce tesir altına alınmaları nedeniyle devlete olan güven de sarsılmıştır.³²⁸ Emevî devletinin içinde vuku bulan asabiyetin etkisi bununla da kalmamış devam eden fetih hareketlerine yoğunlaşmayı engelleyerek iç karışıklıkların çıkmasına zemin hazırlamıştır. Ayrıca halifenin kabile asabiyetiyle mücadele etmek durumunda kalması Kuzey’de Hazarlar’ın, Batı’da ise Rumlar’ın devlet için tehlikeli bir hal almasına yol açmıştır.³²⁹ Neticede asabiyet ülke içi karışıklıkların çıkmasına sebep olmuş, aynı zamanda da ülke dışında Emevîler’in açığını bekleyen devletlerin olması sebebiyle dahili ve harici olumsuz bir etkisi meydana getirmiştir.

Yezid b. Abdülmelik her ne kadar halife olduğunda Ömer b. Abdülaziz’in yöntemini takip edeceğini beyan etse de ilerleyen süreç içerisinde bu beyanatının aksine bir yol takip ederek selefi döneminde kontrol altına alınmaya çalışılan kabile asabiyetinin ateşini yeniden harlamıştır. Kaysî kabilelere yakınlığı nedeniyle halkın tepkisine neden olan halifenin özellikle Yemenîlere karşı valileri eliyle yaptığı baskılar, İbn Mühelleb’in isyanıyla sonuçlanmıştır. Her ne kadar bu isyan ve dönemindeki yaşanan diğer asabiyet olayları yatıştırılsa da sonraki dönemlere etkisi yansımıştır. Bu nedenle gerek Yezid b. Abdülmelik gerekse de ağabeyi Süleyman b. Abdülmelik dönemleri kabile asabiyetinin tehlikeli boyutlara evrilmesinde oldukça önemli etkiye sahiptirler.

4. HİŞAM B. ABDÜLMELİK DÖNEMİNDE ASABİYETİN YÖNETİME ETKİSİ

Hişam b. Abdülmelik Emevîlerin beşinci halifesi Abdülmelik b. Mervan’ın oğludur. H. 105/M. 724 yılında kardeşi II. Yezid’in vefatının ardından devletin yeni halifesi olmuştur.³³⁰

Emevîlerde en uzun süre halifelik yapan isimlerden birisi olan Hişam b. Abdülmelik selefleri Süleyman b. Abdülmelik ve Yezid b. Abdülmelik dönemlerinde asabiye karşı önlem alınmak yerine bizzat taraf olunması nedeniyle asabiyet açısından zor bir süreçle karşılaşmıştır.³³¹ Üstelik Ömer b. Abdülaziz’in birleştirici rolünün terk edilmesi sonucu

³²⁸ Apak, Apak, *Asabiyet*, 254.

³²⁹ Ya’kûbî, *Tarih*, 2/302-313; Taberî, *Tarih*, 6/619; Belâzuri, *Futûhu ’l-Buldân*, 289-290.

³³⁰ Taberî, *Tarih*, 7/25; İbnü’l-Esir, *el-Kâmil fi ’t-Tarih*, 4/165.

³³¹ Atvân, *el-Emevîyyûn ve ’l-Hilafe*, (Beyrut: 1986), 193.

Arap milliyetçiliğiyle mevâlî arasında da ciddi sorunlar yaşanmıştır. Bunlara ek olarak asabiyetin tesirinden kurtulamayan ve eğlence düşkünlükleri gibi nedenlerle halktan kopan halifelerin yaptıkları olumsuz davranışlar nedeniyle halkın da devlete olan güveni azalmıştır. Ayrıca bu dönemde Hâricîlerin de isyanı sonucu iç karışıklıklar daha da derinleşmiştir. Böyle bir dönemde halife olan Hişam b. Abdülmelik genel itibariyle iç karışıklıkları çözüme kavuşturarak devleti içinde bulunduğu durumdan kurtarmaya çalışmıştır.³³² Kabile asabiyetiyle ayrıca mücadele eden Hişam, çözümü kabilelere eşit yaklaşımdan ziyade hem Kaysîlere hem de Yemenîlere aynı uzaklıkta kalmakta bulmuştur.³³³

Hişam b. Abdülmelik iç istikrarı sağlayıp kabile asabiyetini azaltmak amacıyla ilk olarak Irak valisi Kaysî Ömer b. Hübeyre'yi görevinden alarak yerine Becîle kabilesinden Halid b. Abdullah b. el Kasrî'yi Irak'a tayin etmiştir.³³⁴ Hişam bu hamlesiyle Irak bölgesinde Ömer b. Hübeyre'nin Yemenîlere yönelik yaptığı kötü muameleyi sonlandırmak istemiştir. Zira Ömer b. Hübeyre vali olduğunda Yemenîlere karşı kabile taassubuyla sert davranmıştır.³³⁵ Velid b. Abdülmelik döneminde Mekke valiliği yapan³³⁶ Halid b. Abdullah tecrübeli ve siyasi bir zekaya sahip³³⁷ olmasının ötesinde o dönem itibariyle Kaysî-Yemenî çekişmesinin dışında kalan Becîle kabilesine mensuptur. Irak bölgesinde süregelen asabiyet çatışmalarının dışında bir kabileye mensup olması sebebiyle valiliğe getirilen Halid, buradaki Kaysî etkisini azaltarak Yemenîlerin daha rahat hareket etmesini sağlamıştır. Neticede Irak'taki değişim Kaysîlerin etkisini azaltarak yönetimin elini güçlendirmiştir. Böylece Irak bölgesi halifenin denge politikası sonucu en azından Halid b. Abdullah'ın vali olduğu süre içerisinde huzurlu bir dönem geçirmiştir.³³⁸ Fakat Halid'in valilik yaptığı dönemin son yıllarında Yemenîlerin ona yaklaşması sonucunda Kaysîler muhalif olmaya başlamışlardır. Bu nedenle Halid döneminde asabiyet azalmış olmakla birlikte tamamıyla kontrol altına alınamamıştır. Ayrıca Hişam b. Abdülmelik kabile asabiyetini gözeterek Halid b. Abdullah'ın kardeşi Esed b. Abdullah'ı da Horasan'a görevlendirmiştir.³³⁹ Bu şekilde Hişam, devletin kurulduğu ilk günden itibaren asabiyet açısından sürekli sorun

³³² Atvan, *el-Emevîyyûn ve 'l-Hilafe*, 195.

³³³ Apak, *Asabiyet*, 255.

³³⁴ Ya'kübî, *Tarih*, 2/316; Taberî, *Tarih*, 7/26; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi 't-Tarih*, 4/166.

³³⁵ Iş, *ed-Devletü 'l-Ümeviyye*, 286.

³³⁶ Taberî, *Tarih*, 6/ 440.

³³⁷ Iş, *ed-Devletü 'l-Ümeviyye*, 287.

³³⁸ Abdülkerim Özaydın, "Halid b. Abdullah el-Kasrî" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (TDV İslam Ansiklopedisi, 1997), 15/281.

³³⁹ Taberî, *Tarih*, 7/37; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi 't-Tarih*, 4/173; Belâzuri, *Futûhu 'l-Buldân*, 601.

çıkaran bölgelerden olan Irak ve Horasan'daki kabileciliği etkisiz hale getirmeye çalışmıştır.

Halid b. Abdullah b. el Kasrî'nin Irak'ta Kaysîlerin alışmış olduğu yönetimin dışına çıkarak diğer kabilelere de benzer yaklaşımı sürdürmesi onları rahatsız etmiş ve Halid, Yemenî yanlısı olmakla suçlanmıştır. Gelen şikayetler üzerine asabiyet gerekçesiyle Halid'i valiliğe getiren Hişam b. Abdülmelik ilerleyen süreç içerisinde yine aynı nedenle onu görevinden almıştır.³⁴⁰ Ek olarak Kaysîlere daha yakın olan Emevî ailesinden önde gelen bazı isimlerle Halid'in arasının açık olması da onun sonunu hazırlamıştır.³⁴¹ Ayrıca Halid'in Yahudi ve Hristiyanlara olan iltiması da görevinden alınmasında etkili olmuştur.³⁴² Halid'in azlinden sonra ise Kays kabilesinden Haccac b. Yusuf'un yakın akrabası olan Yusuf b. Ömer es-Sakafî³⁴³ Irak valiliğine getirilmiştir.³⁴⁴ Bu durum da göstermektedir ki halife incittiğini düşündüğü Kaysîlerin gönlünü almak için böyle bir politika takip etmiştir. Zira Emevîler'in hüküm sürdüğü 89 yılın yarısından fazlasında Sakîf kabilesine mensup valiler Irak bölgesini yönetmiştir.³⁴⁵ Dolayısıyla Kaysîlerden olmayan bir ismin burada valilik yapması kolay bir durum olmamıştır. Halid b. Abdullah da tarafsız bir yönetim sergilemeye çalışsa da asabiyet karşısında duramamıştır. Sonuç itibarıyla Hişam b. Abdülmelik, Halid'in valilik yaptığı 15 yıllık süre boyunca Irak'ta kabile asabiyetini belli bir seviyeye indirmeyi başarsa da tam anlamıyla istediği hedefe ulaşamamıştır. O da çareyi selefleri gibi Kays kabilesinin Sakîf kolundan bir ismi vali yapmakta bulmuştur.

Hişam b. Abdülmelik'in asabiyeti engellemek için önemli tedbirler aldığı yerlerden birisi de Horasan'dır. Hişam buraya Halid b. Abdullah'ın kardeşi Esed b. Abdullah'ı tayin etmiştir.³⁴⁶ Ancak hakkında çıkan Yemenî yanlısı bir siyaset takip ettiği ithamları nedeniyle Esed'i görevinden azleden³⁴⁷ halife, peşi sıra atadığı valilerin başarısız sonuçlar almasının ardından Esed'i yeniden valiliğe getirmiş³⁴⁸ ve Esed vefatına kadar Horasan'ı yönetmiştir.³⁴⁹ Halife, Esed'in vefatının ardından da Kays kabilesinden Nasr b. Seyyar'a Horasan valiliğini teslim etmiştir.³⁵⁰ Nasr b. Seyyar, Kays kabilesine mensup olmakla

³⁴⁰ Taberî, *Tarih*, 6/232-234; Belâzuri, *Ensab*, 9/97.

³⁴¹ Mustafa Demirci, "Emevîlerin Irak Valisi Hâlid b. Abdullah el-Kasrî'nin Hayatı ve Faaliyetleri", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 4/2, 73.

³⁴² Julius Wellhausen, *Arap Devleti ve Sükutu*, 156; Sarıçam-Aycan, *Emevîler*, 83.

³⁴³ Belâzuri, *Futûhu'l-Buldân*, 395.

³⁴⁴ Ya'kûbî, *Tarih*, 2/317; Taberî, *Tarih*, 7/142-154; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 4/247.

³⁴⁵ Aycan, "Emevî İktidarının Devamında Sakîf Kabilesinin Rolü", 135-136.

³⁴⁶ Taberî, *Tarih*, 7/37; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 4/173; Belâzuri, *Futûhu'l-Buldân*, 601.

³⁴⁷ Taberî, *Tarih*, 7/52; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 4/184.

³⁴⁸ Taberî, *Tarih*, 7/99; Belâzuri, *Futûhu'l-Buldân*, 603.

³⁴⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 4/245.

³⁵⁰ Taberî, *Tarih*, 7/154-159; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 4/252.

birlikte kabilesine mutaassıplık derecesinde bağlı olmamıştır.³⁵¹ Onun tarafgir bir tutumunun bulunmaması yönetici olmasında etkili olmuştur. Ayrıca Nasr'ın, Esed b. Abdullah'ın yanında Belh'i yönetmesi ve annesinin Rebîa'ya bağlı Tağlib kabilesinden olmasıyla Yemenîlerin de bu tercihi kabul etmesini sağlamıştır.³⁵² Hişam bu şekilde Horasan'da da Kaysî-Yemenî gerginliğini engellemeye çabalayarak mutedil bir anlayış sergilemiştir.³⁵³ Yaptığı vali değişikliği hamleleriyle de asabiyeti kırarak sükuneti sağlamayı amaçlamıştır.

Emevîler dönemi boyunca süregelen Hicaz bölgesini Kureyş kabilesinin yönetme geleneği Hişam döneminde de devam etmiştir. İbrahim b. Hişam el-Mahzûmî'yi Hicaz'a tayin eden³⁵⁴ halife Ermeniya-Azerbeycan bölgesine de Muhammed b. Mesleme'yi vali olarak görevlendirmiştir.³⁵⁵ Genel itibarıyla akrabalarını çok fazla yönetime getirmeyen halife bu hususta dengeyi sağlamaya çalışmıştır. Kendisinden önce halifelik yapan Muaviye b. Ebi Süfyan ve Abdülmelik b. Mervan'ın yaptığı gibi asabiyeti kontrol altına almaya çalışan halife, asabiyetin kendisini kontrol etmesine izin vermemiştir.³⁵⁶ Bu nedenle onun halifelik süresinin de tıpkı iki selefinde olduğu gibi yirmi yıla yaklaşmasında asabiyeti muvazenede tutma politikasının etkili olduğunu söyleyebiliriz.

Hişam b. Abdülmelik döneminde kabile asabiyeti mücadelelerinin yanında Emevî-Haşîmi rekabetinin devamı niteliğinde sayılabilecek Zeyd b. Ali isyanı yaşanmıştır. (H. 121-122/M. 738-739).³⁵⁷ Haşimilerden Hz. Hüseyin'in torunu olan Zeyd b. Ali'nin isyanında Irak'a Halid b. Abdullah'ın yerine tayin edilen Yusuf b. Ömer'in Kaysîleri destekler nitelikteki davranışları etkili olmuştur. Nitekim Kaysîlilerin rakibi konumundaki Yemenli kabilelerin bu isyana destek vermesi yukardaki durumu destekler mahiyettedir. Ancak Zeyd b. Ali isyanının altındaki temel etken Haşimilerin hilafette kendi haklarının olduğu düşüncesidir.³⁵⁸ Zeyd b. Ali de bu düşüncüyü gerçekleştirmek üzere harekete geçmiş, fakat Kufelilerin kendisine verdiği sözlerden vazgeçmeleri nedeniyle bu isyan bastırılmıştır. Sonuçta Zeyd b. Ali başta olmak üzere isyana katılan pek çok insan öldürülmüş ve bu kalkışma Hz. Hüseyin olayına benzerliği nedeniyle ikinci Kerbela olayı olarak değerlendirilmiştir.³⁵⁹ Halife Hişam döneminde bu isyan her ne kadar çok büyümeden

³⁵¹ Apak, *Ana Hatları İslam Tarihi* (3), 219.

³⁵² Taberî, *Tarih*, 7/154.

³⁵³ Atvan, *el-Emevîyyûn ve'l-Hilafe*, 195-196.

³⁵⁴ Taberî, *Tarih*, 7/29.

³⁵⁵ Ya'kûbî, *Tarih*, 2/318; Taberî, *Tarih*, 7/107.

³⁵⁶ Apak, *Asabiyet*, 256.

³⁵⁷ Ya'kûbî, *Tarih*, 2/325-327; Taberî, *Tarih*, 7/160-173; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 4/256-261; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 9/329-331; Mes'ûdî, *Mürüccü'z-Zeheb*, 3/217-218.

³⁵⁸ Sarıçam, İbrahim, *Emevî-Haşîmi İlişkileri*, 309.

³⁵⁹ Ya'kûbî, *Tarih*, 2/325-27; Taberî, *Tarih*, 7/160-73; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 4/256-261, 265.

bastırılrsa da sonuçları itibariyle Emevîlere çok fazla zarar vermiştir. Çünkü bu olay sonucu Abbasîlerin ayak sesleri daha çok duyulurken Irak'taki muhaliflerin de yönetime olan öfkesi de daha çok artmıştır.³⁶⁰

Hişam b. Abdülmelik devleti toparlamak için sadece siyasi adımları yeterli görmemiş, aynı zamanda ekonomik uygulamalar da gerçekleştirmiştir. Hişam devletin harcamalarını belirli bir seviyede tutarak para akışını kontrol ederken aynı zamanda ek kaynak da oluşturmak için mevâlînin vergilerini de artırmıştır.³⁶¹ Bu uygulama neticesinde ise Ömer b. Abdülaziz'in Arap olmayan Müslümanlardan kaldırdığı vergilerin halefleri tarafından yeniden uygulanması mevâlînin yönetime olan bakış açısını değiştirmiştir.³⁶² Bu sebeple İslamiyet'ten uzaklaşan mevâlî, Hişam yönetimine karşı çıkan muhalif hareketleri desteklemiş ve aynı zamanda isyana kalkışmışlardır.³⁶³

Emevîlerin kendilerine gayr-i müslim gibi yaklaşımlarından rahatsızlık duyan mevâlî Hâris b. Süreyc isyanını desteklemiştir. Horasan bölgesinde isyana kalkışan Hâris bölgedeki Ezdliler, Temîmliler, Bekrliler ve Türklerin desteğini alarak Emevîlerin üzerine yürümüştür.³⁶⁴ Hâris bölge halkının da desteğini alarak Belh şehrini kontrol altına aldıktan sonra Merv şehrine yönelmiş ve Merv valisi Âsım b. Abdullah el-Hilâlî'nin karşısında tutunamayarak mağlup olmuştur.³⁶⁵ Hâris b. Süreyc her ne kadar ordusunu toparlayıp yeniden eski gücüne ulaşmaya çalışsa da Emevî valileri buna izin vermemiştir.³⁶⁶ Ancak Hâris'in isyan girişimi sonucu Emevîler doğu bölgelerinde otoritesini büyük oranda kaybetmiştir.³⁶⁷ Dolayısıyla mevâlînin ekonomik nedenlerle takip ettiği asabiyet hissi Emevîlere ciddi manada zarar vermiştir. Üstelik asabiyetin tesiri Hâris'in isyana başladığı Horasan'la sınırlı kalmamış, Kuzey Afrika ve Endülüs'te de benzer isyanlar görülmüştür. Ifrıkîye-Mağrib bölgesinde halihazırda devam eden Kaysî-Yemenî gerginlikleri nedeniyle halife bu bölge için de asabiyeti engelleme çabası içine girmiştir. Halife Yemenî siyaset takip eden Bişr b. Safvan el-Kelbî'nin 109 (727) yılında vefat etmesinin ardından Kays kabilesinden Ubeyde b. Abdurrahman b. es-Sülemî'yi bu bölge için vali belirlemiştir.³⁶⁸ Ne var ki Hişam'ın kabile taassubuna set çekmek için görev verdiği vali tam tersi hareket

³⁶⁰ Sarıçam, *Emevi-Haşimi İlişkileri*, 320; Atçeken, “Hişam b. Abdülmelik'in Halifeliği ve Şahsiyeti”, 84.

³⁶¹ Belâzuri, *Futûhu'l-Buldân*, 210-211.

³⁶² Apak, “Şuûbiyye Hareketinin Tarihi Arka Planı ve Tezâhürleri: Asabiyyeden Şuûbiyyeye”, 30.

³⁶³ Taberî, *Tarih*, 7/200-206.

³⁶⁴ Taberî, *Tarih*, 7/113-127; Nadir Özkuyumcu, “Hâris b. Süreyc” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, 1997), 16/201.

³⁶⁵ Taberî, *Tarih*, 7/113-127; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 4/218-220.

³⁶⁶ Özkuyumcu, “Hâris b. Süreyc”, 16/201.

³⁶⁷ Taberî, *Tarih*, 7/96-99.

³⁶⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 4/187.

ederek Kaysî bir yol izlemiştir. Öyle ki vali önemli görevlere soydaşlarını getirerek³⁶⁹ Kaysîlilerin nüfuzlarını güçlendirmiş ve Yemenîlere de kötü muamele etmekten geri durmamıştır.³⁷⁰ Ayrıca bu dönemde Endülüs'te 114/732 yılında gerçekleşen Balâtü's-Şühedâ Savaşının ardından Emevîlerin Avrupa'daki ilerleyişi duraklamıştır.³⁷¹ Fetih hareketlerinin kesintiye uğraması sonucu Endülüslü Müslümanlar kendi iç problemlerine yönelmişler ve özellikle gerçekleşen savaşlarda Araplardan daha fazla mücadele ettiklerini, ama Arapların kendilerine siyasi ve ekonomik açıdan daha farklı muamele etmeleri nedeniyle zaman zaman Emevîler'e baş kaldırmışlardır. Halife Hişam hem bu isyanları bastırmak hem de kabile asabiyetini güçlendiren faaliyetlerinden dolayı es-Sülemî'yi görevinden alarak³⁷² yerine Ubeydullah b. Habbâb'ı Kuzey Afrika ve Endülüs valiliğine getirmiştir.³⁷³ Fakat asabiyeti engellemek amacıyla valiliğe getirilen İbn Habbâb selefinden daha da ileri giderek Arap milliyetçiliği güden bir siyaset izlemiştir. Onun bu siyaseti sonucu bölgede yaşayan mevâlî, Hâricîler ve Berberîlerin rahatsız olmasıyla isyanlar baş göstermiştir. Daha ziyade Hâricî ve Berberî kaynaklı çıkan bu isyanlar sonucu bölgede vali zor durumda kalmış, Emevîler'in eli zayıflamıştır.³⁷⁴ Bu nedenle vali değişikliği bölgede sükûnetin sağlanmasında yeterli olmamıştır. Bunun üzerine Külsüm b. İyâd'ı vali tayin eden Hişam onun komutasında bir ordu hazırlayarak Kuzey Afrika'ya sevk etmiştir.³⁷⁵ Ne var ki Hişam'ın ordusu Berberîler karşısında isyanı engellemek bir yana ağır bir mağlubiyet almış ve Külsüm'ün de içinde bulunduğu binlerce asker öldürülmüştür.³⁷⁶ Külsüm'ün öldürülmesinin ardından bölgeye daha önce Mısır valiliği yapan Hanzale b. Safvân el-Kelbî'yi vali olarak görevlendirmiştir. Bölgeye gelen Hanzale vakit kaybetmeksizin Berberîler üzerine ordu hazırlayıp isyanı durdurmaya çalışmıştır. Nitekim bu isyanı durdurmak için halktan da destek alan Hanzale, Kayravan'da Berberîleri mağlup ederek

³⁶⁹ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 4/187.

³⁷⁰ Nadir Özkuyumcu, “Hişam b. Abdülmelik” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, 1998), 18/149.

³⁷¹ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 4/209-210; Abdülkerim Özeydin, “Balâtü's-Şühedâ” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, 1992), 5/391-392; bk. İsmail Hakkı Atçeken, “Puvatya (Balâtü's-Şühedâ) Savaşı ve Etkileri Üzerine Bir Araştırma”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/8 (01 Eylül 1998), 243-263; İsmail Ceran, “Puvatya Savaşı (732)”, *Dergiabant* 4/8 (10 Aralık 2016), 17-47.

³⁷² İsmail Hakkı Atçeken, *Hişam b. Abdülmelik'in Halifeliği ve Şahsiyeti*, (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1997), 187.

³⁷³ Ya'kübi, *Tarih*, 2/318; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 4/224-227.

³⁷⁴ Atçeken, “Hişam b. Abdülmelik'in Halifeliği ve Şahsiyeti”, 187.

³⁷⁵ Ya'kübi, *Tarih*, 2/318; Taberî, *Tarih*, 6/285; Wellhausen, *Arap Devleti ve Sükutu*, 163.

³⁷⁶ Ya'kübi, *Tarih*, 2/318; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 4/224-227; Taberî, *Tarih*, 6/285; Wellhausen, *Arap Devleti ve Sükutu*, 163.

isyanı durdurabilmiştir.³⁷⁷ Her ne kadar isyanın önüne geçilse de Kuzey Afrika ve Endülüs'te Emevîler'in hakimiyeti güç duruma düşmüştür.

Gayr-i Arap olmaları nedeniyle Araplar tarafından kendilerine farklı muamele yapıldığını düşünen Berberîler dini, siyasi ve ekonomik açıdan Araplarla aynı haklara sahip olmayı istemişlerdir. Müslüman olmalarına rağmen vergi vermeleri, valilerin ganimette eşit davranmaması ve Araplara öncelik verilmesi nedeniyle Emevîler'e karşı çıkmış ve bunun İslam diniyle bağdaşmadığını ifade etmişlerdir.³⁷⁸ Emevîlerin Arap olmayan Müslümanlara karşı takındığı bu tutum nedeniyle birçok isyan meydana gelmiş ve sonuçta Emevîler büyük güç kaybetmiştir. Bir bakıma halife Hişam devletin ekonomisini düzeltmek amacıyla mevâlîye vergileri artırsa da çıkan isyanları durdurmak için kazandığının çok daha fazlasını harcamak durumunda kalmıştır.

Hişam b. Abdülmelik döneminde asabiyet duygusu siyasi olaylarda kontrol altına alınmaya çalışılırken kültürel faaliyetlerde ise Arap milliliği devam etmiştir. Abdülmelik b. Mervan döneminde başlayan divan defterlerini Arapçaya tercüme etme işlemi Hişam döneminde de devam etmiştir. Divanları yeniden düzenleyen Hişam, Horasan'daki yazışmaları Fars dilinden Arapçaya çevirmiştir.³⁷⁹ Ayrıca tarih ve yönetimle ilgili bazı kitaplar da bu dönemde Arapçaya kazandırılmıştır.³⁸⁰ Dolayısıyla edebiyata düşkün olan halife Hişam'ın Arap diline de büyük önem verdiğini söyleyebiliriz.

Hişam b. Abdülmelik döneminde cereyan eden bir diğer olay da veliaht meselesidir. Yezid b. Abdülmelik oğlu Velid'i yaşının küçük olması nedeniyle ikinci veliaht tayin ederken kardeşi Hişam'ı birinci veliaht tayin etmiştir. Ancak Hişam halife olduktan sonra yeğeni Velid'in eğlence ve av partileri gibi şeylerle uğraşması üzerine onu uyarmış, veliaht olduğunu hatırlatmıştır. Ancak Velid'in hareketleri devam edince bu kez Hac emiri tayin ederek düzelmesini umut etmiştir. Ne yazık ki buradan da beklediği neticeyi alamayan Hişam, onu azledip yerine kardeşi Mesleme'yi veliaht olarak düşünmüştür. Bu fikri kabul etmeyen Velid amcasının yanından ayrılarak Suriye hac yolu güzergâhındaki Erzuh'a gitmiştir. Kendisine yapılan ödemenin kesilmesi de Velid'i kararından vazgeçirmeye yetmemiştir. Nihayetinde ise Velid halife Hişam'ın birinci veliahtı olarak kalmış ve onun vefatıyla halife olmuştur.

³⁷⁷ Özdemir, "Hanzale b. Safvân el-Kelbî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, 1997), 16/52-53.

³⁷⁸ Atçeken, "Hişam b. Abdülmelik'in Halifeliği ve Şahsiyeti", 97-98.

³⁷⁹ Lapidus, *İslâm Toplamları Tarihi*, 1/146; Özkuyumcu, "Hişam b. Abdülmelik", 18/149.

³⁸⁰ İş, *ed-Devletü'l-Ümeviyye*, 286.

Hişam b. Abdülmelik selefleri Süleyman b. Abdülmelik ve II. Yezid dönemlerinde artan asabiyete bağlı yönetim anlayışının önüne geçmeye çalışmıştır. Nitekim her iki halifenin selefleri asabiyet muvazenesini korumaya çalışırken onların dönemlerinde asabiyette büyük bir artış meydana gelmiştir. Hişam halife olduğunda ise selefinin aksine asabiyeti kontrol ederek kabileler üstü bir yönetim sergilemek istemiştir. Nihayetinde atadığı valilerle ve kabilelere yaklaşımıyla özellikle halifeliğinin ilk yıllarında bunu başarmıştır. Ancak ilerleyen süreçte özellikle Kaysî kabilelerin valilere yönelik şikayetlerinin artması sonucu Irak, Horasan ve Ifrıkıye valiliklerine Kayslı yöneticiler atamıştır. Bununla beraber halife yeri geldiğinde bu yöneticileri de görevden almaktan geri durmamıştır. Bu şekilde asabiyetin yönetimi ele geçirmesine müsaade etmemiştir. Fakat Emevîlerin zor döneminde halife olan Hişam asabiyeti engelleyerek devleti ayakta tutmak için büyük çaba sarf etsede bu konuda tam anlamıyla başarılı olamamıştır. Ayrıca Berberî ve mevâlî isyanlarının yaşandığı bu dönemde Hâricîler de yönetime baş kaldırmışlardır. İsyânların başladığı bölgelerde sulh tesis edilerek Arap hakimiyetini yeniden egemen kılmaya çalışan Hişam b. Abdülmelik halifeliği süresince bu isyanlarla ve asabiyetle mücadele edilmiştir. H.125/M. 743 tarihinde vefat eden Hişam b. Abdülmelik'in³⁸¹ yerine II. Yezid'in veliaht tayin ettiği Velid b. Yezid halife olmuştur.

5. VELİD B. YEZİD DÖNEMİNDE ASABİYETİN YÖNETİME ETKİSİ

Velid b. Yezid, Hişam'ın vefatından sonra Emevî tahtının yeni sahibi olmuştur. (H.125/ M. 743) Selefi Hişam b. Abdülmelik'in asabiyet politikasını terk eden II. Velid siyasi alanda kabileciliğin hâkim olduğu döneme geri dönmüştür.³⁸²

Hişam b. Abdülmelik'in halifeliğinin özellikle son yıllarında asabiyetin dengede tutulması amacıyla Kaysî valiler atanmıştır. Fakat Hişam bu tayinleri esnasında kabile övünmesini çağrıştıran olaylar karşısında önlem olarak Kaysî-Yemenî rekabetini önlemeye çalışmıştır. Fakat II. Velid halife olduktan sonra açık bir şekilde Kaysîleri desteklerken Yemenliler zor durumda kalmıştır.³⁸³ II. Velid selefi Hişam dönemindeki Irak valisi Yûsuf b. Ömer es-Sekafî ve Horasan Valisi Nasr b. Seyyâr dışındaki bütün valileri azletmiştir. Bunun yanında Yemen kabilesine mensup olan diğer devlet görevlilerini de görevlerinden almıştır.³⁸⁴ Bu uygulamaya neden olarak ise selefi Hişam'ın kendisini azletmeyi düşündüğünde onun kararına destek vermeleri olduğu belirtilmiştir. Ayrıca II. Velid'in

³⁸¹ Taberî, *Tarih*, 7/200.

³⁸² Ya'kûbî, *Tarih*, 2/331.

³⁸³ Taberî, *Tarih*, 7/234-235.

³⁸⁴ Ya'kûbî, *Tarih*, 2/331; Taberî, *Tarih*, 7/291-292.

annesi, Haccac b. Yusuf'un kardeşi Muhammed b. Yusuf'un kızıdır. Bu husus da II. Velid'in Kaysî politika takip etmesinde etkili olmuştur.³⁸⁵ Dayısı Yûsuf b. Muhammed'i İbrahim b. Hişam b. el-Mahzûmî'nin yerine Hicaz'a vali olarak tayin etmesi de bu görüşü desteklemektedir.³⁸⁶

II. Velid Kaysîlerin şikayetleri sonucu Hişam tarafından Irak valiliğinden azledilip hapse atılan Halid b. Abdullah el-Kasrî'yi rakibi sayılabilecek Yusuf b. Ömer'e 50 milyon dirhem ücret bedeliyle teslim etmiştir.³⁸⁷ Halid'i işkence ederek öldüren koyu Kaysî Yusuf b. Ömer, Yemenlilerin düşmanlığını iyiden iyiye artırmıştır.³⁸⁸ Halid her ne kadar Yemenî olmasa da valiliği döneminde Yemenli kabilelere destek olması ve Kaysîlerin Yemenlilere yönelik davranışları nedeniyle Yemenli kabileler II. Velid'e düşman olmuşlardır.³⁸⁹

Halife Velid b. Yezid döneminde cereyan eden olaylardan bir diğeri de Hişam b. Abdülmelik döneminde ayaklanan Zeyd b. Ali'nin oğlu Yahya b. Zeyd b. Ali isyanıdır. Bu isyan Horasan valisi Nasr b. Seyyar tarafından bastırılrsa da Yahyâ'nın başının kesilip bedeninin bir müddet asılı bir şekilde teşhir edilmesi, bölgede Emevîlerin güç kaybetmesine neden olmuştur.³⁹⁰ Ayrıca bu olay Emevî-Haşîmi rekabetini daha da artırmıştır. Horasan'da II. Velid döneminde Yahyâ b. Zeyd olayının yanında Kaysî-Yemenî kabileleri arasında tansiyon yükselmiş ve zaman zaman gerginlikler yaşanmıştır.³⁹¹ Böylece Hişam'ın oldukça titiz davrandığı Horasan bölgesi daha üzerinden bir yıl geçmeden yeniden karışmıştır.

II. Velid döneminde Ümeyyeoğulları arasında da çeşitli gerginlikler meydana gelmiştir. II. Velid kendisini veliahtlıktan azletmek isteyen amcasının valilerini ve memurlarının kâhir ekseriyetini görevlerinden almıştır. Hatta onun yakınlarına çeşitli cezalar vererek baskı yapmıştır. Bazılarının da mallarına el koyması ve sürgüne göndermesi, kabile içinde II. Velid'in itibar kaybetmesine ve halifeliğinin tartışılmasına sebebiyet vermiştir.³⁹²

Velid b. Yezid döneminde meydana gelen kabile içinde ve dışında yaşanan olaylar onun sonunu hazırlamıştır. Çünkü Beni Ümeyye onun bu tasarruflarından rahatsız olmuş ve

³⁸⁵ Ya'kûbî, *Tarih*, 2/331.

³⁸⁶ Ya'kûbî, *Tarih*, 2/331; Taberî, *Tarih*, 7/226-227.

³⁸⁷ Ya'kûbî, *Tarih*, 2/326-327.

³⁸⁸ Ya'kûbî, *Tarih*, 2/331; İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, 2/111; Taberî, *Tarih*, 7/232-234.

³⁸⁹ Ya'kûbî, *Tarih*, 2/333; Taberî, *Tarih*, 7/233-237.

³⁹⁰ Ya'kûbî, *Tarih*, 2/331-32; İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, 2/111; Taberî, *Tarih*, 7/228-231; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 4/290; Mes'ûdî, *Mürüccü'z-Zeheb*, 3/225.

³⁹¹ Ya'kûbî, *Tarih*, 2/333.

³⁹² Taberî, *Tarih*, 7/248.

devletin bekası için II. Velid'i görevden alarak halifelğe Yezid b. Velid b. Abdülmelik'i (III. Yezid) getirmek üzere anlaştırmışlardır.³⁹³

II. Velid döneminde, Halid b. Abdullah el- Kasrî'nin işkence yapılarak öldürülmesi Yemenli kabileleri yönetime karşı kıskırtırken Yahyâ b. Zeyd olayı da zaten Emevîlerle bir gerginliği olan Haşimoğullarını daha da öfkelenmiştir. Bunlara binaen hanedan üyelerine verilen çeşitli cezalar ve yapılan baskılar da eklenmesi sonucu tüm bu grupların desteğiyle Yezid b. Velid b. Abdülmelik yönetime baş kaldırmıştır. H. 126/M. 744 yılında gerçekleşen bu ihtilal sonucu Yezid b. Velid önemli bir savunmayla karşılaşmaksızın II. Velid'i öldürerek Emevîlerin yeni halifesi olmuştur.³⁹⁴ Fakat gerçekleşen bu devrim sorunların bitmesi bir yana hilafete geçmek için ihtilal yapılabileceği düşüncesini oluşturmuş ve haneden için hilafet kavgalarının da artmasına yol açmıştır.³⁹⁵

6. YEZİD B. VELİD DÖNEMİNDE ASABİYETİN YÖNETİME ETKİSİ

Velid b. Yezid'in siyasi ve sosyal alanda uyguladığı politikaları nedeniyle Emevî ailesinin onu görevden alması sonucu altıncı Emevî halifesi olan Velid b. Abdülmelik'in oğlu Yezid b. Velid b. Abdülmelik'e (III. Yezid) yeni halife olarak biat edilmiştir.³⁹⁶ Emevîlerin ilk iç ayrışması sonucu halife olan III. Yezid'den itibaren asabiyyet sadece kabileleri ayrıştıran bir güç olmamış aynı zamanda halifelerin değişmesine de neden olmuştur. III. Yezid'in arkasına Kelbîleri alarak halife olmasından itibaren Kaysî-Yemenî çekişmesi farklı bir boyut kazanmış ve devletin zeminini teşkil eden bu iki kabile aynı halifeye biat etmekten imtina etmişlerdir.³⁹⁷

III. Yezid idareye sahip olduğunda Ömer b. Abdülaziz'in yönetimini örnek alacağını³⁹⁸ söylese de çok geçmeden halife olurken büyük oranda destek aldığı Yemenlileri önemli görevlere getirmiş, Kaysîlari da görevlerinden almıştır. Öyle ki Horasan valisi Nasr b. Seyyar dışında selefinin Kaysî valilerini görevden alarak yeni valiler görevlendirmiştir.³⁹⁹ Bu hususta özellikle Yemenlilere açıkça düşmanlığıyla bilinen Yusuf b. Ömer es-Sakafi'yi görevden alarak yerine Mansûr b. Cumhûr'u tayin etmiştir.⁴⁰⁰ Ne var ki beklediği neticeyi alamayan halife özellikle kendisine biat etmeyen Horasan valisi Nasr b. Seyyar'dan

³⁹³ Taberî, *Tarih*, 7/ 218-219.

³⁹⁴ Ya'kûbî, *Tarih*, 2/333-35; İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, 2/153-154; Taberî, *Tarih*, 7/231-54; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 4/299-306.

³⁹⁵ Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi* (3), 242.

³⁹⁶ Ya'kûbî, *Tarih*, 2/333-335; Taberî, *Tarih*, 7/261-262; İbnü'l-Esîr *el-Kâmil fi't-Tarih*, 4/308.

³⁹⁷ Apak, *Asabiyyet*, 262.

³⁹⁸ Taberî, *Tarih*, 7/268-69; Mes'ûdi, *Mürüccü'z-Zehab*, 3/234-35; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 10/13-14; Mevlüt Koyuncu, "Yezîd III" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, 2013), 43/516-17.

³⁹⁹ Atvân, *el-Emevîyyûn ve'l-Hilafe*, 221.

⁴⁰⁰ Taberî, *Tarih*, 7/270; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 4/311.

gelebilecek tehlikelere tedbir amacıyla 126/744 yılında Mansur'un yerine Emevî halifelerinden Ömer b. Abdülaziz'in oğlu Abdullah b. Ömer b. Abdülaziz'i Irak bölgesine vali tayin etmiştir.⁴⁰¹ Halife bu hamlesiyle bölgede asabiyetten gelebilecek tehlikeleri önlemeyi amaçladığı gibi Emevî nüfuzunu da artırmaya çalışmıştır.

Sükûnet sağlamayı vaat ederek ihtilal sonucu halife olan III. Yezid döneminde de çeşitli isyanlar baş göstermiştir. Bu isyanlardan bazıları selefi II. Velid'in intikamını almak amacıyla çıkarken bazıları da halifenin görevlendirdiği valilere tepki olarak gelişmiştir.⁴⁰² Diğer taraftan III. Yezid'in ihtilal sonucu halife olması vuku bulan isyanlarda Emevîlerin de kendi içinde taraf olmasının yolunu açmıştır. Nitekim III. Yezid henüz halife olduğunda isyancı gruplar Ümeyyeoğullarından bir ismin önderliğinde toplanmışlar ve siyasi bir destek alarak daha da güçlenmeyi amaçlamışlardır.⁴⁰³ Emevî hanedanından da destek alan bu düşünce kabile asabiyetinin daha da alevlenmesine neden olmuştur. Yezid b. Velid asabiyeti teskin etmek amacıyla II. Velid'den hilafeti alsa da kendi döneminde asabiyetin tezahürü ve yönetime yansması artarak devam etmiştir.

Velid b. Yezid'in hilafetten alınmasının ardından yeni halife III. Yezid'e biat etmeyen Humuslular Emevî ailesinden Yezid b. Hâlid b. Yezid'i de aralarına alarak II. Velid'in intikamını almak amacıyla isyan etmişlerdir. III. Yezid'e maktûl halife II. Velid'in çocuklarının veliaht tayin edilmesi⁴⁰⁴ ve aynı zamanda yoksun kılındıkları haklarının kendilerine verilmesiyle itaat edeceklerini söylemişlerdir.⁴⁰⁵ Ancak temelde bulunan sebepse asabiyet nedeniyle kendilerinden kısılan siyasi ve ekonomik menfaatlerini geri almaktır.⁴⁰⁶ Fakat III. Yezid'in önce Süleyman b. Hişâm b. Abdülmelik'i ve arkasından Abdülazîz b. Haccâc'ı isyancılar üzerine göndermesi sonucu Humuslular bir reaksiyon göstermeden mağlup olmuşlar ve III. Yezid'e biat etmişlerdir. Onların tekrar isyana kalkışmalarını önlemek amacıyla biatlarını kabul ederek gönüllerini hoşnut etmiştir.⁴⁰⁷

III. Yezid dönemindeki bir diğer isyan hareketi de Filistin ve Ürdün'de görülmüştür. II. Velid'in vefatının ardından Yemenîlerin lideri konumunda olan Said b. Ravh b. Zinba'nın teklifiyle Emevî halifelerinden Süleyman b. Abdülmelik'in oğlu Yezid b.

⁴⁰¹ Taberî, *Tarih*, 6/285; Wellhausen, *Arap Devleti ve Sükutu*, 282; Mevlüt Koyuncu, "Yezid b. Velid b. Abdülmelik", *Tarih Dergisi*, 36 (Temmuz 2011), 291.

⁴⁰² Ali Aksu, "Yezid b. Velid'in Hayatı ve Halifeliği", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4 (Aralık 2000), 293.

⁴⁰³ Yiğit, *Emevîler*, 121; Koyuncu, "Yezid III", 43/516.

⁴⁰⁴ Taberî, *Tarih*, 7/263; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*, 10/13.

⁴⁰⁵ Taberî, *Tarih*, 7/263.

⁴⁰⁶ Aksu, "Yezid b. Velid'in Hayatı ve Halifeliği", 295.

⁴⁰⁷ Taberî, *Tarih*, 7/266; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*, 10/14.

Süleyman'a biat edilmiştir.⁴⁰⁸ Ürdün'de ise Muhammed b. Abdülmelik'e biat edilerek halife III. Yezid'in tanınmadığı ilan edilmiştir.⁴⁰⁹ Süleyman b. Hişam'ı Şam ve Humus'tan organize ettiği orduyla görevlendiren halife bu başkaldırıları da engellemeyi başarmıştır. Nihayetinde Filistin ve Ürdün'de III. Yezid'i halife olarak kabul etmiştir.⁴¹⁰

Cezire valisi olan Mervan b. Muhammed III. Yezid'in halifeliğini reddederek maktûl halife II. Velid'in intikamını almak maksadıyla yönetime baş kaldırmıştır.⁴¹¹ Hareketini daha da tesirli hale getirmeye çalışan Mervan, II. Velid'in kardeşi Ğamr b. Yezid'i tarafına çekmeyi başarmıştır.⁴¹² Ayrıca çoğu Kaysîlerden oluşan bölge halkı III. Yezid'in Yemenlilere daha yakın olduğunu düşünerek bu isyana destek olmuşlardır. Ancak bölgedeki Yemenîlerin öncü ismi olan Sabit b. Nuaym ve beraberindekiler Mervan'ın Ermeniyye-Azerbaycan bölgesini terk edip Cezire'ye doğru yola çıkmasını fırsat bilerek onun ayrılışıyla birlikte isyan girişimi başlatmışlardır.⁴¹³ Mervan b. Muhammed bölgeye dönüp tekrar sükuneti sağlasa da halife III. Yezid'in kendisine yönelik sulh teklifini kabul ederek hareketini sonlandırmıştır.⁴¹⁴ Mervan'ın II. Velid'in ölümünü ileri sürerek başlattığı bu hareket asabiyyetin konumunun ulaştığı son noktayı göstermektedir.⁴¹⁵ Hem Emevî ailesinden Mervan'ın yönetime gelme çabası hem de bölgede Kaysî-Yemenî gerginliği asabiyyetin bu dönemde etkinliğini belli etmektedir. Ayrıca III. Yezid dönemindeki diğer isyanlarda kabileler yönetime karşı çıkarken Emevîlerden bir kimseden destek alarak hareket etmişlerdir. Fakat bu isyan doğrudan Emevîler'in kendi içindeki çözülmeden kaynaklanmıştır.

III. Yezid dönemi kabile asabiyyetinin en üst seviyeye çıktığı dönemlerden biri olmuştur. Mezku'r halifenin selefleri döneminde daha çok yönetilen kabileler arasında görülen asabiyyet bu kez yönetici pozisyonunda olan Emevîler'in de içine sıçramıştır. III. Yezid'in ihtilal sonucu halife olmasıyla kabile içinde belirginleşen asabiyyet gerçekleşen isyanlarla da geri dönülmez bir hal almıştır. Altı ay gibi kısa bir süre halifelik yaptıktan sonra vefat eden⁴¹⁶ III. Yezid, sükuneti sağlamayı vaat etse de olayları daha da karmaşık hale getirmiştir.

⁴⁰⁸ Taberî, *Tarih*, 7/266; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 10/14.

⁴⁰⁹ Taberî, *Tarih*, 7/266; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 10/14.

⁴¹⁰ Taberî, *Tarih*, 7/268.

⁴¹¹ Taberî, *Tarih*, 7/281; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 4/321; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 10/16.

⁴¹² İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 10/16.

⁴¹³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 4/321.

⁴¹⁴ Taberî, *Tarih*, 7/281; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 4/321.

⁴¹⁵ Ferruh, *Tarihu Sadri'l-Islâm ve'd-Devleti'l Ümeviyye*, 190.

⁴¹⁶ Taberî, *Tarih*, 7/298-299; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 4/321.

III. Yezid'in ardından birinci veliaht tayin edilen İbrahim b. Velid'e biat edilmiştir.⁴¹⁷ Ancak III. Yezid döneminde bozulan siyasi durum karşısında otoritesini kurmakta zorlanan halife sadece Şam halkının desteğini alabilmiştir. Kaysî kabilelerden de biat alamayan halife için esas sorunsu III. Yezid döneminde baş kaldıran Mervan b. Muhammed olmuştur. Öyle ki daha önce II. Yezid'in öldürülmesini bahane ederek isyana kalkışan Mervan b. Muhammed bu kez açıkça hilafet için baş kaldırmıştır.⁴¹⁸ Halife İbrahim b. Velid'e biat etmeyen Kaysîlerin de desteğini alan Mervan, Rakka ve Kinnesrin'i ele geçirdikten sonra Şam üzerine yürümüş ve İbrahim b. Velid'in gönderdiği Süleyman b. Hişam komutasındaki orduyu mağlup ederek Dımaşk'ı da kontrolüne alarak Emevîlerin yeni halifesi olduğunu ilan etmiştir. (H. 127/ M. 744).⁴¹⁹ III. Yezid Yemenlilerin desteğiyle halife olurken Emevîlerin son halifesi Mervan b. Muhammed de Kaysîleri arkasına alarak ihtilal sonucu halife olmuştur.⁴²⁰ Dolayısıyla asabiyyet bir kez daha halifenin değişmesinde etkin rol üstlenmiştir.

7. MERVAN B. MUHAMMED DÖNEMİNDE ASABİYETİN YÖNETİME ETKİSİ

Mervan b. Muhammed (II. Mervan) İbrahim b. Yezid'e muhalefet ederek ihtilal sonucu halifelik makamının yeni sahibi olmuştur. Kişilik yapısı itibariyle ihtiyatlı, kuvvetli ve becerikli olan II. Mervan bu özelliklerinin aksine bir görünüm arz eden Emevîlerin başına geçmiştir. Halifelik dönemi boyunca kabilesi içindeki isyanların yanı sıra Hz. Ali evlatları, Hâricîler ve nihayet Abbasilerin ihtilal hareketi ile de mücadele etmiştir.⁴²¹

Mervan b. Muhammed halife olarak biat aldıktan sonra başşehri III. Yezid ve İbrahim b. Velid'in taraftarlarının çoğunlukta olduğu Dımaşk'tan Harran'a taşınmıştır. Yemen kabilesinin nüfuzunun daha fazla olduğu Dımaşk'tan ayrılan II. Mervan, kendisine halifelik yolunu açan Kaysîlerin etkin olduğu bölgeye, Harran'a taşınmıştır.⁴²² Şüphesiz Kaysîlere güven duyan II. Mervan aynı zamanda gelebilecek tehlikelere karşı önlem almak istemiştir.

II. Mervan'ın aldığı bu tedbire rağmen bu kez de hükümet merkezinin değişmesiyle bazı haklardan mahrum kalacaklarını düşünen Şam halkı ve burada yaşayan Yemen asıllı kabileler isyana başlamıştır. Halifeye tam manasıyla itaat etmeyen Yemenlilerin başkentte

⁴¹⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 4/321.

⁴¹⁸ Ya'kübî, *Tarih*, 2/337; Taberî, *Tarih*, 7/298-300; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 4/321.

⁴¹⁹ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, 2/113; Taberî, *Tarih*, 7/311-12; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 4/331; Mes'ûdî, *Mürücü'z-Zeheb*, 3/247; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 10/22-23.

⁴²⁰ Apak, *Asabiyyet*, 263.

⁴²¹ Apak, *Ana Hatları İslam Tarihi* (3), 247; Sarıçam ve Aycan, *Emevîler*, 90-91.

⁴²² Ya'kübî, *Tarih*, 2/338; Taberî, *Tarih*, 7/312-316.

yaşamının avantajları da ellerinden alınmasıyla bu isyan kaçınılmaz olmuştur. Ayrıca kuruluşundan itibaren Emevîleri destekleyen ve bir anlamda devletin devamlılığını sağlayan Yemen asıllı kabilelerin terk edilmesi dolayısıyla çıkan isyan diğer şehirlere de sıçramıştır. Bölgedeki ilk isyan Humus'ta meydana gelmiştir. II. Mervan ordusuyla beraber Harran'dan hareket ederek buradaki isyanı etkisiz hale getirmiştir. Ancak halifenin ordusuna dahil ettiği Yemenîler bu kez de ordudan ayrılarak Rusâfe bölgesinde Süleyman b. Hişam b. Abdülmelik'e biat ettiler. Devamında Kınnesrin şehrini de ele geçiren asiler Mervan b. Muhammed'in üzerlerine yürümesi sonucu mağlup oldular. Ardından bölgeyi kontrol altına alan II. Mervan Süleyman b. Hişam b. Abdülmelik'ten de biat almıştır.⁴²³

II. Mervan'ın isyanlarla mücadele ettiği diğer bir bölge de Irak'tır. III. Yezid döneminde valilik yapan Abdullah b. Ömer b. Abdülazîz, II. Mervan'ın halifelliğini tanımadığını ilan ederek Irak'ta isyan etmiştir. Aynı zamanda Irak'ta Hâricîler Dahhâk b. Kays eş-Şeybânî önderliğinde ayaklanmışlardır. Halife Rusâfe'de Süleyman b. Abdülmelik'in isyanını bastırdıktan sonra büyük bir ordu hazırlayarak Irak bölgesine yönelmiş ve liderleri Dahhâk'ın da aralarında olduğu çok sayıda Hâricîyi kılıçtan geçirerek bu isyanı da engellemeyi başarmıştır (129/747).⁴²⁴

Mervan b. Muhammed'in mücadele etmek zorunda kaldığı diğer bir toplulukta Hz. Ali taraftarları olmuştur. Cafer b. Ebi Talip'in soyundan gelen Abdullah b. Muaviye öncülüğünde Kûfe'de ayaklanan Şîîler II. Mervan'ın Âmir b. Dubâre komutasında gönderdiği ordu karşısında büyük bir etki göstermeden dağılmışlardır (H.130/M.747).⁴²⁵ Böylece Hz. Ali taraftarları Emevîlerin ilk halifesi Muaviye b. Süfyan'dan son halife II. Mervan'a kadar çeşitli aralıklarla isyan girişimlerinde bulunmuşlardır. Bu hususta Emevîlerin yönetimde gösterdikleri zaafın yanında Emevî-Haşîmî çekişmesinin de etkili olduğunu söyleyebiliriz.⁴²⁶

II. Mervan'ın isyanlarla mücadelesi sadece savaşlarla gerçekleşmemiştir. O olabilecek yeni isyanları engellemek amacıyla Humus, Dımaşk, Kudüs, Ba'lebek ve diğer Suriye şehirlerinin etrafındaki surlarını yıktırmıştır.⁴²⁷ Ayrıca Emevîlerin içindeki dağınıklığı gidermek amacıyla veliaht tayin ettiği oğulları Hişam b. Abdülmelik'in kızlarıyla evlendirmiştir.⁴²⁸ Halife gerek yaptığı siyasi hamlelerle gerekse de sosyal

⁴²³ Taberî, *Tarih*, 7/312-316; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 4/336, 339; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 10/23-25.

⁴²⁴ Ya'kûbî, *Tarih*, 2/338-339; Taberî, *Tarih*, 7/327-329; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 4/352.

⁴²⁵ Taberî, *Tarih*, 7/371-374; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 4/369-371.

⁴²⁶ Sarıçam, *Emevi-Haşîmî İlişkileri*, 330-31.

⁴²⁷ Taberî, *Tarih*, 7/323-327; Hasan Kurt, "Mervân II", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV İslam Ansiklopedisi, 2004), 29/228.

⁴²⁸ Kurt, "Mervân II", 29/228.

faaliyetleriyle asabiyetin zararlı yönlerini törpülemeye çalışırken faydalı yönlerini de kullanmaya çalışmıştır. Bu amaçla Emevîleri bir bütün haline getirmeye çalışan II. Mervan'ın halifeliğinin başından itibaren kendisine muhalefet eden Yemenlilerin de gönlünü almaya çalıştığını söyleyebiliriz.

Mervan b. Muhammed devam eden isyanları bastırıp iç huzuru yeniden temin ettiğini düşündüğü anda daha büyük bir güçle karşı karşıya kalmıştır. Halifeliğinin başından itibaren otoritesini sağlama çabası onu hep Irak ve Suriye bölgesindeki isyanlara yönlendirmiştir. Zira Kaysî-Yemenî gerginliği daha çok bu bölgede olmuş, Hâricîler ve Hz. Ali taraftarları da yine bu bölgede ayaklanmışlardır. Bu nedenle halifenin gözü sürekli bu tarafta olmuştur. Fakat Ebû Müslim'in başını çektiği Abbasîler hareketi,⁴²⁹ Horasan'da geniş bir taraftar kitlesiyle bölgede Emevîlerin otoritesini sarsmıştır.⁴³⁰ Halife Mervan b. Muhammed bu hareketin farkına vardığında ise yapabilecek çok da bir şeyi kalmamıştır. Ayrıca II. Mervan'ın kabile asabiyetinde muvazene kuramayarak Kaysîleri arkasına alması sonucunda Yemenîlerin Abbasî kalkışmasına destek vermesine sebep olmuştur. Öyle ki Horasan'da bulunan çok sayıda Yemenî Abbasîlere destek vermiştir.⁴³¹

Yemenîlerin Abbasîlere destek vermesiyle Kaysî-Yemenî gerginliği farklı bir boyuta evrilmiştir. Emevîlerin kuruluşunda büyük yer tutan bu iki kabileden II. Mervan'ın Kaysîlere yakınlaşması sonucu Yemenîler muhalefet konumuna gerilemiştir. Bu durumda asabiyet iki kabilenin arasını açarak Emevîlerin yıkılışını kolaylaştırmıştır. Dolayısıyla Abbasîlerin ihtilali karşısında Emevîler çok fazla direnç gösterme fırsatı bulamamıştır.⁴³²

Abbasî hareketi sonucu yıkılan Emevî Devletinin son halifesi Mervan b. Muhammed olmuştur. Halifelik süresince iç istikrar, kabile asabiyeti, Hâricîler, Hz. Ali taraftarları ve nihayet Abbasî ihtilali ile mücadele etmiştir. İhtilal sonucu İbrahim b. Velid'in yerine halife olan II. Mervan, halife olmasında yardımda bulunan Kaysîlerin çoğunlukta olduğu Harran'a başkenti taşımasıyla birlikte Kaysî kabileler konumlarını güçlendirirken Yemenli kabilelerse hem başkentte yaşama avantajlarını kaybetmişler hem de halifenin Kaysîlara yakın olması sonucu nüfuzları azalmıştır. Bu sebeple bu dönem Yemenî kabilelerin isyanlarıyla geçmiştir. Halife özellikle Irak ve Şam kaynaklı isyanları büyük ölçüde kontrol altına alsa da devleti yıkan asıl tehlike Horasan bölgesinden gelmiştir. Emevîlerin yönetiminden rahatsızlık duyan mevâlî, Hâricîler ve Hz. Ali taraftarlarının yanı sıra Yemenîlerin de destek verdiği Abbasî ihtilali büyük bir güçle karşılaşmadan amacına

⁴²⁹ Taberî, *Tarih*, 7/198.

⁴³⁰ Taberî, *Tarih*, 7/353-354; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 4/345,351.

⁴³¹ Ferruh, *Tarihu Sadri'l-İslâm ve'd-Devleti'l Ümeviyye*, 200.

⁴³² Apak, *Asabiyet*, 265.

ulaşmıştır.⁴³³ Sonuç olarak Emevîlerin kuruluşunda büyük rol sahibi olan asabiyet aynı zamanda devletin yıkılışında da büyük bir rol oynamıştır. Mervan b. Muhammed'in H.132/M.750 yılında Abbasî kuvvetlerince öldürülmesiyle Emevîler Devleti fiilen ve resmen sona ermiştir.

⁴³³ Bozkurt, Nahide, *Oluşum Sürecinde Abbasî İhtilâli*, (Ankara, 1999), 116.

SONUÇ

Asabiyet, İslam öncesi Arap hayatında oldukça önemli bir yer tutmuştur. Arapların kabileler halinde yaşararak hayatın zorluklarına karşı birlikte hareket etme isteği asabiyeti de beraberinde getirmiştir. Zira toplum yapısı itibariyle devlet bilincinden yoksun olan Araplar, asabiyet duygusuyla haklarını koruyabilmişlerdir. Fakat asabiyet kabileleri bu denli birleştirdiği gibi aynı zamanda onların birbirlerine düşman olmalarına da neden olmuştur. Çünkü kabileler kendi içlerinde birlik olurken diğer kabilelere karşı bir sınır koymuşlardır. İslam'ın gelişiyle birlikte Hz. Peygamber, İslamiyet'i tebliğ ettiği süreç içerisinde de asabiyeğin olumlu ve olumsuz yönleriyle karşılaşmıştır. Hz. Muhammed (sav), asabiyeğin olumlu yönlerinden faydalanırken olumsuz yönlerini ise engellemeyi amaçlamıştır. Hz. Peygamber'in vefatını takiben sırasıyla halifelige gelen Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer dönemlerinde de asabiyeğin toplumu parçalayan olumsuz kısımları kaldırılmaya çalışılmıştır. Hz. Osman ve Hz. Ali dönemlerine gelindiğinde ise asabiyet bir önceki dönemlere göre kendini yeniden göstermeye başlamıştır. Bu dönemde her iki halifenin şehit olmasında da asabiyeğin etkisi olmuştur. Böyle bir noktada halifelik Ümeyyeoğullarına geçmiştir.

Emevîler devleti, 661 yılında Muaviye b. Ebi Süfyan tarafından Şam Merkezli olarak kurulmuştur. Devletin kuruluş aşamasında Hz. Ali taraftarlarıyla yapılan mücadelelerde Kayslı ve Yemenli kabilelere eşit mesafede yaklaşmış ve asabiyeğin birleştirici gücünden faydalanılmıştır. Halifeliği sürecinde keskin zekasıyla asabiyeti ustaca kullanan Muaviye b. Ebi Süfyan Kaysî ve Kelbîlere yönetimde çok fazla taviz vermediği gibi Ümeyyeoğullarını da Hicaz bölgesi dışında yönetimden uzak tutmuştur. Mezkûr halifenin kurduğu denge siyaseti oğlu Yezid'in halife olmasıyla bozulmuş ve bu dönemde Kaysîler yönetimde daha etkin hale gelmiştir. Ayrıca bu dönemde yaşanan Hz. Hüseyin olayı da Emevî-Haşimi rekabetini artırarak asabiyeğin artmasına neden olmuştur. Mervan b. Hakem döneminde gerçekleşen Merc-i Râhıt savaşı tarafların rakibini alt etmek için kabile desteğine dayandıkları savaş olması nedeniyle asabiyeti en üst seviyeye taşımıştır. Abdülmelik b. Mervan'ın halife olduktan sonra iç politikada muhaliflerin isyanını bastırarak fetih hareketlerine başlamasıyla asabiyeğin etki oranı da azalmıştır. Halife Abdülmelik, Muaviye b. Ebî Süfyan'ın politikasını takip ederek asabiyeti belli bir dengede tutmaya çalışmıştır. Velid b. Abdülmelik dönemi çoğunlukla fetihlerle geçtiği için kabile asabiyeğinde çok fazla artış görülmezken Süleyman b. Abdülmelik'in halife olmasıyla asabiyet büyük oranda artmıştır. Selefî Velid b. Abdülmelik ve bazı valilerine kızgın olduğu

halde halife olan Süleyman, Yemenî kabilelere yönetiminde daha çok yer vermiştir. Bu nedenle asabiyet açısından bu dönem dönüm noktası olmuştur. Her ne kadar Süleyman'dan sonra Ömer b. Abdülaziz hilafete geldiğinde Kaysî-Yemenî çekişmesini azaltıp diğer muhaliflerin gönlünü alsa da II. Yezid'in halife olmasıyla tekrar asabiyet güç kazanmıştır. Kaysî kabilelerin daha fazla etkili olduğu bu dönemde halife ve valiler asabiyyetin kontrolünde hareket etmişlerdir. Hişam b. Abdülmelik devletin ayakta kalması için büyük çaba sarf etse de asabiyyetin dozajını azaltmayı başaramamıştır. Görev verdiği valilerle bölgedeki etkin gücün asabiyyet olmasını engellemeye çalışan Hişam, bu politikasını halifeliğinin sonuna kadar taşıyamamıştır. Hişam'ın vefatından sonra halife ve valiler asabiyyeti azaltmak bir yana daha da artırmışlardır. Özellikle gerçekleşen ihtilaller sonucu halifelerin değişmesi merkezi otoriteyi iyice zayıflatmış, Emevîler arasında çekişmelere yol açmış ve Emevî devletinin yıkılışını hızlandırmıştır. Mervan b. Muhammed'in son bir çabayla yaptığı mücadelelerse yıkımı geciktirmekten öteye götürememiştir. Böylece 661 yılında kurulan Emevî Devletinin sadece doksan yıl sonra yıkılmasında kabile asabiyyetinin büyük bir payı olmuştur.

KAYNAKÇA

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh eş-Şeybânî (241/855). *el-Müsned*, thk. Şuayb el-Arnâvût, v.d., Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001.
- Aksu, Ali. "Yezid b. Velid'in Hayatı ve Halifelîği", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4 (Aralık 2000), 289-304.
- Apak, Âdem. *Ana Hatları ile İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2019.
- Apak, Âdem. *Ana Hatları ile İslâm Tarihi (1): Hz. Muhammed (s.a.v.) Dönemi*. 13. Basım. İstanbul: Ensar Yayınları, 2014.
- Apak, Âdem. *Ana Hatları ile İslâm Tarihi 2: Hulefa-i Raşidın Dönemi*. 14. Basım. İstanbul: Ensar Yayınları, 2015.
- Apak, Âdem. *Ana Hatları ile İslâm Tarihi (3) Emevîler*. 3. Basım. İstanbul: Ensar Yayınları, 2009.
- Apak, Âdem. *Erken Dönem İslâm Tarihinde Asabiyyet*. 3. Basım. İstanbul: Ensar Yayınları, 2016.
- Apak, Âdem. *Kabile*. İstanbul: Endülüs, 2017.
- Apak, Âdem. *Kur'an'ın Geliş Ortamında Arap Toplumuna: Sosyal, Kültürel ve İktisadi Hayat*. 1. Basım. İstanbul: Kuramer, 2017.
- Apak, Âdem. "İslâm Öncesi Dönemde Mekke İdare Sistemi ve Siyasetinin Oluşumu". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi* 10/1 (2001), 177-94.
- Apak, Âdem. "Şuûbiyye Hareketinin Tarihî Arka Planı ve Tezâhürleri: Asabiyyeden Şuûbiyyeye". *İSTEM*, 12 (Aralık 2008), 17-51.
- Ateş, Ahmet "Asabiyyet", *İslâm Ansiklopedisi*, 1/663-664, ts.
- Atçeken, İsmail Hakkı. *Hişâm b. Abdülmelik'in Halifelîği ve Şahsiyeti*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1997.
- Atçeken, İsmail Hakkı. Puvatya (Balâtu's-Şühedâ) Savaşı ve Etkileri Üzerine Bir Araştırma. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/8 (Konya: Eylül 1998).
- Atvân, Huseyn. *el-Emevîyyûn ve'l-Hilafe*, Beyrut: 1986.
- Avcı, Casim-Şentürk, Recep. "Kabile". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/30-32. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Aycan, İrfan. "Emevî İktidarının Devamında Sakîf Kabîlesinin Rolü". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 36/1-2 (1997), 119-141.
- Aycan, İrfan. "Mervan b. Hakem". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/225-227. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Aycan, İrfan. "Muaviye b. Ebi Süfyan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/330-332. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Aycan, İrfan. "Emevîler Dönemi İç Siyasî Gelişmeleri (41-132/661-750)". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 39/1 (1999), 147-174.
- Aycan, İrfan. *Saltanatı Giden Yolda Muaviye b. Ebi Süfyan*. 3. Basım. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2010.
- Azimli, Mehmet. "Sa'd b. Ubade". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/377-378. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Belâzuri, Ebu'l Abbas b. Yahyâ b. Câbir, thk. Abdullah Enis et-Tabbâ, ve Ömer Enis et-Tabba. *Futûhu'l-Buldân*. Beyrut, 1987.
- Belâzuri, Ebu'l Abbas b. Yahyâ b. Câbir (279/892-893), thk. Süheyl Zekkâr. *Kitâbu Cümeli min Ensâbi'l-Eşrâf*. Beyrut: 1996.
- Brockelmann, Carl. *İslâm Devletleri ve Milletleri Tarihi*. çev. Neşet Çağatay. 2. Basım. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1964.

- Bozkurt, Nahide. Oluşum Sürecinde Abbasî İhtilâlî, Ankara: 1999.
- Ceran, İsmail. “Puvatya Savaşı (732)”. *Dergiabant* 4/8 (10 Aralık 2016), 17-47.
- Çağatay, Neşet. İslam’dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1957.
- Çağrııcı, Mustafa. “Arap”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 3/321-324. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Çağrııcı, Mustafa. “Asabiyet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 3/453-455. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Çelik, Râgıp. *İslam’ın Asabiyyete Bakışı ve Asabiyyetin İslam Tebliğine Etkileri*, Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012.
- Dağcı, Şamil. “Kıyas”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 25/488-494. Ankara: TDV Yayınları, 2022.
- Demircan. *İslam Tarihinin İlk Döneminde Arap-Mevâlî İlişkisi*. İstanbul: Beyan Yayınları, 1996.
- Demircan, Adnan. “Muaviye b. Yezid ve Halifelîği”. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2 (Haziran 1996), 109-128.
- Demirci, Mustafa. “Emevilerin Irak Valisi Hâlid B. Abdullah El-Kasrî’nin Hayatı ve Faaliyetleri”. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 4/2 (Nisan 2004), 61-74.
- Dûrî Abdulazîz. *İlk Dönem İslâm Tarihi -Bir Önsöz-*. çev. Yücesoy Hayrettin. İstanbul: Endülüs, 2016.
- Durmuş, İsmail. “Hiciv”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 17/452-454. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- İbn İshâk, Ebû Bekir b. Muhammed (151/768), *Sîretu İbn İshâk*. thk. Muhammed Hamidullah, ts.
- İbn Sa’d, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim (230/845), *et-Tabakâtü’l-Kübrâ*. thk. Ali Muhammed Ömer. 1-8. Beyrut: Dâru Sadır, ts.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdülmelik el-Himyerî (218/833), *es-Sîretü’n-Nebeviyye*. thk. Mustafa es-Sakkâ, İbrahim el-Ebyârî, Abdülhafız Şelebi. Beyrut, ts.
- Firuzâbâdî, Ebu’t-Tâhir Mecdüddin Muhammed b. Yakub b. Muhammed (817/1415), *el-Kâmûsu’l-Muhît*. Mısır: Matbaatu Dârü’l-Me’mun, 1938.
- Erkoçoğlu, Fatih. *Abdülmelik b. Mervân ve Dönemi*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006.
- Fayda, Mustafa. “Câbiye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 6/538. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Fayda, Mustafa. “Câhiliye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 7/17-19. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Fayda, Mustafa. “Hulefâ-yi Râşidîn”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 18/334-338. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Fayda, Mustafa. “Ridde”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 35/91-93. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. “Hz. Hasan”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 16/282-285. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Günaltay, Şemsettin. *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*. 1. Basım. Ankara: Ankara Okulu yayınları, 1997.
- Günaltay, Şemsettin. *İslam’dan Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2006.
- Hamidullah, Muhammed. *İslam Peygamberi*. çev. Mehmet Yazgan, İstanbul: Beyan Yayınları, 2014.

- Hatalmış, Ali. “Emevî Halifelerinden Kaynaklı Ayrışmalara Karşı Ömer b. Abdülaziz’in İşlam Toplumunu Yeniden İnşa Çabası” *Mukaddime*, 8/2 (2017), 331-350.
- Helvacıoğlu, Rukiye, “*Endülüs’te Asabiyet (711-929)*”, Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Hitti, Philip. *Siyasi ve Kültürel İşlam Tarihi*, çev. Salih Tuğ, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1989.
- Hizmetli, Sabri. *İşlam Tarihi*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1991.
- Sıddıquı, İqtıdar Husain. “Muhammed b. Kâsım es-Sekafı”. *Türkiye Diyanet Vakfı İşlâm Ansiklopedisi* 30/545-546 Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- İbn Kesîr, Ebu’l Fidâ İmadüddîn İsmail b. Ömer (774/1372). *el-Bidâye ve ’n-Nihâye*. Beyrut: ts.
- İbn Kuteybe. Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim (276/889), thk. Tâhâ Muhammed Zeynî. *el-İmâme ve ’s-Siyâse*, Kahire, 1967.
- İbn Manzûr. Muhammed b. Mükerrrem. “*Lisan ’ül-Arab*”. Beyrut: Dâru Sadr, 1993.
- İbn-i Haldûn, Abdurrahman b. Muhammed bin Haldûn Hadramî. *Mukaddime*. çev. Halil Kendir. Ankara: Yeni Şafak, 2004.
- İbn-i Haldûn *Mukaddime*. ed. Süleyman Uludağ. 3. Basım. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2004.
- İş, Yûsuf. ed-Devletü’l-Ümeviyye. Dımaşk, 1996.
- İbnü’l-Esîr Ebü’l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî (ö. 630/1233). *el-Kâmil fi ’t-Tarih*. thk. Ömer Abdüsselam Tedmûrî. Beyrut, 2006.
- Kapar, Mehmet Ali. “Eyyâmü’l-Arab”. *Türkiye Diyanet Vakfı İşlâm Ansiklopedisi* 12/14-16 İstanbul:TDV Yayınları, 1995.
- Kara, Cahid, *İşlam Öncesinden Emevîler’in Sonuna Kadar Kelb Kabilesi*, Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2002.
- Karaman, Hayreddin. “Asabe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İşlâm Ansiklopedisi* 3/452-453. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Kayapınar, Akif. “İbn Haldûn’un Asabiyet Kavramı: Siyaset Teorisinde Yeni Bir Açılım”. *İşlam Araştırmaları Dergisi*, 15 (2006), 83-114.
- Kılıç, Ünal. “Yezid b. Muaviye’nin Şahsiyetinin Oluşumunda Etkili Olan Unsurlar”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/1 (Haziran 2007), 69-89.
- Koç, Kasım. *Ömer b. Abdülaziz’in Devlet Yönetimi*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023.
- Koç, Kasım. “Ömer b. Abdülazîz’in Ehl-i Beyt ve Taraftarlarıyla İlişkileri”. *İşlam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi* 7/2 (Aralık 2022), 183-209.
- Koyuncu, Mevlüt. “Yezid b. Velid b. Abdülmelik”. *Tarih Dergisi*, 36 (Temmuz 2011), 283-298.
- Koyuncu, Mevlüt. “Velîd I”. *Türkiye Diyanet Vakfı İşlâm Ansiklopedisi* 43/30-31. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Koyuncu, Mevlüt. “Yezîd III”. *Türkiye Diyanet Vakfı İşlâm Ansiklopedisi* 43/516-517. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Kurt, Eyüp. “Muâviye b. Ebî Süfyan’ın Yönetim Anlayışı” *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi* 10/3 (2021), 1523-1538.
- Kurt, Hasan. “Mervân II”. *Türkiye Diyanet Vakfı İşlâm Ansiklopedisi* 39/227-229. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Lapidus, Ira M. *İşlâm Toplamları Tarihi*. çev. Yasin Aktay. 4. Basım. İstanbul: İletişim Yayınları, 2010.
- Lewis, Bernard. *Tarihte Araplar*. çev. Hakkı Dursun Yıldız. 5. Basım. İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları, 2009.

- Makkari, Şeyh Ahmed b. Muhammed et-Tilmisânî, thk. İhsan Abbas. *Nefhu't-Tîyb Min Ğusni'l-Endelüsi'r-Ratib*. Beyrut, 1986.
- Mes'ûdi, Takiyyüddin Ahmed b. Ali (345/956). *Mürücü'z- Zeheb*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, Mısır, 1964.
- Nuss İhsan. el-Asabiyyetü'l-Kabeliyye ve Eseruhâ Fi'ş-Şi'ri'l-Emeviyye. 2. Basım. Beyrut, 1973.
- Ongunyurt, Erol. *Velid b. Abdülmelik'in Halifeliği ve Şahsiyeti*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022.
- Ömer, Ferruh. *Tarihu Sadri'l-İslâm ve'd-Devleti'l Ümeviyye*. Beyrut, 1970.
- Önkâl, Ahmet. "Araplarda Ensab İlmi ve İslam Tarihi Açısından Önemi". *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/3 (Nisan 1990).
- Özaydın, Abdülkadir. "Arap". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 3/321-324. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Özaydın, Abdülkerim. "Balâtü's-Şühedâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 5/391-392. İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, 1992.
- Özaydın, Abdülkerim. "Halid b. Abdullah el-Kasrî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 15/281-282 İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Özdemir, Mehmet. "Hanzale b. Safvân el-Kelbî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 16/52-53. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Özen, Şükrü. "Velâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 43/11-15. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Özkuyumcu, Nadir. "Hassân b. Mâlik". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 16/397-398. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Özkuyumcu, Nadir. "Hilf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 18/29-30. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Özkuyumcu, Nadir. "Hişam b. Abdülmelik". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 18/148-150. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Sarıçam, İbrahim. *Emevi-Haşimi İlişkileri*. Ankara: TDV Yayınları, 2021.
- Sarıçam, İbrahim. Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı. 3. Basım. 581. 92. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2004.
- Sarıçam, İbrahim-İrfan Aycan. *Emevîler*. 1. Basım. Ankara: TDV Yayınları, 1993.
- Sırma, İ. Süreyya. *Hilâfetten Saltanata Emeviler Dönemi*. 18. Basım. İstanbul: Beyan Yayınları, 2014.
- Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerîr (310/922). *Tarihu'l-Ümem ve'l-Mülûk*. thk. Muhammed Ebu'l Fadl İbrahim. Beyrut, ts.
- Tezcan, Mahmut. Kan Davaları. 2. Basım. Ankara, 1981.
- Watt, Montgomery. *Hiz. Muhammed Mekke'de*. çev. Rami Ayas-Azmi Yüksel. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1986.
- Watt, Montgomery. *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*. çev. Ethem Ruhi Fırlı. Sarkaç Yayınları, 2010.
- Wellhausen Julius. *Arap Devleti ve Sükutu*. çev. Fikret Işıltan. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1963.
- Wellhausen, Julius. *İslamiyet'in İlk Devrinde Dinî- Siyasî Muhalefet Partileri*. çev. Fikret Işıltan. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989.
- Ya'kûbî, Ahmed b. Ebî Ya'kûb el-Abbâsî. Tarih. Beyrut, 1995.
- Yalar, Mehmet. "İslami Arap Şiiri ve Hz. Peygamber". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/1 (Ocak 2009). 61-88.
- Yıldız, Hakkı Dursun. "Abdülmelik b. Mervan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 1/266-270. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

- Yıldız, Hakkı Dursun. “Yezid II”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 43/515-516. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Yiğit, İsmail. “Emevîler”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 11/104-108. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Yiğit, İsmail. *Emevîler* (41-132 / 661-750). 1. Basım. Ankara: İSAM Yayınları, 2016.
- Yiğit, İsmail. “Kuteybe b. Müslim”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 26/490-491. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Yiğit, İsmail. “Muhtâr es-Sakafî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 31/54-55. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Yiğit, İsmail. “Süleyman b. Abdülmelik”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 38/80-81. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Yiğit, İsmail. “Tevvâbîn”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 41/49-50. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Zebidi, Seyyid Muhammed Murtaza (1205/1790). *Tâcü'l-'Arûs*. Kuveyt: et- Tûrâsü'l-Arabî, ts.
- Zeydan, Corci. *İslam Medeniyeti Tarihi*. çev. Zeki Megamiz. Ankara, 1974.
- Zorlu, Cem. *İslam Tarihinde İlk İktidar Mücadelesi*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2014.